

ІВАН ФРАНКО
статті і матеріали
Збірник перший

ВИДАННЯ ЛДУ

1948

|||

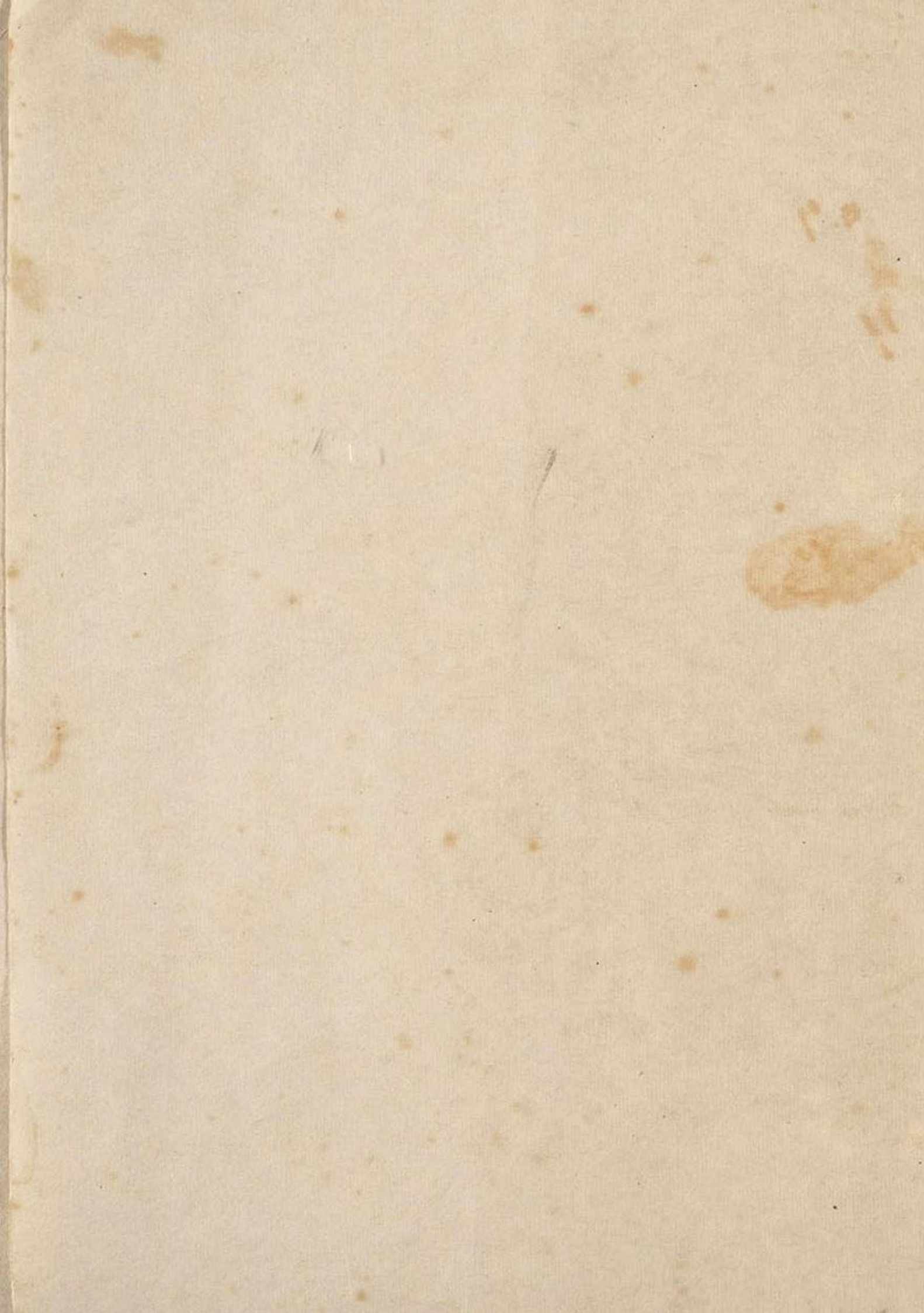

Д И М
Ф Р А
Н К А

ІВАН ФРАНКО

статті і матеріали

Збірник перший

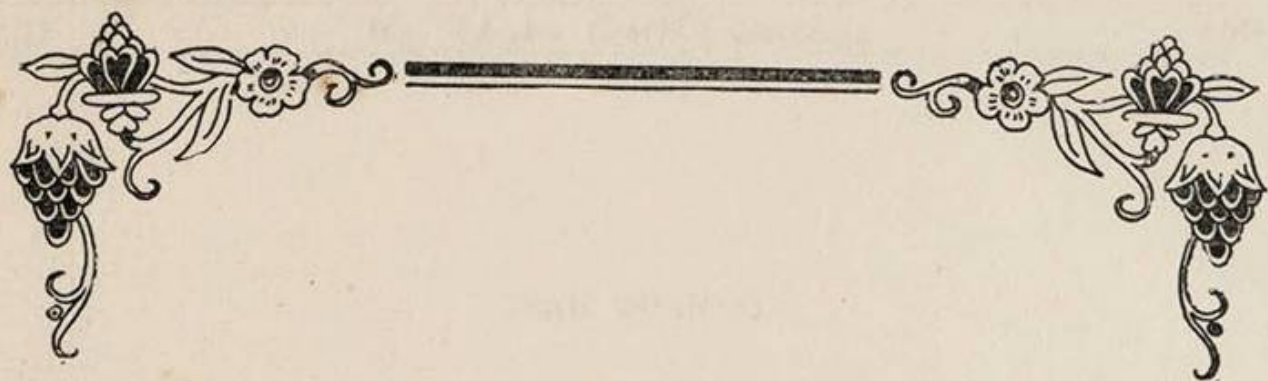

Ворогачу Якову
Александровичу.
3/І-501. Даш,

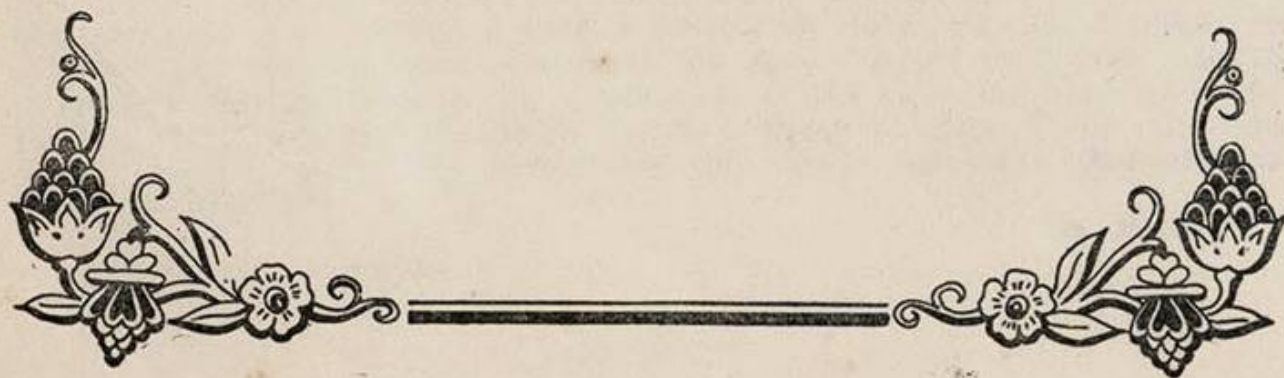
Редакційна колегія:

Професор В. І. Борковський (відповід. редактор), Дійсн. член АН УРСР
М. С. Возняк, професор Р. М. Волков, доцент В. Ф. Воробйов (вчений
секретар), доцент Є. В. Кротевич, професор І. С. Свенціцький.

Друкується за розпорядженням Ректора університету
Дійсного члена АН УРСР Г. М. Савіна

тєкстѣ

ІВАН ФРАНКО

ГУЦУЛЬСЬКИЙ КОРОЛЬ¹

За м(ойого) побуту в Довгополі над Черемошем лі[том] 1898 р. трапилося раз так, що мене й жінку (одн)ої ночі страшно розболіли зуби. Стогнути, охаючи та розпучливо перевертаючися з боку на бік, ми обоє, одно в однім кінці кімнати, що служила нам нічлігом, а друге в другім, проводили безсонно в нічній пітьмі² годину за годину, з болю не чуючи навіть дзвінкого шуму Черемоша, що закручувався здоровою вужакою зараз же біля вікон нашої хати. Виснажені болем наші нерви отупіли; ми не говорили з собою нічого і з тупою резигнацією ждали ранку.

Вчасним досвітком ми повставали — запухлі, невиспані, мов осуджені. До нас у хату заглянула молодиця, що прислугувала нам, і здивувалася, бачучи нас уже на ногах.

— Панство повставали так вчасно! А то чого?

Я сказав їй про наше лихо, що за всю неспану ніч обридла нам і постіль.

— Ай, ай, ай! — скрикнула молодиця. — Чому ж ви не збудили мене?

¹ В архіві Івана Франка в бібліотеці АН УРСР у Львові під сигнатурою 487/11 збереглося недруковане досі оповідання Івана Франка під заголовком «Гуцульський король». Оповідання Франка писане на зворотних сторінках частин рукопису «Розвою поглядів на вселенну» Андрю Діксона Уайта в перекладі Івана Петрушевича. Ця книжечка вийшла під № 137—138 другої серії «Літературно-наукової бібліотеки» Видавничої спілки в 1906 р. і одержала відгук Франка в 12-ій кн. «Літературно-наукового вісника» за 1906 р. (стор. 509). Останнє відзначаємо для визначення дати написання Франкового оповідання. Франко виправив рукопис перекладу Петрушевича й, очевидно, провадив коректуру. Таким чином, він міг мати увесь рукопис перекладу чи його частини в себе і використав чисті зворотні сторінки перекладу для писання свого оповідання. На жаль, поки що немає доказу, коли саме написав Франко це оповідання: у 1906 чи в 1907 році. Та й збереглося воно не повністю: бракує другої сторінки й кінця. Текст оповідання подаю згідно з оригіналом, дозволяючи собі тільки наблизити правопис оригіналу до сучасного.

М. Возняк.

² В рукописі — пітьми.

Я так заслухався його балакання, що ледве тоді почувся, коли в мене в роті справді щось легко хруснуло, як розколений горіх.

— От тобі й на! — подумав я, — справді занадто цупко взяв, розколов.

Але гуцул уже поклав із своїх кліщів мій вирваний зуб на столі і говорив, прицмокуючи:

— От біднечкий! Пек, пек, пек! Вийшов, вийшов увесь з корінцями. Тепер лише водички - плинички, вимити й пику, — мете мати спокій.

Заохочена тим успіхом, жінка й собі дала виконати таку ж операцію, яка повелася так само легко і майже без болю. Гуцульські пальці справді проявили незвичайну чуткість і певність, якої міг би позавидувати їм фаховий цирулик.

— От і видите! От і видите! — радувався старий Освіцінський, бачучи, що ми обоє задоволені з їх операції. — Я казав, що мій Іван майстер неабиякий! О, то у нього від мене. Я також колись. О, я бував і по панах і по міщанах. До мене з Кут ішли, хоч там у них єврей Фроїм був, що кров пушав і зуби рвав. А з зубами до мене йшли, все казали, що ні в кого нема такої легкої руки, як у мене.

Я заплатив «майстрові» за його труд, хоч він зразу й онимався брати гроші, а жінка задержала їх на сніданне. Старий балакав ненастанно, від зубів давно вже перебіг на колишні порядки в горах, на опришків, на пушкарів, що мали гонити за ними, і на їх коменданта, Грдлічку¹, устеріцького мандатора, прозваного гуцульським королем.

— Ото пан був! Фудульний пан, дай му боже царство! Нема нині таких. То бувало не приступай! Аби-с отак нічого не винен, аби-с по добру до нього йшов, а станеш перед ним, то все тіло на тобі терпне. Душа в п'яти ховається, як миш у нору. Той бувало як крикне, аж гори дрожать. На всі гори воевода був. Все бувало каже: «Я від самого цісаря мандат маю! Я вам не простий мандатор. Мене вислали в гори, аби тут порядок був, аби ніжадного опришка не було».

— А хіба² тоді у вас багато опришків було? — запитав я.

— Та ніби, як вам сказати, було й не було, — відповів старий. — Отаких правдивих опришків, от як то повідають про Довбуша, таких, що ходили по долах, на панцкі двори або й на цілі міста нападали, з військами билися, — та де вже, таких за наших часів не було. Не видали ми таких. А от знаєте, у гуцула гаряча кров, часом у коршмі поб'ються, один другого топірцем махне та й ска-

¹ В дальшому тексті оповідання це прізвище подане в гуцульській вимові.

² В рукописі — хиби.

— А що ж би ти допомогла нам? — промовила жінка.

— Я не я, але була б побігла до Мандрика.

— То що за Мандрик?

— А отой старий, наш близький сусіда; він пишеється інакше, Освіцінський, чи як там, а в селі всі називають його Мандриком. А його син Іван, то вам не треба ніякого цирулика, такий майстер зуби рвати. З усіх гір до нього йдуть, навіть єгомості приїздять..

Та ось від вікон, що тільки що розжеврилися були до сходового сонця, забігали тіні по протилежній стіні, на ганку почувся стук кроків і по хвилі вийшли оба Освіцінські.

— Помагайбіг! Йик ночували, ирщені! — привітався старий, ледве чутно шамкаючи беззубим ротом. — Ай, мій панчіку пишний, а чому ж ви не післали за нами, коли у вас таке вчіпилося? Та ми би зараз!.. Ми на таку річ помагаємо, богу дякувати!...

Молодший Освіцінський привітався також. Се був статний, чорнявий гуцул звиш 40-літній, уже давно жонатий. З його постави і рухів було видно, що він привик обертатися з усякими людьми і певний себе, знає свою вартість.

— Та де в вас болить? Котрий? — запитав він, наближаючися до мене. Я вказав болючий зуб, він попросив мене лягти на ліжку, а старий, усе балакаючи, вже був біля моєї голови.

— А так, так, мої любенькі, — приговорював він, — то вже так кажуть, що ми оба з сином ходимо: один тримає, а один рве. Ха, ха, ха! То так жартують люди, бодай здорові були. Часом, як який дітвак, то кидається, кричить, та й придержати треба. А то звичайно — крий боже. А все ніби відважніше йому, як я при нім. Бо то він від мене й навчився. Певно, не навчився б, як би йому бог такої руки не дав, такого чуття в пальцях. От молодші жаден не навчився. Що кому бог дасть! Аякже, мій панчику пишний та чимний. Та й ви, панечко молода, не бійтеся! Навіть не почувте, коли вам вітьигне. О, мій син у тім майстер! До нас не то прості гуцули йдуть, але й їмості не раз приїжджеють.

Тимчасом молодий видобув із своєї невідступної дзьобні цирулицькі кліщики, старі і порядно заржавілі, і, приступивши до мене, просив дозволу помацати хорого зуба.

— Прошу, ни бійтиси, паночку. Ще не знати, чи йому пора рватися, може він здоров і тільки так жартує? Бо то всяко буває. Зуб також має свою натуру. Треба її знати, треба з ним уміючи. От мені, як би я так не посмотрив його пальцем (він у тій хвилі легесенько обсмотрював мій болючий зуб, який немов зі страху від приходу гуцулів і зовсім перестав боліти), — адже відки би я знав, чи він готов рватися і йик за нього братися? Адже потиснеш його занадто міцно, то він готов у кліщах хруснути, як горіх, а візьмеш занадто слабо, то він виховзнетесья тобі з кліщів.

свідок, що не брешу. Та куди! Часи недавні, ще й п'ятдесят літ не минуло, а вже як зачну оповідати, то оті молоді й вірити не хочуть! Мав, мав таку власть наш тодішній мандатор, якої нині й сам намісник у Львові не має!

— Та ви, дедику, розговорилися, — промовив з легким докором син, — а забуваєте, що в нас сьогодні робоча днина.

— Ага, ага! — похопився старий. — Правда твоя, треба би хоч одно сінце зробити. Літечко боже не жде, у нас у горах швидко минає. Не зробиш тепер сінця, прийде маржина з полони-ни, чим у зимі погодуєш?

Я завважив, що дідусь уже занадто старий, щоб міг ставати до коси, що йому пора би посидіти біля хати, відпочити, на сонечку погрітися.

— Та вони, ховай боже, не дуже й гонять мене до роботи. От сиджу коло хати та стружу або тешу дещо. А до сінця, отут близько на долинку, то вже мене самого тягне. Сам іду, хоч з вилками та граблями. Змалечку дуже любив косарити та сіно робити, і тепер мені та робота аж пахне. Ну, ну, синку, йди лишень додому та збирайся, я ще тут троха посиджу та поговорю, а потім надійду.

Син, не кажучи ані слова проти батькової волі, взяв крисаню, вклонився нам, поцілував батька в руку і вийшов.

— Чимний він у мене, годний син, — хвалився по його відході старий. — Слова мені згідного не каже, стравою не догонить, до роботи не силує. Дай йому боже на дітях потіху! Ая, ая! Таких синів нині небагато, ой любки мої, небагато! Не таке нині між людьми пішло, госпідку милосерний, не таке!

Я вже знав, що старий Освіцінський любить моралізацію і не дуже добрим духом дише на молоде покоління. От тим-то я завернув його думки назад на старовину.

— То ви знали декого з тих опришків? — запитав я.

— От то! Чи знав? Таже то мої ровесники були. Чи раз ми вкупі дараби гонили на Вижницю, чи раз і в шинку пожартували! Всяко бувало. Адже Мирін Штола, той, що в Білоберезці повісили, то близький був, отут із Стебник. До нашої церкви щонеділі ходив, він і весь його рід. А вийшло таке, що й повис. За марницю повис, він і ще три легіні.

Історію зі Штолою — се була властиво одинока «опришківська» історія, яка живо лишилася в пам'яті старого діда, — я вже чув від нього давніше, то й не дуже був цікавий на повторення. Та й сам Освіцінський, видно, нагадав собі щось інше, усміхнувся під сивим, стриженим вусом і промовив:

— Е, я щось інше пану оповім, коли пан ласкаві слухати. За нашого старого пана, за Герлічку. Знаєте, панчику любий, я бачив

лічить або й заб'є, — ого, вже біда, вже мусить тікати в опришки. Ще би панів не так боявся, як своїх людей. Бо тоді у нас як було: кривда кому, один одного побив, покалічив або й забив, — бо нарід буйний був, — ого, вже покривджений або його рід біжуть на кичеру, тримбітають до своїх, збивають ровту та й ідуть мститися. І вже нещастя там, куди вони прийдуть! То вже не пошанують ні старого, ні малого, а як найдуть винного, то б'ють, мучать, огнем припікають, і що захоплять у хаті, все беруть. То таких ровт гірше боялися, як панів, і йшли в опришки. То ніби як? Зайде десь у полонину, в пусту зимарку, та й живе собі там, ніччю заходить додому, набере там чого їсти та й знов іде, аби вороги не бачили. Так пробуде якийсь час, доки там роди посварені якимось не погодяться. То такі були опришки. Але як трафілося, що таких опришків зійдеться в полонині більше, та посідають собі, та розложать ватру, кулешу варять, люльки курять, та й балу-балу... Сей те згадує, другий щось інше. А далі зговоряться кождий про свою біду, що його привело в опришки, а хто його ворог або хто людей кривдить, та й піде у них у всіх пізьма на того чоловіка, чи то багатир якийсь буде, чи панський вірник, що перед панами на людей говорить, — то й вони давай почнуть на нього змовлятися. Що їм там у горах! Вільні, як птахи, молоді, дужі, вже їм здається одному з другим, що й пана над ними нема! Та й гайда! Умовляться, коли, де й як, часом ще добрий чоловік, не опришок, трапиться, що доповість їм, які там у того чоловіка, чи пана заходи, які слуги, які пси, які порядки... Чи то багато треба таким запалькам! Ого, чуеш, уже напали, газду зв'язали, на муки брали або й забили, гроші забрали — от тобі й опришки!

— То ніби то значить: і опришки й не опришки — докинув, усміхаючися молодший Освіцінський. — Так, як то у нас кажуть: злодія в селі нема, самі люди крадуть.

Та й засміявся тихим, беззвучним сміхом.

— Говори! — скрикнув батько. — Та вже тоді, як таке скоїться, то й сліпий побачить, що то опришки. А нашому пану мандаторові лиш того треба. Зараз покривджені до нього, вбитого, чи покаліченого на дарабу та й везуть до Устерік! Лемент, гвалт, крики. А пан Герлічка аж підскакує, аж по хаті бігає, аж зубами скрегоче. Ніби то він так сердиться на злочинників. Але де там! Він з радості руки затирає. Бо се ж для нього празник, хапатня! Тут покажеться його сила, його цісарський мандат. У тім селі, де сталося злочинство, вже він там пан, цісар, старший від цісаря. Бо що цісар? Цісар сидить у Відні та й нічого не знає, а наш пан загляне в кожду хату, розпитає кожного, хто знає і не знає про діло, і, що найважливіше, має право кожного зв'язати, бити, закувати в кайдани, забрати з собою і навіть покарати смертю. Без суду, без права, по власній уподобі. Не вірите, панчіку? Отже бог мені

платили дачки — платили, що зажадала фервальтерія, та й так жили. Але ми не жили, а тремтіли весь час, бо над нами висіло одно страшне і недовідоме: устеріцький пан. То був насправду наш король, наш найвищий судія, такий, що не питав ані суду ані права, лише міг брати, в кайдани кувати, катувати та вбивати кожного, хто йому подобався. Сидів у тих Устеріках, як медвідь у гаврі, і куди простягнув лапу, текла кров, а принаймні плили сльози.

До нас доходили глухі слухи. Поляки бунтуються, польські хлопці панів ріжуть — за що? ми нічого не розуміли. Нам ані в церквах нічого не голошено, ані з двора не наказувано. Вся Черемошова долина отак жила. Двадцять п'ять літ. Чуємо от се з-за ріки, з буковинського боку, що скрізь у краю панщину скасовано, а нам що з того? Байдуже. Ми й так панщини не робили. А фервальтерія стоїть, пан в Устеріках сидить — нам усе одна біда. Бачимо, як по буковинським боці, отут за рікою, люди юрбами ходять, кричать щось про свободу, а серед них кілька хлопів на конях, з колокільцями та білими ручниками переперезані, як до шлюбу. — Питаємо: хто то? чого хочуть? Кажуть нам: «То Лукин Кобилиця з Платої, наш посол, він нам привіз із Відня свободу, каже нам, що відтепер маємо бути самі в собі, нікого не знати над собою, крім бога і царя!» А ми слухаємо й вухам своїм не віримо. Ні, се для нас! Йой, господку, аби лише пан з Устерік не довідався!

А пан в Устеріках сидить, як заклятий. Відколи до нас прийшов, то який був тоді, такий живе й досі. Хіба виріс, огрубів, ще грізніший зробився. Ані один волосок не посивів, голос не послаб, хода не подалася. Три жінки мав і одну за одною поховав, а сам байдуже. З четвертою оженився, балі справляє, гостей, панів з Косова та з Кут та бог зна відки частує, а гуцулів катує. Ми вже думали, що він вічний, що ніколи його не збудемося, що нам його пан біг на вічне покаяння зіслав.

І нараз його не стало. Хто знає, коли й як. Ми все ще тремтіли по селах засипані снігами. Наші діти все ще схапувалися по ночах та верещали крізь сон «пан з Устерік! Пан з Устерік!» Люди все ще при лихій годині кляли одні одних його іменем: «А бодай тя герлічкова неволя не минула!» Тьфу, господи, змилуйся! А його вже не було. Щез невідомо куди. Устеріцький двір опустів, тих недобитків, що там роками сиділи позамикані по пивницях, хтось уночі повипускав, пушкарі розбіглися, — вся сила і вся тривога і все панство — ну, кажу вам, як от роса на сонці або як слина на воді, так якось за одним разом і пропало.

А гуцули, звичайно, забитий, загуканий нарід. Було лихо — гнулися, не стало його — відітхнули на хвилю та й не мали часу навіть богу подякувати. Бо, крім того, що минулася та

його, як був от такий великий, що аж нам усім гуцулам сонце заступав, та й бачив його, як зробився такий маленький, що лиш у дошки класти. І знаєте, панчику, як мені бог милий, я помагав йому конати. Сам він усміхався гірко притім та й говорив:

— Ей, Анджею! Ти, бачу, не цирулик! Ще й тепер мені сумлінний зуб витягаєш.

— Сумлінний зуб! — здивувався я.

— Так, панчику, він то сам так казав, дай йому господи небо... Або ні, дай йому, на що собі в тебе заслужив! Може й гріх мені такому упиреві неба бажати. Страшний чоловік був. Він тут у горах своїми штуками опришків робив, навмисно робив, аби пускати страх по гуцулах і збиткуватися над ними. То я вже не знаю, як там йому то пан біг милосерний порахує. Певно на добрий руваш не закарбує.

Жінка перебила нашу розмову, ставлячи перед старим Освіцінським нову склянку гарячого чаю. Старий сквапно взявся пити, прицмокуючи та прихвалюючи напій, якого не часто йому доводилося вживати при домашній кулеші.

— Отсе то добре! От за се бізаплать! Аж у нутрі потепліло. Так як би дух святий у чоловіка вступив! — приговорював він, сербаючи гарячий чай. — Хоч чоловік і не привик до того, а такдесь — колись і я вживав. Не у пана Герлічки, ні! О, той не такий був. Він усе говорив: фрайтер не шаржі, гуцул не чоловік! У нього гуцул, навіть той найближчий до нього приподобник, отой Юріштан із Довгополя, що за нього пісню співають, навіть той не смів ніколи засісти з ним до одного стола. За порогом! Як був у ласці, то висилав йому до сіней півкварту горілки — менше Юріштан на раз не пив — і шматок купованого хліба зі свого стола, — більше нізащо! Гуцул такий, як пес, — говорив він не раз, — доти вірний, доки його під канчуком держиш, а дай йому волі, то він тобі до очей скочит!

Та й держав він нас у руках! Матінко христова, так держав, що ми з страхом та погрозою світа божого не бачили. Що то нині: якісь пошти, якісь таліграфи, якісь казети приходять бог зна відки, новини людям, приносять, що де діється. Он малі діти, га й ті по газетах вичитують, і що у Львові діється, і що в Відні діється і що скрізь по світі божім діється. А тоді нічого того не було. Двадцять п'ять літ держав нас той Герлічка, як у бочці забитих, як у п'їтмі. Ми лише тільки й знали, що там опришки і тут опришки, що того вішають, того роками в Устеріках у потребі закованого держать, що там людей катують, січуть, аж кров по стінах бризкає. І нічого більше ми не знали. Лише глухі чуткидесь колись до нас заходили: то лях бунтується, то москаль бунтується, а хто на кого і за що, ми того не знали. Нас на панщину не гнали, ми рубали в скарбовім лісі, гонили скарбові дараби Черемошем і

то за чічка. А вона вже перед шлюбом мала собі любаса в Кутах, та й то по шлюбі дурила старого дурня, що влізло. А він байдуже собі, катує гуцулів, здирає винних і невинних, усе горне на купу, на к̄упу, а того й не бачить, що та купа все менша, менша... Нарешті жінці обридло панькатися з ним, покинула його і, забравши всі гроші, драпнула зі своїм любасом, куди знала. Аж тепер старий Герлічка як зо сну прокинувся. Мац-мац по своїх скринях та сховках — ого, і місце застило. Кажуть, що три дні й три ночі сидів, як остовпілий, на однім місці, не їв і не спав, але¹ тяжко зітхав і кліпав очима, ніби плакав, жадні сльози не йшли, (а коли) устав по трьох днях, то його не пізнали. Тямиш, який був кремезний, ані волоска сивого не було, хоч мав уже понад шістдесят літ. А тоді, як устав по тім сидженню, то був сивий, як лунь, поморщений, зломаний, мов у ступі заопиханий.

— Го, пан біг не потребує з неба злазити і прутом бити, — сказав я. — Знає пан біг, як чоловіка взяти та й до землі пригнути.

— То то, бачиш! Говорили ті, що були тоді при нім, що як отямився, то, нічого нікому не кажучи, зібрався в дорогу, до Кут, до її роду. А там уже все знали, а може й змову мали з нею, і кажуть йому: «Мовчи, чоловіче, і нічого не кажи, бо ще гірше буде. Вона має якісь папери і завдасть тебе до суду за катовання гуцулів». Чи то правда була, чи лише така поголоска, бог його знає, але то певно, що якось уговкали Герлічку. Вернув, як непришнний, повипускав уночі всіх тих, що сиділи в його пивницях позамикані, розпустив усю службу, продав усе господарство і забрався з Устерік. Уже сюди до Коломиї йому й декрет вислуги прислали. Осів він тут, купив хатчину з огородом, найняв якусь удову до прислуги, ніби от собі старий пан на пенсії хоче віку доживати. Та ба, не так воно вийшло. Його жінка встигла за пару літ пропутати все те, що загарбала в нього, її любас набив її і прогнав, її рідні й знати не хотіли про неї, і ось одного дня, як сніг на голову, вона спадає на старого Герлічку. Що то була за стріча! Вся вулиця збіглася дивитися на дивовище! Старий Герлічка стояв коло дверей з буком, а вона скакала йому до очей, як собака, та цокотіла та вищала:

— Ти старий псе! Ти упирю! Ти кровопійце! Я через тебе вік свій стратила, а ти тепер гониш мене від свого порога? Ні, не дождеш! Не вступлюся! Чи тобі не сором жити з якоюсь палубою на публіку людську, а шлюбну жінку гнати від хати? Я тебе до суду завдам! Я тебе в криміналі згною!

Наслухалися ми тоді! Далі деякі сусіди вдалися в ту справу. Пішли могоричі, клепали перепросини, хоч Герлічка до

¹ В рукописі — али.

«герлічкова неволя», ніщо інше в нас не змінилося. Знов прийшлося хилитися. Ані скарбових кльоців рубати, ані скарбових дараб гнати ми не перестали, але грошеві данини робилися чимраз тяжчі і життє тяжче і скрутніше — ой, ой, ой, яке скрутніше.

А про устеріцького пана швидко й зовсім забули. Хто йшов попри його двір, попри ті пивниці, де й досі ще на стінах червоніла гуцульська кров, той хрестився та відвертав лице та що духу спішив далі. Кому там було в голові питати: де дівся пан і що з ним сталося? От слава богу, що минулося страховище! Бодай не вертало ніколи!

Минуло щось зо п'ять літ від того часу. Не тямлю вже, чого мені довелося бути в Коломиї. Рідко я там бував, та мав знайомого на передмістї, — таки наш гуцул із Довгополя пристав там до вдови та й держав шиночок при вулиці. Допитався я до нього, а було щось таке, що треба було переночувати. Привіталися ми по старій знайомості, намістив він мене на нічліг, погостив, чим міг — і богу дякувати. А вечером, коли вже з шинку всі порозходилися, його жінка з дітьми пішла спати, а ми собі посідали на лавці, таки напотемки (тоді ще отих ламп, отого гасу й знаку не було: або світи свічку, як у церкві, або розкладай ватерку зі скипок на припічку). То ми й сидимо в потемках та й балу-балу, то се, ба друге — десяте. Аж нарешті він немов нагадав собі щось:

— Ото, а я й не сказав тобі, що тут недалеко мене живе наш гуцульський король.

— Король? Що за король? — здивувався я.

— Ба не тямиш? Устеріцький пан.

— Устеріцький пан? Пан Герлічка! — скрикнув я. — Ба, а що ж він тут робить?

— Е, що робить! — мовив мій приятель. — Тут уже, братчику, він нічого не робить. Тут уже запитай: що з ним робиться!

— То ніби що?

— Та що? Як би тобі сказати? Ніби то гріх судити чоловіка, а що ж, коли відразу видно, що його бог осудив. Ти знаєш, як він вийшов із Устерік?

— Ні, не знаю.

— Ото ж то! — Адже тямиш, він на старості літ оженився четвертий раз.

Ще бих не тямив? Я тоді usługував при нім, гуляв на тім весіллі з парубками. Ще бих не тямив. Пан був такий добрий, як ніколи, бочку герлічки дав на всю громаду, музики наймив...

— А видиш, то вже, видно, його пан біг так підводив під свою кару. Так його осліпив, що лиш у руки брати, як того птаха в сильці. Він тішився молододою жіночкою, а не знав, що

М. ВОЗНЯК
Дійсний член АН УРСР

ДО ФОЛЬКЛОРНИХ ЗАНЯТЬ ІВАНА ФРАНКА

Під заголовком «Улюблені пісні Івана Франка» вийшла 1946 року у Львові книга дійсного члена Академії наук УРСР Філарета Колесси. Її зміст складається з «Вступу», чотирьох частин з текстами пісень і «Нотного додатку». Надруковані тексти пісень поділені на групи залежно від того, хто їх записав з голосу Франка. Перша група записів Миколи Лисенка з голосу Франка обіймає №№ 1—5, друга — записи Климента Квітки — №№ 6—33, третя — записи Філарета Колесси — №№ 34—41, а четверта — «Пісенні тексти, записані І. Франком, і мелодії до них, підібрані з галицьких збірників».

Із «Вступу» Ф. Колесси можна прийти до висновку, що вихідним пунктом для нього при виданні книги пісень у записах Франка було те, що «покійний професор М. Грінченко в архіві Академії наук знайшов 22 тексти народних пісень у власноручних записах Ів. Франка з написом «Пісні народні з Галичини». Вони містяться на вісьмох сторінках малого формату (півчвертки), густо записаних дрібним Франковим почерком». Опублікування збірки «Пісень народних з Галичини» в книзі Ф. Колесси — це новий вклад у франкознавство.

Ф. Колесса говорить про 22 тексти народних пісень «у власноручних записах Ів. Франка», хоч у дійсності дві з них записані не Франком: пісню «Ой там за горою та за кремінною» записала Ганна Павлик у Монастирську коло Косова, а пісню «Ой ходить Іван понад Дунай» записав Михайло Павлик від Івана Дмитрака з Тяглова, Белзького повіту.

П'ять текстів «Пісень народних з Галичини» надрукував Микола Лисенко 1886 року в зшитку четвертого тома свого «Збірника українських пісень», а саме, крім запису Ганни Павлик, чотири пісні в записах Франка: 1. «Ой попід гай зелененький» (про Довбуша) від Францішка Батовського в тюрмі в Коломиї 1880 року; 2. «Пливе качур по Дунаю» від нього ж; 3. «Жалі мої, жалі» від Карла Францішкевича з Рогатина в тюрмі у Львові 1877 року; 4. «Бескиде зелений, в три ряди саджений» від нього ж. В книзі Ф. Колесси запис пісні «Жалі мої, жалі» помилково віднесений

остатньої хвилі змагався. Та не остоявся. Мусив відправити вдову і взяти жінку назад до своєї хати. І пішло у них життє що й не сказати. День у день крик, бійки та лайки, день у день пекло. А старий усе змагався, десять разів викидав її з хати і знов приймав. Причепилася до нього, як п'явка, і ніяк відірвати. Піла з розпуки і все вертала до нього, тягла остатнє з хати і пропивала. Нарешті минулої зими, вертаючи ніччю п'яна з шинку, замерзла під плотом. Г(е)рлічка мусив ще й поховати її своїм коштом. І відтоді живе сам. Сидить у своїй хаті як заповітний, виходить хіба вечером, не говорить ні з ким і ніхто не заходить до нього, — зовсім як у пустині. І не то, щоб люди його

.....

Про іншу пісню, «Ой служив я у Римі», писав Франко в «Студіях»: «перерібка пісні про трійзілля, яку я записав 1871 року від моєї покійної матері, ...а вона навчилася її з уст якоїсь чужо-сільної жінки, із якою ще дівчиною провела одну ніч у млині, дожидаючи свого млива».

Тексти трьох із зазначених пісень навів Франко в своїй праці «Жіноча неволя в руських піснях народних» (Львів, 1883), а саме: «Ей вийшла, вийшла подолянка по воду», «Ой не жалуй, моя мила, що я п'ю» з Утороп (сс. 21—22) і «Ой летіла зазуленька по Вкраїні» (сс. 38—39). З «Жіночої неволі» навів Колесса текст пісні «Ой зацвіла калинонька в лузі» (с. 27) з Ценева, Коломийського повіту, очевидно, записаний в коломийській тюрмі 1880 року, і текст пісні «Не сама я ходила» (с. 24), записаний в Березові того самого повіту, очевидно, 1880 року під час гостювання у Кирила Геника. Дивно, що в книзі Колесси під № 29 маємо лише перший рядок пісні «Ой у полі сосна високая росла», хоч її текст, записаний в Нагуєвичах, наведений в «Жіночій неволі» повністю (сс. 14—15).

Із записів Франка в Нагуєвичах наведені в «Жіночій неволі» ще пісні: 1. «Тепер я си заспіваю, коли ми ся хоче» (с. 6), 2. «Ой не дай мі, мамунцуню, не дай мі, не дай мі» (с. 10), 3. «Ой піду ж бо я тов гребельков до ставу» (с. 11), 4. «Ой зійшли, зійшли дві зірнички ясні» (с. 14), 5. «Ой посію я яру пшениченьку» (с. 27), 6. «Зайшло сонінько за віконінько» (с. 38) й декілька уривків.

З пісень, записаних в Лолині, Долинського повіту, в «Жіночій неволі» наведені: 1. «Чому, ненько, не раненько сокіл вилітає» (сс. 7—8), 2. «Не йди, дівко, за удівця з людскої намови» (сс. 9—10), 3. «Ой на горі на високій камінь муку меле» (с. 17), 4. «Ой заплачеш, дівчинонько, в перший понеділок» (с. 25), 5. «Похилився дуб на дуба, галуза підперла» (с. 26) і 6. «Ой на горі на високій куют дві зазулі» (с. 36). Записи перших чотирьох пісень збереглися в архіві Франка в бібліотеці Академії наук УРСР у Львові під №№ 469/2, 469/84, 469/3, 469/69.

Із записів Франка у львівській тюрмі 1877 року від Карла Францішкевича з Рогатина наведена в «Жіночій неволі» ще пісня «Ой у ночі із півночі ще кури не піли» (сс. 28—29). З записів у коломийській тюрмі наведені в «Жіночій неволі» пісні з Ценева: 1. «Гуляй, доню, не бороню, тепер маєш волю» (с. 5), 2. «Ой на горі, горі церква мурована» (с. 8), 3. «Вчера-м була як день біла» (с. 23), 4. «Ой з півночі комора дудніла» (с. 28), 5. «Ой дубе, дубе кучерявий» (сс. 43—44), а з Матвіївців пісня «Ой як ми ся з товаришем взяли напивати» (с. 42). Нарешті ще два березівські записи Франка приходять в «Жіночій неволі», а саме: «Ой на горі віорано, — пшениці не буде» (с. 6) і «Ой дала-сь ні, моя мати, ой далась ні, дала» (сс. 10—11).

Тільки до записів мелодій Лисенка з голосу Франка знайшлися в «Піснях народних з Галичини» всі тексти пісень. Цього не можна

до 1876 року. Видавець зазначає: «Є підстави думати, що цією рукописною збіркою Ів. Франка користувався вже М. Лисенко (тексти його «Збірника українських пісень» т. IV з 1886 р. дослівно сходяться з Франковими текстами)». Тут була нагода зацитувати початок листа Лисенка до Франка з датою 20 (8) грудня 1885 року, а саме: «О, та й подив же великий мене обняв, а враз і велика вдячність, коли я оце ненароком одібрав вашого листа з цінним текстом. А то був уже залишив усяку надію. Та я добре тямив, що Ви оцими часами переживали тяжкі зли-години, та відай чи ще й досі викрутились, тож тим я особливо ціную вашу присилку. В найближчій збірнику, який візьмуся видавати, я конче до своїх українських додам для знайомості публічної так оригінальні галицькі народні пісні». Пересилка пісень в листі подиктувала й малий формат і густо записаний дрібний почерк Франка. Виданий в Києві 1927 року «Каталог виставки, присвяченої Миколі Лисенкові» мав як 326 позицію «Галицькі народні пісні, записані з голосу Ів. Франка».

Інші пісні збірки «Пісні народні з Галичини» в записах Франка такі: 5. «Ей вийшла, вийшла подолянка по воду» від Карла Францішкевича з Рогатина 1877 року; 6. «Ой летіла зозуленька по Вкраїні» від брата Захара в Нагуєвичах 1881 року; 7. «Ой не жалуй, моя мила, що я п'ю» від Францішка Батовського; 8. «Ой чабане, чабане, чабане небоже» від Карла Францішкевича; 9. «Ой там, ой там коло млина» від Івана Васильковського з Утороп в тюрмі в Коломиї 1880 року; 10. «Ой там в полі береза стояла» від Михайла Янковського в тюрмі у Львові 1877 року; 11. «Ой гиля, гиля, гусочки, на став» від Францішка Батовського в тюрмі в Коломиї 1880 року; 12. «За крутими берегами по ріках» від Яцька Сидорука з Чортівця, Обертинського повіту, в тюрмі в Коломиї 1880 року; 13. «Ой коло млина шумить дубина» від Карла Францішкевича; 14. «Гей волошин сіно косит» від Лонгіна Озаркевича з Белелуї; 15. «Ой гук, мати, гук» від Михайла Теслюка з Батятич, Жовківського повіту, в тюрмі у Львові 1877 року; 16. «Ой світи, місяченьку» від Карла Скаміни з Ходорова в тюрмі у Львові 1877 року; 17. «Ой служив я у Римі» від матері Марії 1871 року; 18. «Ой попід гай, ой попід гай зелененький» від Митра Лялюка в Нагуєвичах; 19. «Ой там в полі кирниця безодна» від Францішка Батовського; 20. «Ой пігнала дівчинонька ягнятонька в поле» від столяра Івана Романовського в Дрогобичі 1864 року.

Про пісню «Ей вийшла, вийшла подолянка по воду» дав Франко в «Студіях над українськими народними піснями» таку замітку: «Мені пощастило в році 1877 у львівській тюрмі записати незвичайно гарний варіант цієї пісні враз із мелодією від рогатинського міщанина Францішкевича, інтересний тим, що, крім повноти тексту, подає майже бездоганно ритмічну форму пісні, майже у всіх інших варіантах значно попсовану».

В числі «Українських народних мелодій» Квітки з голосу Франка надруковані:

1. Ой ходит Іван понад Дунай,
А за ним, за ним вельможний пан.
2. Гей у Львові на ринку ударили з гармати,
Гей там твого сина вбито, нещаслива мати.
3. Чому, коню, води не п'єш, лиш на воду дуєш?
Чому ж ти, мій синочку, вдома не ночуєш?
4. Там зелен явір розвився.
5. Гей гук, мати, гук, два жовнярі йдуть.
Щаслива їм тая дорожечка, що вни нею йдуть.
6. Ой зацвіла черемшина коло перелазу;
Добре було наймитові в господаря зразу
7. Сеї ночі ізпівночі, ще й кури не піли,
Ішов Яким до вдовоньки, люди не виділи.
8. Гей вийшла, вийшла подолянка по воду,
Гей сподобала козаченька на вроду.
9. Чи чули ви, люде добрі, о такій новині?
Забито Петруся в лісі при долині.
10. Ой служив я у Риму
Три літенька та й зиму.
11. Ой летіла зозуленька по Вкраїні,
Гей розпростерла сиві п'юрця по долині.
12. Ой вербо, вербо кучерява.
13. Журю я ся, журю як вечір, так рано,
На моїм серденьку веселості мало,
Гей, веселості мало.
14. Не сама ж я ходила.
15. Жалі мої, жалі, великі, не малі,
Як майова роса по зеленій траві.
16. Червона калино, чого в лузі стоїш?
17. Чогось мене мій милий не любить.
18. Ой зацвила черемшина зрісна,
Ходит козак до дівчини пізно.
19. Ой ци був ти, ци ні, в моїй стороні?
Ой ци тужит, ци ні, дівчина за мні?
20. Ой понад морем, понад Дунаєм.
21. Ой по горі, горі три пташки ходили;
Тож три дівчиноньки, що мене любили.
22. Ой світи, місяченьку, хоч годиноньку в нічку,
Та най я перейду, най я переїду до милої на всю нічку.
23. Ой у полі сосна високая росла.
24. Чому, сину, не п'єш, чому не гуляєш?
25. Мудрому бути, мудрому бути, з кременю вогню дуги,
Ще мудрішому, ще хитрішому за дівчину забути.

сказати про другу і третю групу пісень книги Ф. Колесси. Найбільше доповнень вимагає друга група, що містить записи Климента Квітки з голосу Франка, надруковані в другому томі «Українського етнографічного збірника» Українського наукового товариства в Києві (Київ, 1922). Згаданий том містить «Українські народні мелодії», зібрані Квіткою, між іншим, і з голосу Франка №№ 502—532. Квітка написав про їх походження в «Табелі географічній» ось що: «Мелодії з Галичини, до яких не подається докладного зазначення місцевості, належать до числа записаних від Івана Франка. Покійний учений в своїй обширній і різносторонній етнографічній діяльності між іншим уважав на мелодії тих пісень, тексти яких записував, і багато мелодій перейняв в різних повітах від різних осіб. Наше коротке побачення сталося 1901 року на курорті Беркуті, де І. Франко не мав коло себе своїх записів текстів пісень з зазначенням місцевостей; декотрі географічні вказівки він дав з пам'яті, а деяких пунктів не міг пригадати. Коли його записи текстів збереглися, цю прогалину ще можна буде заповнити».

1902 року в київському «Збірнику українських пісень з нотами» під заголовком «Шумильце» Квітка надрукував пісню в записі Франка з зазначенням, що в «селі Нагуєвичах, Дрогобицького повіту (Галичина), від матері Марії перейняв Іван Франко». Зважаючи на згадку про цю пісню у вірші Франка «Пісня і праця», наводжу тут її текст:

Там зелен явір розвився,
Там зелен явір, мое серденько, розвився.
А під явором ліженько,
А під явором, мое серденько, ліженько¹.
А на ліженьку Шумильце².
Ведут Шумильця рубати,
А взяли го ся питати:
— Ци много-с дівчат ізрадив? —
— Ой дванацят-ем ізрадив,
А тринадцяту Катрусю. —
Ведут Шумильця рубати,
А взяли го ся питати:
— Ци маеш ти їм що дати? —
— Ой за попівну дам коня,
А за дяківну дам зброю,
А за Катрусю дам душу.
Не ховайте м'я у той кут,
Поховайте м'я такої тут,
Куди дівчата в коршму йдуть.
Будут дівчата в коршму йти
Та й за Шумильця згадають:
Нема Шумильця на селі,
Були б дівчата веселі!

¹ І далі кожен вірш повторюється з словами: мое серденько.

² Прізвище опришка.

вторюються двічі, а властиво 29, бо між мелодіями Квітки приходить тільки одна пісня з початком «Не сама ж я ходила», а саме під № 515, а в книзі Колесси наведений за «Жіночою неволею» під № 26 текст пісні «Не сама ж я ходила», а пізніше під № 25 перший рядок «Не сама ж я ходила» за «Українськими народними мелодіями» Квітки, як тільки за ним наведені перші рядки пісень під номерами поданого вище переліку Квітчиних записів мелодій з голосу Франка 2, 20, 21, 23, 24, 25, 28 і 30.

Згідно з 31 мелодією, записаною Квіткою з голосу Франка, друга група повинна обіймати 31 текст, а що пісні «Жалі мої, жалі» й «Ой служив я у Риму» надруковані в інших групах, 29 текстів пісень у записі Франка. В дійсності маємо тут усього 10 Франкових записів, 5 передруків і 5 нових. Тексти пісень «Не сама ж я ходила» й «Ой зацвіла калинонька в лузі» передруковані з «Жіночої неволі», «Чому, коню, води не п'єш, чом на воду дуєш?» з XVI тому «Етнографічного збірника» з «Коломийками» Володимира Гнатюка (№ 3392), «Там зелен явір розвився» із «Збірника українських пісень з нотами» Квітки й пісня «А мій чоловік горівки не п'є» з другого випуску «Золотих ключів» Дмитра Ревуцького (№ 56). Ревуцький подав під текстом пісні замітку: «В Ортничках, Дрогобицького повіту в Галичині. Записав Ів. Франко. Переписано з власноручного його рукопису з додержанням правопису». Із збірки «Пісні народні з Галичини» опубліковані в цій групі тексти пісень під номерами:

10. Ой гук, мати, гук (від Яцька Теслюка з Батятич, Жовківського повіту, 1877 року в тюрмі у Львові);
12. Ой летіла зазуленька по Вкраїні (від брата Захара в Нагуєвичках 1881 року);
16. Ой світи, місяченьку (від Карла Скаміни з Ходорова 1877 року в тюрмі у Львові);
17. Ой коло млина шумить дубина (від Карла Францішкевича 1877 року в тюрмі у Львові);
19. Ой не жалуй, моя мила, що я п'ю (від Францішка Батовського в тюрмі в Коломиї 1880 року).

Як передрукований з «Жіночої неволі» текст пісні «Ой зацвіла калинонька в лузі», так і текст пісні «Ой коло млина шумить дубина» не належать до цієї групи, бо мелодій до них не надрукував Квітка.

З решти 19 мелодій Квітки з голосу Франка один текст пісні «Ой ходить Іван понад Дунай» записав Михайло Павлик, а 18 Франкових записів текстів пісень немає в книзі Колесси. В ній немає жодного пояснення про тексти 6 пропущених мелодій, а 6 пісень обмежені першими рядками, бо «повних текстів розшукати не вдалось». Замість 6 останніх Франкових записів групи маємо № 23, передрукований з першого тому збірника пісень Якова Головаць-

26. Ой не жалуй, моя мила, що я п'ю.
Тоді будеш жалувати, як я вмру.
27. А мій чоловік горівки не п'є,
Сам до коршми він не ходит, міні не дає.
28. На городі біла глина;
Стоїть козак, як калина. Ой, ой, ой.
29. Ой на горі лен поломався,
А за мене дяк женихався.
30. — Сабадашко моя, ой а де ж ти була?
— З паничем під корчем підвечіркувала.
31. На воді човен вихитується,
Козак дівчини випитується:
Ой чи не ти то гребелькою йшла,
Ой чи не ти то хусточку найшла?

Таким чином, Квітка надрукував 31 мелодію українських пісень, списаних з голосу Франка, між ними й мелодію «Жалі мої, жалі», записану Лисенком. Тому текст цієї пісні не повторений в другій групі пісень книги Колесси, мелодії яких записав Квітка. Друга група повинна б містити 30 пісень, мелодії яких подав Квітка в своїй праці «Українські народні мелодії». Однак Колесса подав тут 6 текстів пісень, мелодії яких даремно шукати між записами Квітки з голосу Франка. Ось вони за номерами, за якими надруковані в книзі Колесси:

8. Прийшов Яким до вдовоньки:
«Помагайбіг, серце!»
13. Кедріно, кедріно, чом над водою стоїш?
15. Ой орле, орле, сивий соколе.
17. Ой коло млина шумить дубина.
24. Ой зацвіла калинонька в лузі.
25. Та зацвіте калиночка в лузі.

Зате без уваги залишені в книзі Колесси тексти шістьох пісень, мелодії яких надрукував Квітка в «Українських народних мелодіях» під номерами:

508. Сеї ночі ізпівночи, ще й кури не піли.
510. Чи чули ви, люде, о такій новині?
517. Червона калино, чого в лузі стоїш?
518. Чогось мене мій милий не любить.
520. Ой ци був ти, ци ні, в моїй стороні?
532. На воді човен вихитується.

Не поданий у цій групі також текст пісні «Ой служив я у Риму», мелодію якої надрукував Квітка під № 511, але щойно між піснями, мелодії яких записав Ф. Колесса. Тексти пісень мають номери 6—22, тобто всіх 28, в дійсності 30, бо №№ 25 і 26 по-

Три ночі-м не спала, оден лист писала
 До того жомняра, що я го кохала. —
 Жомняр лист діставши та й перечитавши,
 Ручки заломавши, ревненько сплакавши.
 Тече вода лугом, берегами носить,
 Молод жомняр ходит, свого пана просит:
 — Ой пане мій, пане, пане капітане;
 Пусти м'я до дому аж до заволяня.
 Пише ми дівчина, — що ж то за причина,
 Вродила дівчина молодого сина!
 — Сідлай, хлопче, сідлай коня вороного,
 Поїдь відвідати, що там є нового. —
 Жомняр приїжджає, ворота втвирає,
 Війшла вся родина, жомняра витає.
 Питаєся жомняр: що ту є нового?
 Вродила дівчина сина молодого.
 Питаєсі жомняр: де мила хоруга?
 Прийшов до світлоньки, в личенько цюлює.
 — Цюлювала ж би ті лихая година!
 Відцурала мі сі вся моя родина.
 — Не плач, дівча, не плач, господь бог с тобою.
 Прийдеш до здоров'я, озьму сьлюб с тобою.

(Зап. від того ж).

Пропущену в книзі Колесси й надруковану в «Жіночій неволі» пісню «Ой у ночі із півночі, ще кури не піли» (сс. 28—29) записав Франко від Карла Францішкевича з Рогатина.

Два Франкові записи текстів пісень замінив Колесса записами свого брата Івана в Ходовичах, Стрийського повіту, бо «ходовицькі варіанти мелодій недалеко відбігли від Франкових, переважно нагуївських варіантів». Надрукований під № 11 запис Івана Колесси в Ходовичах зовсім відрізняється від Франкового запису тексту, збереженого в архіві Франка під № 532/16. Ось запис тексту Франка (від Яцька Сидорука з Чортівця, Обертинського повіту, в коломийській тюрмі 1880 року):

Ой зацвила черемшина зрісна,
 Ходит жовняр до дівчини спізна.
 — Ой не ходи, жовняре, до мене,
 Є неслава на тебе й на мене.
 — По чім-єс ні, дівчино спізнала,
 Що єс мене жовняром назвала?
 — Пізнала-м ті ой по кошуленьці,
 Срібний перстін на твої рученьці.
 Як ти підеш войну войнувати,
 Хто ж ти буде кошулечку прати?
 — Ой піду ж я горів, долиною,
 То я найду прачку над водою,
 Що віпере кошулечку мою.
 — Як ти підеш войну войнувати,
 Хто ж ти буде рани полукати?
 Ой із неба дробен дощик січе,
 Тож тот міні рани попліче.

кого, по 2 записи Івана Колесси (9. «Далеко чувати о такі новині» й 11. «Ой зацвіла черемшина зрісна») та Йосипа Роздольського (14. «Журю я сі журю як вечір, так рано» й 18. «Ой вербо ж моя кучерява») й 1 запис Ф. Колесси (№ 21. «На городі мак поломався»).

Під № 18 своєї збірки надрукував Колесса текст пісні «Ой вербо, вербо кучерява» за записом Йосипа Роздольського, хоч Франко ще в «Жіночій неволі» подав свій власний запис цієї пісні в коломийській тюрмі 1880 року від Францішка Батовського з Ценева, що правда, з першим рядком «Ой дубе, дубе кучерявий» (сс. 43—44).

До пісень, що їх «повних текстів розшукати не вдалось», належить і пісня «Ой у полі сосна високая росла», надрукована в «Жіночій неволі» (сс. 14—15), а її рукописний текст з початком «Ой у поли сосна великая росла» зберігся в архіві Франка (№ 532/41). Маємо тут текст і другої невідшуканої пісні, яку переписую з драгоманівки упрощеним правописом:

Ой по горі, горі три пташки ходили,
Ходили.
Там три дівчиноньки я мене любили,
Любили.
Єдна мене любить, а друга чарує,
Чарує,
А третая ходит, с кубком вино носит,
Частує.
Не жаль міні того кубка золотого
С тим вином,
Гей, тільки ми жаль сьлюбоване мого,
С тов бідов!
Ні біду продати ані проміняти
Облуду,
Треба з бідов жити, свій вік коротити
До суду.
Не жаль міні того коня вороного,
Срібної підкови,
Гей тільки ми жаль тої дівчиноньки,
Любої розмови!

(Запис. в Нагуєвичох) (532/47).

Від Францішка Батовського в тюрмі в Коломиї 1880 року записав Франко текст цієї пропущеної пісні (532/10):

— Червона калино, чого в лузі стоїш?
Чи ягід жалувеш, чи сусід ся боїш?
— Ягід не жалую, сусід ся не бою,
Сама я думаю, як зацвисти маю.
Зацвиту я біло, люде м'я не знають,
Зацвиту червоно, гиле й обламають.
— Молода дівчино, чого сумна ходиш?
Чи головка больна, чи світу-с не вольна?
— Головонька не больна, ой я світу вольна,

песни Галицкой и Угорской Руси» (№ 44), хоч, редагуючи 1887 року літературну збірку «Веселка», Франко надрукував у ній «з уст народних» ось який свій запис пісні:

Ой зацвила черемшина коло перелазу;
Добре було наймитови в господаря зразу.
Ой як зачав з черемшини цвіток опадати,
То зачало господаря лихо нападати.
Богацький син пообідав, ще кури не піли,
Бідний наймит пообідав, що діти не ззіли.
Богацький син пообідав, іде в коршму пити.
Бідний наймит, ціп під пяхву, іде молотити.
Богацький син іде з коршми та вигукуючи,
Бідний наймит іде з поля та постогнуючи.
Ой прийшов він додомоньку, хотів собі сісти,
А господар повідає: — Йди дай коням їсти! —
Ой приходить наймитонько від коней до хати,
Господиня повідає: — Йди дрова рубати! —
Пішов наймит, дров нарубав та й сіз на колоду.
Господиня повідає: — Йди, наймит, по воду! —
— Ой піду ж я по водицю у зелені лози, —
Поб'ють тебе, господине, наймитові сльози! —
Іде наймит із водою, плечі похиляє,
Господиня з штирех мисок у одну зливає.
— Ой на тобі, наймитоньку, вечерю з обідом,
Не доложиш пирогам, то докладай хлібом.
Не берися, наймитоньку, до хліба цілого,
Шукай, шукай поза комин сухаря сухого. —
Поліз наймит поза комин сухаря шукати,
Взяли его молодого сльози обливати. .
— Ой не хочу, господине, не хочу вже їсти,
Позволь міні, господине, на хвилечку сісти! —
А господар повідає: — що не час сідати,
Бери коні на поводи, треба на ніч гнати.

Гірку долю наймита в пана малює інша пісня в записі Франка, збережена в його архіві в зшитку № 473, а саме:

О нема то так нікому,
Як бурлаку молодому.
Бурлак робит — роботає,
Піт му очи заливає.
Заросився, забродився:
— Де ж ти, бісе, забарився?
— Не ходив я в коршму пити,
Ходив діла доробити. —
Прийшов бурлак та до хати,
Чи нема що вечеряти.
А газдиня не топила,
Вечеряти не зварила.
— Лягай, бурлак, такой спати,
Бо нема що вечеряти.
До порога головами, —
Встанеш рано за волами. —
Ой ще бурлак не стелився,

— Як ти підеш войну войнувати,
Хто ж ти буде над гробом плакати?
— В темнім лісі чорний ворон кранче,
Тож тот міні над гробом заплаче.

(Зап. від того ж).

В двох варіантах передрукований, як і попередній, з XI тому «Етнографічного збірника», під № 9 інший ходовицький запис Івана Колесси з початком «Далеко чувати о такі новині». Він різниться від варіанту Франка, записаного 1877 року у львівській тюрмі від Теслюка з Батятич і збереженого в архіві Франка під № 534. Ось варіант Франка:

Чи чули ви, люде, о такій новині?
Забили Петруся в глибокій долині.
Защо ж его вбито, за яку причину?
Пані пана мала, Петруся кохала.
Ой мав же бо той пан слугу вірненького,
Догонив він пана на вільховім мості:
— Вертай, вертай, пане, маєш дома гості.
— Ой слуго мій, слуго, я тобі не в'єру.
— Ой пане мій, пане, як ти ми не в'єриш,
Як то не є правда, в моє серце стрілиш.
— Тупу-тупу, коні, широков ходю,
Щобисьмо застали панію в покою. —
Обернувся Петрусь до стіни вочима:
— Вельможная пані, вже пан за плечима. —
Ой зачав же Петрусь суконьки вбирати,
Сиплят панські слуги як мачок до хати.
Як взяли Петруся за високі боки,
Занесли Петруся на Дунай глибокий.
Вийшла стара мати, почала плакати.
— Не плач, мати, не плач, бо я й сама плачу;
Через твого сина своє панство трачу. —
Мурувала пані я новенький ганок:
Ту буде лежати я Петрусь коханок.

У власному записі з Стрийщини надрукована в книзі Ф. Колесси під № 21 пісня «На городі мак поломався». В коломийській тюрмі 1880 року записав Франко від Францішка Батовського з Ценева, про що свідчить № 594 архіву Франка, оцей текст пісні:

Ой на горі лен поломавсі,
Ой за мене дек женихавсі.
Ой ви мене січте, рубайте,
Такій мене за дечка дайте!
Бо у дечка ручки біленькі,
Що неділі книші тепленькі.
Що неділі провідної
Я для мене молоді.

Варіант пісні про наймита передрукований в книзі Колесси під № 23 з першого тому збірника Якова Головацького «Народные

Наняла собі молода вдова
 Сімдесять і чотири,
 Щоби скосили, щоби скосили
 Всі гори та й долини.
 Косарі косять, косарі косять,
 А вітрець повіває,
 Шовкова трава зелененькая
 На коси налягає.
 Ой вийшла вдова молоденькая
 На ті покоси зрана:
 — Ой нема ж мого господаренька,
 Ой нема ж мого пана!
 — Молода вдово, рік би-м ти слово,
 Та боюсь поговору:
 Дров ти наношу, луку докошу,
 Твої нивоньки зору.
 Живому жити — годі тужити,
 Є в світі добрі люде;
 Хто переборе велике горе,
 Того й славонька буде.

Пісня народна. Вп. Пані Марії Лисецкій на спомин переписав Іван Франко.
 Львів 4 цвітня 1888.

Перед цим прегарним суцільним варіантом поступається стягнений текст пісні, записаний в коломийській тюрмі 1880 року (532/12):

Зажуриласі, зажуриласі
 Бідная удовонька,
 Що не кошена, що не кошена
 Зелена дібровонька.
 Ой мала ж вона, бідная вдова,
 Чотири талярчики,
 Наймила собі бідная вдова
 Молоді косарчики.
 Наймила собі ~~молода~~ вдова
 Сім-двайцять і чотири (вар. сімдесять і чотири),
 Щоби скосили бідній удові
 Всі гори та й долини.
 Косарі косят, косарі косят,
 А вітрець повіває,
 Шовкова трава зелененькая
 На коси налягає.
 Шовкова трава зелененькая
 На коси налягає,
 А мій миленький чорнобривенький
 Сив конем віграє.
 — Ой годі, годі, молод козаче
 Сив конем вігравати,
 Ходи до мене до молодої
 Вечеру вечеряти.
 Вечера добра, вечера мила,
 Ой вечера здорова.
 — Ой віпала ж ми молоденькому
 На Вкраїну дорога.
 — Тобі дорога, тобі дорога,

А вже газда причепився:
 — Вставай, бурлак, годі спати,
 Вже час воли в поле гнати. —
 Ой встав бурлак, не вмивався,
 За волами так пігнався.
 — Іжте, воли, траву тую,
 Знайте службу бурлацкую.
 Мати ж моя, мати мила,
 Нащо ж ти м'я породила?
 Чи на горе, чи на лихо,
 Чи злим панам на потіху?
 — Ні на горе, ні на лихо,
 А злим панам на потіху. —

Третя група «улюблених пісень» Франка — це записи Філарета Колесси з голосу Франка, №№ 34—41, а четверта, що подає виключно пісні із збірника «Пісні народні з Галичини», це записи Франка з мелодіями, підібраними з галицьких збірників. Записи мелодій Ф. Колесси з голосу Франка опубліковані в закінченні його «Студій над українськими народними піснями». Бажаючи відтворити первісний текст якоїсь пісні, Франко стягав її варіанти в одне ціле і творив штучний текст, що в дійсності не існував ніколи. Такі стягнені тексти маємо в книзі Колесси під №№ 35, 37 і 38, а саме «Ходить турчин по риночку» (про те, як турчин купує сестру-полонянку), «Ой там при долині, ой там при потоці» (про те, як брат убив брата за дівчину) і «Ой їхали козаки з обозу» (тройзілля). Відшукування справжніх текстів у записах Франка належить до майбутнього. Під №№ 34, 36, 39 і 40 надруковані справжні записи Франка: пісня про Івана й Мар'яну з початком «Та не мав Іван що робити», записана від Францішка Батовського з Ценева в коломийській тюрмі 1880 року й надрукована в третьому томі «Життя і слова» 1895 року, нагуївський текст пісні про смерть королевича в битві з турками «Відки, Йвасю? — З-за Дунаю»), надрукований у «Студіях», «Ой служив я у Римі» (тройзілля) із збірничка «Пісні народні з Галичини» і «Ей вийшла, вийшла подолянка по воду», передрукована з «Жіночої неволі» (с. 9). Тому що в «Студіях» Франко посилається на побутову пісню «Зажурилася молода удовонька», її надрукував Колесса під № 41 в записі свого брата Івана, хоч в архіві Франка збереглися два його власні записи. Посилаючись в «Студіях» на пісню, Франко мав на думці текст пісні, збережений під № 595/1:

Зажурилася, зажурилася
 Молода удовонька,
 Що не кошена, що не кошена
 Зелена дібровонька.
 Ой мала ж вона, молода вдова
 Чотири талярчики,
 Наняла собі молода вдова
 Молоді косарчики.

Єго турчин барзо просит:
 — Ой Романе, Романочку,
 Чи маєш ти родиночку?
 — Ой маю я родиночку.
 Єдну сестру Оленочку,
 — Ой Романе, Романочку.
 Продай сестру Оленочку.
 Дам ти суму незлічену,
 Китаєчку незмірену.
 Дам ти конє вороного
 С-під турчина молодого. —
 Прийшов Роман додомочку,
 Склонив на стіл головочку.
 — Ой сестричко Оленичко,
 Вбирай біле й убранечко
 Та й замітай подвір'єчко.
 — У нас брате, не неділе
 Замітати ой подвір'є.
 — Ой вже, я ті, сестро, продав!
 — Кому-с мене, брате, продав?
 — Продав'єм ті турчинови,
 Великому кальвінови.
 Ой стій, сестро, не журисі,
 Я ще молод не женивсі.
 А як буду женитисі,
 Прошу, сестро, дивитисі!
 Скажу пива наварити
 Та й горівки накурити.
 — Твое пиво міні диво
 Я горівка міні гірка!
 Я горівка міні гірка —
 Ти парубок, я не дівка.

(Чортовець, від Яцка Сидорука).

Від Яцка Сидорука з Чортівця, Обертинського повіту, записав Франко в коломийській тюрмі 1880 року також галицький варіант цієї пісні на тему смерть козака в степу. Хоч складений текст із галицьких, головно, покутських, варіантів цієї пісні надрукував Франко в своїх «Студіях», варіант пісні, записаний від Сидорука, він лишив без уваги. Він зберігся в архіві Франка під № 532/17:

Вітер віє, трава шумит,
 А в тій траві жовняр лежит.
 На купину головою,
 Накрив личко китайкою.
 Вно від землі почорніло,
 А від сонце обгоріло.
 В головах му сьвічка горит,
 На грудех му орев сидит,
 А в ніжечках коник дрижит.
 Дрижит, дрижит та й думає.
 Копитами гріб копає;
 Копитами гріб копає,
 Слезоньками заливає.
 Вігриз траву до коріня,

А міні гостин битий, —
 Залишімосі, мое серденько,
 Залишімо любити.
 Ти син богацький, ти син богацький,
 А я дівчина красна, —
 Ти в коршмі гуляв я в поли орав,
 Я тобі коня пасла.
 Пасла-м коника вороненького
 Від рана аж до ночі,
 Я впала роса с темного ліса
 На мою русу косу, —
 Кажуть вороги, неприятелі,
 Що вінка не доношу.
 Помози, боже, помози, боже,
 Віночка доносити,
 Своїх ворогів, неприятелів
 На посаг запросити.
 Ой не журіться, неприятелі,
 Ой не журіться, люде, —
 Таки на моїй я головонці
 Золотий вінок буде.
 Ой чи золотий, чи не золотий,
 А бервінковий буде, —
 Ченьже за мене молоденькую
 Ще господь не забуде.
 Ой із-за хати чорнії хмари,
 Із-за хати, з-за хати,
 Ой перестаньте, мої вороги,
 Я за мене брехати.
 Ой перестаньте, мої вороги,
 За мене говорити,
 Бо вже перестав я мій миленький
 Я до мене ходити.

(Зап. від. Ів. Васильковського з Утороп).

Якщо є мова про «Студії над українськими народними піснями» Франка, не відшуканий досі його запис тексту, що увійшов як складова частина його реконструйованої пісні про те, як батько продав дочку турчинові з початком «Ой був газда Андрієчко» (записаної від Францішка Батовського з Ценева в коломийській тюрмі 1880 року), зате наведена пісня на тему викупу з неволі (записана 1878 року в львівській тюрмі від арештанток) «Ой краще, краще чорний ворон по долі» і пісня про бандурку «Ой їхав козачок долі рікою», що «серед ученицьких кружків була дуже улюблена», коли Франко був учнем дрогобицької гімназії.

Про те, як брат продає сестру турчинові, записав Франко в коломийській тюрмі 1880 року пісню, що збереглася в його архіві під № 594:

Ой що в поли за димовé?
 Косе сіно Романове.
 Ой там Роман сіно косит,
 За ним турчин конє водит,

41. Ой у поли сосна великая росла;
47. Ой по горі, горі три пташки ходили.

А щодо дев'ятої пісні «Ой там при долині, ой там при потоці», про неї є тільки згадка разом з кількома іншими, а саме, з приводу непереписаних текстів пісень 28—33: «Крім сих записаних, менші варіанти (цікаві тільки задля деяких відмінних зворотів або строфок) пісень: 28) про Бондарівну; 29) Скон ти, Ясю; 30) По садочку походжаю; 31) Чумак і 32 та 33) Ой там при долині, ой там при потоці».

Згідно з планом в книгу Колесси повинні були увійти пісні:

10. Червона калино, чого в лузі стоїш?
17. Вітер віє, трава шумит;
20. Ой що в поли за димове.

Між текстами збірничка в архіві Франка маємо, крім того, записи Франка від Францішка Батовського з Ценева в коломийській тюрмі 1880 року:

2. Ой куме, куме, добра горівка;
3. Червона калинонька, похиле деревце;
5. Вчера-м була, як день, біла;
6. Тече вода з-за города до самого бору;
8. Ой ти дубочку кучерявий;
21. (уривок). Ти козаچه собою;
22. Ой світи, місяченьку, та й ти, зоре ясна!
23. Ой віскочив козак з вишневого саду;
25. Ой умру я, мати;
26. Чого, дівча, ходиш та й чого ти блудиш?
34. Ой плинут гусоньки бистрою водою;
45. Ой угнівавсі я мій миленький;
46. Ой піют кури, ой піют кури.

В коломийській тюрмі 1880 року записані від Яцька Сидорука з Чортівця, Обертинського повіту, пісні:

18. Ой закувала сива зазуленька;
19. Ой зашуміла білая береза.

Далі маємо в збірничку архіву Франка пару записів із Березова 1880 року:

35. Моя доля в коршмі лежить;
37. Ой під дубом, гаєм зелененьким.

Кирило Генік, у якого гостював тоді Франко в Березові, записав:

27. На тім боці Дунаю.

Нарешті йде ряд записів Франка з Нагуєвичів:

38. Марисю серденько, повідж ми правдоньку;
39. Дуброва зелена в три ряди саджена;

Вібив яму по коліна.
 — Не стій, коню, надо мною,
 Бо я виджу щирість твою.
 Іди, коню, дорогою
 Широкою цісарською.
 Ой там будут жінці жати,
 Будут тебе переймати,
 Ти не дайсі в руки взяти.
 Ой там будут громадити,
 Ти не дайсі ізрадити.
 Прийдеш, коню, ой над село,
 Заржи смутно, невесело.
 Прийдеш, коню, пред ворота,
 Заржи, коню, що-м сирота.
 Війде д тобі стара мати,
 Буде ті сі ой питати:
 — Ой ти, коню ж вороненький,
 Де ж твій панок молоденький?
 Ой ци ж ти го в мори втопив,
 Ци ж ти его в лісі згубив?
 — Ані-м его в мори втопив,
 Ані-м его в лісі згубив,
 Лишень я го в Веньграх лишив.
 Найшов він си дружиночку,
 Я в тих Веньграх паненочку.
 Озьми ж, мати, піску в жменю,
 Посій его по каменю;
 Як той пісок тамка зийде,
 Тогди твій син з воська прийде.

(Зап. від того ж).

II.

У великій пригоді міг стати акад. Ф. Колессі збірничок Франкових записів пісень під № 532 архіву Франка. В цьому збірничку маємо 46 записів Франка, між ними 5 спільних із збереженим у Києві збірничком «Пісні народні з Галичини», а саме, йдучи за чергою пісень збірничка архіву Франка, такі:

7. Ой попід гай зелененький;
11. Пливе качур по Дунаю;
13. Ой там, ой там коло млина;
14. Ой не жалуй, моя мила, що я п'ю.
15. За крутими берегами по лугах.

Крім названих 5 пісень, іще 9 пісень збірника архіву Франка стали предметом книги Колесси, а саме:

1. Не мав Іван що робити;
4. Ой зацвила калинонька в лузі;
12. Зажуриласі, зажуриласі бідная удовонька;
16. Ой зацвила черемшина зрісна;
24. Ой гила, гила, гусочки, на став!
36. Не сама я ходила;

- 30) Ой під гаєм, ой під гаєм зелененьким
- 31) Нема Шумильця на селі (5+3)
- 32) Стала Марися на лаві
- 33) Збирная днинонька субота (3+3+3)
- 34) Лисицю рогоженьку (6+6)
- 35) Ой по горі, горі 3 пташки ходили
- 36) Наймит, мелодія а) (8+6)
- 37) „ мелодія б)
- 38) Яким
- 39) Чому, коню, води не п'єш
- 40) Ой орле, орле (5+5)
- 41) Ой там за горою та за кременною (6+6)
- 42) Ой гуде, гуде сивий голуб на дубі (5+7)
- 43) Ой ти дубочку кучерявий
- 44) Ой ходит Іван понад Дунай
- 45) Мої конопельки (6+6)
- 46) На воді човен (5+5)
- 47) Ой волошин (4+4)
- 48) Ой умру я, мати (6+6)
- 49) Ой за ліс, милий, за ліс (3+4)
- 50) Ой з понедівка та на вівторок (5+5+3+3)
- 51) По тихім Дунаю рибоньки плавають (6+6)
- 52) Сабадашко моя (3+3)
- 53) А мій чоловік горівки не п'є, мелодія а)
- 54) А мій чоловік горівки не п'є, мелодія б)
- 55) Ой я нещасливий на світі вродився (6+6)
- 56) Червона калінонько, похиле деревце (8+6)
- 57) Зелена ліщинонька і гай зелененький
- 58) Ой гук, мати, гук (5+5)
- 59) Ой світи, місяченьку, хоть годиноньку в нічку (7+7)
- 60) А в городі сіно низенько присіло (6+6)
- 61) Чумак (5+5)
- 62) Ой гила, гила, гусочки, на став (5+5)
- 63) Діду, дідуненьку, чому ся не жениш? (6+6)
- 64) Я вино люблю, вина нап'юся (5+5)
- 65) Через сад на поклад (3+3+6)
- 66) Ой дівчина по гриби ходила (4+6)
- 67) Ой там в полі береза стояла, мелодія а)
- 68) Ой там в полі береза стояла, мелодія б)
- 69) Ой мій милий захорів (4+3)
- 70) Задудніло в буйнім лісі (4+4)
- 71) Там на горі ліщина (4+3)
- 72) Ой там на горі ліщина — владимір шерешір (5+3)
- 73) Ой у полі, в полі там жовняри стоять (6+6)
- 74) Ой тужу ж я, тужу, як вечір, так рано (6+6)

40. Стоїт вежа мурована;
42. Ой посію я яру пшениченьку;
43. Ой урву я в городі цвіточок;
44. Над'їхали два козаки з високої гори;
48. Ой по горі, ой по горі, по долині;
49. Ой знати та знати, що жовняр бідує;
50. Надійшла весна всім людьом красна;
51. Чому, соловію, рано не співаєш;
52. Ой ци будеш, дівчинонько, за мною тужити;
53. Сивий голубочку, сідиш на дубочку.

Для предмету книги Колесси має безсумнівну вагу листочок серед фольклорного матеріалу Франка в його архіві під № 594. Листочок має надпис «Мелодії народні». Спочатку Франко пробував виділити їх в окремі групи, зазначаючи їх номерами I—XII, але потім зупинився на зазначенні ритмічних типів, які подаю в дужках при перших рядках пісень:

- 1) Скон ти, Ясю? (4+4)
- 2) Ой попід гай зелененький, Д о б у ш, мелодія а)
- 3) „ „ „ „ „ мелодія б)
- 4) Плине качур
- 5) Приснив ми ся сон
- 6) По садочку походжаю
- 7) Ой там, ой там коло млина
- 8) Ой попід гай зелененький вдова
- 9) Вчера-м була як день біла
- 10) Ой Гандзуню, Гандзуненьку
- 11) Ходит турчин по риночку
- 12) Ой служив я у Римі (4+3)
- 13) Не сама я ходила
- 14) За крутими берегами по ріках (4+4+3)
- 15) Ой не жалуй, моя мила, що я п'ю
- 16) Червона калино (6+6)
- 17) Жалі мої, жалі
- 18) Чогось міні тяжко, на серцю нудненько
- 19) Ой зацвила черемшина зрісна (4+6)
- 20) Відай мене мій милий не любить
- 21) Ой у полю сосна високая росла (6+6)
- 22) Загнівавсі мій милий на мене (4+6)
- 23) Ой краще, краще сивий ворон по долі (5+7)
- 24) Ой вийшла, вийшла подолянка
- 25) Чи чули ви, люде (Петрусь) (6+6)
- 26) Ой піду ж бо я тов гребельков до ставу (5+7)
- 27) Шуміли верби (5+5+7)
- 28) Зажурилася
- 29) Ой летіла зазуленька по Вкраїні (4+4+4)

я післав у «Просвіту» і опісля случайно віднайшов його в третіх руках, а більший таки в Дрогобичі у мене пропав». Згаданий менший зшиток зберігся в архіві Франка під № 486. Він походить з 1868 року й обіймає 80 сторінок малої вісімки. На титуловому листку стоїть заголовок. «Зборник пісень народних зібрав Иван Франко». На с. 1 «Часть перша: «Коломийки и думки». 1. «Любовниі» №№ 1—100. На с. 18: 2. «Думки»:

101. Ой біда, біда, а не тота Аннуся;
102. Ой піду ж бо я тов гребельков до ставу;
103. Ой ти поїхав, мене-сь понехав;
104. Рік ся любили, а два ся не виділи;
105. Ой дай же, боже, звечера погоньку;
106. Ой заржи, заржи, ворон конику;
107. Світить соненько крізь віконенько;
108. Ой любку, любку, моє серденько;
109. Ой дівчина по садочку ходила;
110. Вийду на могилу білими ноженками;
111. Ой ще кури не піли;
112. У городі сіно низенько присіло;
113. Попід гайом, попід гайом зелененьким.

На с. 29: «II. Пісні. 1. Коломийки». №№ 114—147. На с. 35: «2. Коломийки дівочькі». №№ 148—200. На с. 45: «III. Пісні вояцькі (далі було: «парубоцькі й сміховинні»). Пізніше закреслив Франко ці слова й написав драгоманівкою: «З Нагуевич записав 1868 Ів. Франко»), 1. «Коломийки вояцькі». №№ 201—212. №№ 213—224 видерті. На с. 49 закреслено «Думки вояцькі»;

225. Висока гора, зелена трава;
226. «Відки милий?» «З-за Дунаю».

На с. 51: «3. Коломийки парубоцькі» №№ 227—264. На с. 59: «4. Коломийки сміховинні». №№ 265—274. На с. 60: «5. Пісні сміховинні»:

275. Ой ішов я попід діброву;
276. Іхала Хима до Русалима.

На кінці зазначено: «Ся пісня не скінчена». На с. 64: «IV. Пісні обрядовні. 1. Коляди»:

277. Стоїть яворець тонкий, високий;
278. На заріченьках, на заточеньках;
279. Ци дома, дома гречний панонько;
280. Ой за горою, за темненькою;
281. Пасла Мариня воли в ялині;
282. В чистім місті Русалимі.

- 75) Стоїть вежа мурована (4+4)
- 76) Ой ти, дівчино, роби не роби (5+5)
- 77) Ой як би я мала соколові крила (6+6)
- 78) Воли половії, чому не орете (6+6)
- 79) З'їздив я коника, з'їздив вороного
- 80) Чабан, мелодія а) (4+3)
- 81) „ мелодія б)
- 82) Стала нам ся новина
- 83) Чого, дівча, ходиш та й чом ти блудиш
- 84) По тихім Дунаю рибоньки плавають
- 85) Ой Василю, Василю
- 86) Трумна
- Ой мати, мати, йде лях до хати (5+5)
- Ой на горі лен поломався (4+5)

Як бачимо з наведеного реєстру, до нього увійшла низка записів від Францішка Батовського з Ценева в коломийській тюрмі 1880 року. З інших записів звертають увагу на себе записи з Нагуевич, між іншим, пісня «Надійшла весна всім людям красна», яку надрукував Франко в «Зорі» 1884 року під заголовком «На чужині (Пісня народна)» з зазначенням: «Записав Ів. Франко від сестри Юлії Гаврилик, в Нагуевичах». Про те, що від неї записані інші тексти збірничка, в архіві Франка немає ніяких даних. Збірничок пісень писаний драгоманівкою і без сумніву був вже готовий в той час, як Франко вибрав із нього пісню для «Зорі» 1884 року.

Коломийка «Чому, коню, води не п'єш, чом на воду дуєш?», записана Квіткою з голосу Франка, надрукована в книзі Колесси за першим томом «Коломийок» В. Гнатюка (№ 1454). В усіх трьох томах «Коломийок» (Етнографічний збірник, т. т. XVII—XIX) надруковано не менше, ніж 348 коломийок у записі Франка. В першому томі зазначено, що Франко збирав коломийки в Березові, Коломиї, Матвіївцях, Нагуевичах, Тулукові, Ценеві і Чортівці. В Березові записував Франко коломийки під час свого гостювання у Кирила Геніка 1880 року, в Нагуевичах із ученицьких часів¹, а щодо інших місцевостей — Франко записував коломийки від арештантів із цих місцевостей в коломийській тюрмі 1880 року.

Про початок своїх фольклорних занять писав Франко в автобіографії для Михайла Драгоманова: «Ще в нижчій гімназії я почав збирати пісні народні, спершу від моєї матері, а опісля і в Дрогобичі розпитував свідущих людей (ремісників і таких інших), так що швидко мав мілко списані два товсті зшитки, вміщаючі 800 номерів, — правда, в значній часті коломийок. Менший зошит

¹ В трьох томах «Коломийок» Гнатюка надруковано не менше, ніж 280 коломийкових текстів, записаних у Нагуевичах, на інші Франкові записи коломийок припадає в цих томах не менше, ніж 66 номерів.

обрядових і ліричних пісень, записаних олівцем на вільних полях опрацьованого дванадцятого тома «Исторических монографий и исследований» Миколи Костомарова. Він зберігається в архіві Франка під № 534. Перелік записів подав я у статті «З першого заарештування Івана Франка» в 1 і 2 книгах «Нових шляхів» за 1931 рік.

Одну з пісень, записаних у львівській тюрмі, а саме — «Добре було нашим батькам на Україні жити», навів Франко в другому листі своєї критичної статті «Критичні письма про галицьку інтелігенцію» в «Молоті» 1878 року й мотивував її наведення словами: «Щоб списати повний образ життя народа за панщини, на те треба і місця і студій чимало, — я наведу тільки одну характеристичну пісню, записану мною від Михайла Теслюка з Батятич, Жовківського повіту; в ній народ сам далеко краще і вірніше малює своє положення, а саме свої економічні обставини, ніж я би це міг зробити» (с. 88).

З останнім листом 1882 року переслав Франко Михайлові Драгоманову переписану драгоманівкою збірку «Пісні про громадські справи», всіх текстів 60, вибраних із записів: 5 із Батятич, 2 з Березова, 1 з Коломиї, 3 з Матіївців, 35 з Нагуевич, 2 з Топільниці (Самбірського повіту), 5 з Ценева й 5 з Чортівця, між іншим, пісню про Івана й Мар'яну «Не мав Іван що робити» й пісню про Кошута «Ой із гори на долину вітер повіває». Текст цієї пісні надрукував Франко в першому томі «Життя і слова» 1894 року з зазначенням, що «В Нагуевичах, повіту Дрогобицького, від Юлії Гаврилик записав Іван Франко в році 1882». Між друкованим і рукописним текстом є дрібнесенькі різниці, тому й подаю тут рукописний текст:

Ой із гори на долину вітер повіває:
Сидить цісар конець стола та й думку думає.
Ой не тоту думку думле, щоби їсти й пити,
Але тоту думку думле, як би венгра вбити.
Пише цісар до москале о самі півночи:
— Ой москалю, славний цару, будь ми до помочи. —
А москаль му відписує: — На поміч ти піду,
Міні ніщо венгра бити з рана до обіду, —
Ой як стали канонери на високу гору,
Розложили канонери канонерську зброю.
Ой як займут канонери куліма гудіти,
Вийшов, вийшов сам пан Кошут, вийшли его діти.
Ой як вийшов сам пан Кошут, упав на коліна:
— Ой прошу вас, канонери, на скляночку віна.
— Ой ми будем вино пити, будемо платити,
А за свою Україну будемо сі бити.

Багатий коломийковий матеріал, як взагалі пісенний фольклорний, зберігся в архіві Франка під № 594. Тут маємо повний текст пісні «Сабадашко моя», перша строфа якої, як записаної з голосу Франка Квіткою, приходить під № 33 в книзі Колесси. Пісня має другу строфу. Вона сороміцького змісту, як узагалі сороміцького матеріалу тут є чимала кількість.

На кінці колядки: «Конець першої частини». На с. 80 є виправлення помилки, а саме, що на с. 1 має бути: «І. Пісні любовні. 1. Коломийки».

За винятком колядки під № 281, всі інші увійшли до двотомового збірника В. Гнатюка «Колядок і щедрівок» (Етнографічний збірник, тт. 35 і 36), № 282 до першого тому (сс. 41—42), а до другого №№ 277 (сс. 24—25), 279 (сс. 37—38), 280 (сс. 83—84), 278 (сс. 152—153). Від Франка походять і пародії коляд у другому томі:

1. Бог предвічний,
Яць Зарічний (с. 335);
2. Предвічний з дуба покотивсі (с. 337);
3. Коледа, леда,
Дід бабу гледа (с. 342).

Дальші Франкові записи коломийок були зроблені в гімназичні часи і перші роки його університетських студій; останні збереглися в архіві Франка під № 469/1. Під заголовком «Из уст народа» маємо тут приказки, казки й анекдоти та коломийки, записані в Лолині (від Фенни Лучкійової). Останніх усіх 100 номерів, між іншим під №№ 87 і 99 «Сеї ночі й опівночі ще кури не піли». Текст під № 99 це короткий варіант пісні про Якима, надрукованої в «Жіночій неволі» з запису від Карла Францішевича з Рогатина, а під № 87 маємо інший текст пісні:

Сеї ночі й опівночі, ще кури не піли,
До богачки легіники кіньми наддудьніли.
А богачка з легінями мід-горівку пила,
А вна свою Марисуню легіням хвалила.
О, вна свою Марисуню легіням хвалила:
— Озьміт мою Марисуню, файна, чорнобрива.
— Не озьмема Марисуні, — Марися лінива,
Марисуня на три доби горшки намочила;
На три доби намочила, четвертої мила,
А п'ятої полокала і в печі сушила,
А шестої вінимала — коцюбов побила.

З інших довгих пісень між коломийковими текстами можна відмітити №№:

- 1) Пішов газда й у дорогу, а газдиня дома;
- 6) У сім селі й у Лолині сталася новина;
- 7) Ой бо мала Гребенюшка два синочки рідні;
- 70) Ой яка я дуже слаба, — я хочу й умерти;
- 79) Наварила пероженьків із сира сьвітого;
- 85) Ой тече річка, тече та й ся каламутит;
- 86) Ой поїхав Івасенько до поля орати;
- 100) Ой поїхав Якимонько у млин за мукою.

З першого заарештування Франка маємо його тюремні записи пісень від Теслюка з Батятич. Це 47 текстів коломийок, світських,

Пісне, моя ти сердечна дружино,
Серця відрадо в дні горя і сліз,
З хати вітця як єдинеє віно
К тобі любов у життя я приніс.

Народна пісня стала для Франка сердечною дружиною і відрадою в горюванні. А любов до неї поніс він у життя з хати батьків. Першими улюбленими піснями були для нього пісні, які співала йому мати, а саме про «Ганусю», «Шумильце», «Вінки». Було б цікаво підібрати з творчості й листів Франка свідчення про його улюблені пісні, додаючи до них вірогідні свідоцтва авторів спогадів про Франка. Та поки що важливіша справа дослідити і з'ясувати працю Франка як фольклориста та значення фольклору в його творчості.

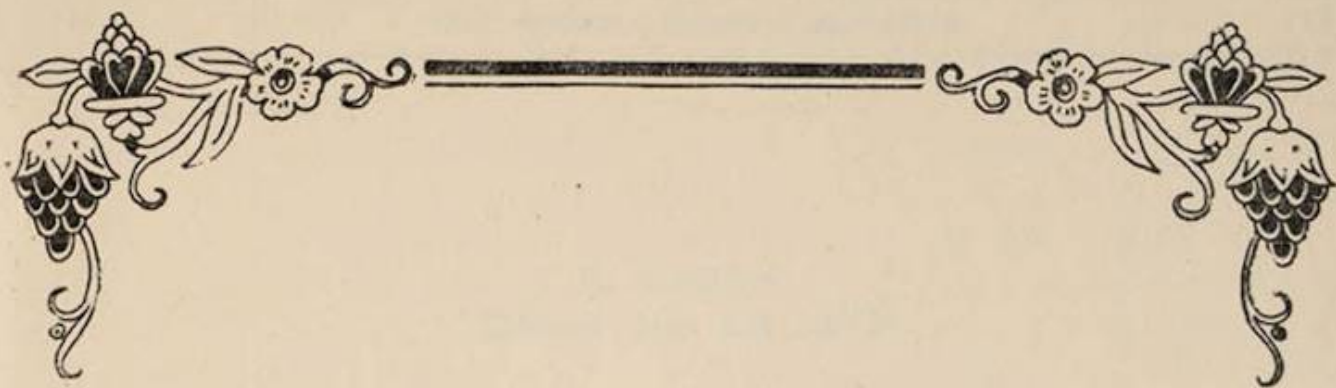
З уваги, що четвертий том корпусу «Коломийок» Гнатюка не вийшов із друку, вияснення кількості коломийкових записів Франка належить до майбутнього. В № 594 архіву Франка, між іншим, маємо силу переписаних начисто коломийок, козачків, шумок тощо, наприклад, на чотирьох листках великої вісімки 297 номерів, на двох листках із написом «Коломийки, шумки і проч.» — 110 номерів. Це записи самого Франка. Записи Франка й інших маємо у великій групі коломийок, переписаній рукою Франка та складеній з 294 номерів, у групі козачків із 58 номерів, шумок із 33 номерів, «мішаних розмірів» із 12 номерів.

Звертає на себе увагу дрібно списаний наддертий піваркуш паперу. Тут олівцем записав Франко низку пісень, між ними «Гей ворле, ворле, сивий соколе». Під № 15 в книзі Колесси маємо «Ой орле, орле, сивий соколе» в записі Івана Колесси в Ходовичах, пісню Стрийського повіту, хоч Квітка не записав її з голосу Франка. В дрібно списаному піваркуші збереглася ця пісня також у записі Франка:

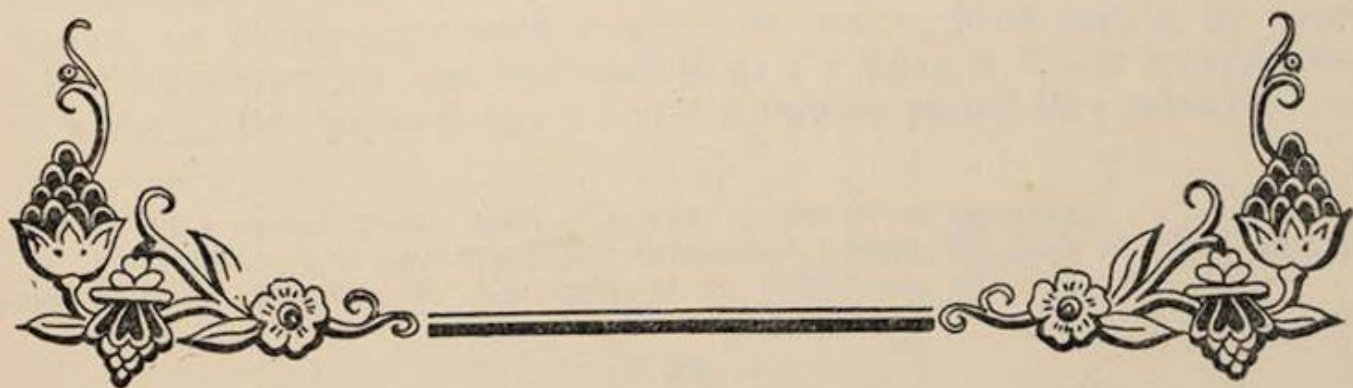
— Гей ворле, ворле, сивий соколе,
Гей ци не був ти в нашій стороні,
Гей ци не чув ти в якій новині,
Гей ци не тужит дівчина в міні?
— Гей тужит, тужит, в ліженьку лежит,
Правую рученьку на серци держит. —
Стара мати ходит, як тиха вода:
— Ей встань моя доню, бо ще молода. —
Гей Касуня встала, зрадуваласі,
Всі свої служеньки позбуджували:
— Вставайте, служеньки, світлі свіченьки,
Най же ми сі світет, як в день, так вночі,
Най я сі придивлю милому в очи.
Ей ци не змарнів, в сьвіті ходячи.
— Ей змарнів, змарнів, але не много,
За тобою, Касю, серце, небого.
Ей змарнів, змарнів, на личку зблідів
За тобою, Касю, що-м ті не видів.

Я вважав за потрібне в зв'язку з книгою акад. Ф. Колесси нагадати ті матеріали пісенного фольклору, зібрані в архіві Франка у Львівській бібліотеці Академії наук УРСР, які не використані в його книзі і які не раз дали б укладачеві книги можливість замінити чужі записи Франковими. Без таких доповнень читачі, не ознайомлені з справжнім станом справи, складуть собі помилкове уявлення про те, скільки записав Франко пісенного фольклору та що збереглося з його записів.

Автобіографічний вірш Франка «Пісня і праця», написаний 14 липня 1883 року, починається першою строфою, якої не можна забувати дослідникові Франка як фольклориста:

МАТЕРІАЛИ
ДО
БІОГРАФІЇ

М. ВОЗНЯК
Дійсний член АН УРСР

НЕДОПУЩЕННЯ ІВАНА ФРАНКА ДО ДОЦЕНТУРИ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

28 жовтня 1894 року у Львові від розриву серця помер Омелян Огоновський, професор української мови і літератури у Львівському університеті. Зразу після його смерті Іван Франко писав до Михайла Драгоманова в недатованому листі: «Я подаюся сими днями о *ve-niam legendi* (право читати лекції)* на підставі своєї праці про Вишенського (котру Вам послав передучора). Професори роблять мені надію, що до доцентури мене допустять. Правдоподібно прийдеться в такому разі покинути „*Kurjer lwowski*“, — та з чого жити, я й сам не знаю. А тут ще й книжок треба маси для викладів. Я хотів просити Вас — хоч позичити, хоч відпродати мені деякі книги для історії руської літератури, які у Вас є, а Вам для Ваших праць не потрібні. Чи не могли б Ви, хоч би при допомозі Лесі (Українки) — звісно, коли не відкажете принципіально тій моїй просьбі — зладити спис тих книжок по історії української літератури, які у Вас є і без яких Ви могли б обійтися хоч на час, і переслати мені той спис, щоб я міг знати, чим в разі потреби міг би від Вас покористуватися. Особливо наразі потрібні були б мені матеріали і праці до старої літератури, значить: тексти літописів і праці про них (Погодін, Бестужев-Рюмін), далі Сухомлінова видання Кирила Туровського, Калайдовича «Памятники», Срезневського «Известия и заметки» і т. інші. Звісно, дещо з цього є і тут у бібліотеках, та позабирали історики і держать у руках»¹.

У своїй відповіді на цей лист (4 листопада) Драгоманов поставився скептично до намірів Франка зайняти кафедру. Він писав: «Огоновському хай простить бог те, що зробив його дурнем. Вам, думаю, на його офіційній кафедрі не сидіти. Хіба вже я, як буде в Росії конституція при Николаї II-му і я буду в Києві куратором, то покличу Вас на кафедру в Київ! Книгами радий Вам допомогти, —

* Тут і надалі слова, взяті в дужки, — авторські примітки.

¹ Матеріали для культурної і громадської історії Західної України. Том I. Листування І. Франка і М. Драгоманова, К. 1928, стор. 481.

запропонував через міністерство запросити проф. Третяка до колоквиуму та спробної лекції. Пропозиція не пройшла: за неї голосували професори Фінкель і Закшевський. Проф. Войцеховський вніс пропозицію, щоб габілітацію доручити первісній комісії. Схвалено за винятком голосів професорів Фінкеля, Пілята і Закшевського. Проф. Пілят заявив, що виходить із складу комісії. Проф. Каліна вніс пропозицію, щоб до габілітаційної комісії обрати проф. Войцеховського. Вибір проф. Войцеховського пройшов одностайно.

Під враженням постанов філософського факультету Франко писав 1 січня 1895 року до Драгоманова: «В університеті справа моєї габілітації стоїть так: Факультет передав мої праці до розгляду комісії, зложеній з проф. Каліни, Грушевського і Пілята. Комісія, переглянувши ті праці, більшістю двох голосів против одного — Грушевського — признала себе некомпетентною до їх оцінювання і до переводження габілітації. Сила була в тім, що оба професори поляки замало знають і руської літератури і руської мови. Вони ухвалили запросити до сього проф. Третяка з Кракова. Та ректор університету, проф. Войцеховський, спротивився такій ухвалі комісії і спонукав її реасумувати сю ухвалу, так що тепер стоїть на тім, що габілітацію мою будуть переводити таки свої сили. Коли се буде, — покищо не знаю. Може бути, що в разі узискання доцентури мене постановлять зараз суплентом кафедри Огоновського. Се значило би дуже багато, бо одно те, що тоді мені призначено б «жалованье», хоч наразі й невеличке (1000—1200 гульд.), та все ж таке, що я, маючи його, міг би покинути „Kujer lwowski“, а по-друге те, що, доповнивши габілітацію ще граматикою, я міг би зчасом компетувати справді о кафедру по Огоновським. Та оп'ять однако — се залежати буде від політичної власті, а тут łaska pańska na pstrym koniu jeździ (панська ласка до порога), а я не мав ніколи таланту добиватися панської ласки»¹.

Відповідаючи на лист Франка, Драгоманов писав 6 січня 1895 (25 грудня 1894) року: «З доцентурою і кафедрою Вашою, певно, не одна тяганина вийде, та вже терпіть хоч би для того, що, об'єктивно говорячи, зо всіх можливих кандидатів Ви найліпший»².

В деякому зв'язку з кандидатурою Франка на доцентуру стоїть і характер його статті «Професор Омелян Огоновський», надрукованої в №№ 20, 21 і 23—24 радикального двотижневика «Народ» за 1894 рік. Про неї Драгоманов писав 21 (9) січня 1895 року до Франка:

«Дивуюсь кінцеві статті про Огоновського. Після сказаного Вами фактично можна сказати, що він зробив те, що міг, — лишень з додатком: будучи дурнем, неуком і лінивцем, — еге: лінивцем! Бо так писати, як Огоновський писав, правдиво працюю-

¹ Там же, стор. 487.

² Там же, стор. 489.

та ось біда: тих власне книг, що Ви називаєте, в мене нема, а другі всі в хаосі, з котрого ледве вибрані фольклорні видання. Ні я з аортою, ні Леся з ногою, ні жінка моя, змучена 1000 робінзонств, того хаоса розібрати не здолаємо, та ще зимою по скриням, котрі стоять в різних холодних місцях»¹.

В найближчому своєму листі, 10 листопада, Франко інформував Драгоманова: «Інтересно, що на кафедрі по Огоновським університет думає запросити Житецького або Дашкевича. Зрештою не знаю докладно, чи це думка університету, чи також Олександра Барвінського. Мої шанси з доцентурою стоять досить добре, а може бути, що мене зроблять навіть суплентом по Огоновським; се виджу з того, що всі професори плачуть на те, чому я подався на викладання історії літератури і етнографії, а не на граматику»². А 14 листопада 1894 р. писав знову: «З моєю доцентурою діло стоїть так, що вибрано комісію з трьох референтів: Каліна, Пілят і Грушевський. Розказували мені, що на конференції професорів при виборі тої комісії всі професори поляки були за тим, щоб допустити мене, а з русинів Шараневич не говорив нічого, а Грушевський був проти мене. Які аргументи він виводив у поле, не знаю»³.

Звернімось тепер до урядових протоколів із засідань професорів філософського факультету Львівського університету. На засіданні 5 листопада 1894 року головував декан проф. Пузина. У справі габілітації Франка до української літератури й етнографії декан запропонував вибрати комісію для оцінки поданих кандидатом розвідок. До комісії обрано професорів: Пілята, Каліну, Грушевського і декана.

На засіданні 14 грудня 1894 року головував декан Пузина. Проф. Каліна запропонував комісії в справі габілітації Франка:

1) Просити міністерство призначити професора Краківського університету Йосифа Третяка провести габілітацію кандидата, бо у Львівському університеті немає фахового професора, і 2) попросити також проф. Ватрослава Ягіча у Відні дати оцінку габілітаційної праці кандидата. Схвалено одностайно.

На засіданні 20 грудня 1894 року головував декан Пузина. Професор Войцеховський, ректор університету, запропонував скасувати попередню постанову факультету щодо габілітації Франка. Прийнято всіма голосами, за винятком проф. Пілята. Проф. Войцеховський запропонував скасувати постанову щодо запрошення професорів Третяка і Ягіча до габілітації, беручи до уваги те, що серед професорів факультету є достатні сили для проведення цієї габілітації. Схвалено за винятком трьох голосів. Проф. Фінкель

¹ Там же, стор. 482.

² Там же, стор. 483.

³ Там же, стор. 484.

декан Пузина. Проф. Каліна почав колоквиум і поставив Франкові такі питання:

1) Який є стан рукописної традиції творів Вишенського та який їх генеалогічний стосунок? ✓

2) Які виринають питання щодо хронологічного порядку писань Вишенського?

3) Звідки брав Вишенський зміст до легенди «Віднайдення мощів Варлаама»?

4) Як ділиться історія української літератури, які є погляди щодо цього?

5) Як можна в загальних нарисах схарактеризувати головні доби української літератури?

6) З яких релігійних відносин народилась полемічна література при кінці XVI та в XVII сторіччі?

7) Яке значення має Смотрицький в історії української мови?

8) Який був спір у питанні самостійності малоруської мови й великоруської?

9) Яке значення мають для української літератури перші збирачі народних пісень?

Проф. Грушевський поставив такі питання:

1) Яка є агіографічна література в найдавнішій добі?

2) Які головні моменти драматичної літератури XVIII сторіччя?

3) Які важливіші праці про Котляревського?

4) Яка є теорія Житецького про українські думи?

Проф. Шараневич поставив такі питання:

1) Про етнографію, її стосунок до праісторії і соціології.

2) Про межі народності.

3) Про морфологічний і генеалогічний поділ.

Проф. Дембінський поставив питання:

Про вплив політичних моментів на повороти в українській літературі (словом «український» передаю слово «guski» польських протоколів).

Відповіді кандидата виявили ґрунтовну знайомість з предметом як у загальному нарисі, так і в деталях.

По скінченні колоквиуму проф. Каліна вніс пропозицію, щоб кандидата допустити до дальшої стадії габілітації. Схвалено одногласно. З трьох тем, запропонованих кандидатом для спробної лекції, вибрано тему під заголовком «Розбір «Наймички» Шевченка».

На засіданні 22 березня 1895 року Франко прочитав спробну лекцію про поему Шевченка «Наймичка» перед професорами філософського факультету. Після лекції проф. Каліна вніс пропозицію, щоб признати габілітаційну доповідь за цілком відповідну й запропонувати габілітацію на доцента української літератури й етнографії до затвердження міністерству. ✓

витий чоловік не може. Се робота лінивого кріпака, котрий тіпає ціпом, аби день до вечора, і може натіпати чимало кіп, — та тільки після нього треба наново перемолочувати соломі і перевіювати зерно»¹. Відповідаючи Драгоманову 25 січня 1895 року, Франко писав про свою статтю: «Хотілось би мені сказати Вам кілька слів про мою статтю про Огоновського. Признаюсь Вам, я боявся, що Ви дуже вилаєте мене за неї, саме за той дипломатичний спосіб писання, котрого я там держався. Та діло вийшло таке, що я майже з самого початку поставлений був у фальшиве положення. Зараз по смерті Огоновського я обіцяв Павликові статтю про нього для «Народа». Я міркував, що моє кандидування на приватну доцентуру, отже зовсім не на наслідство по Огоновським, не перешкодить мені сказати все коротко і ясно. Тимчасом вийшло так, що моє кандидування на доцентуру без моєї спеціальної причини перемінилося в кандидування на професуру і я мусив, щоб не утруднювати собі і так трудної позиції, позичити языка у дипломатів і писати, як каже Ревакович (редактор „Кур'єра“) «спірально», щоб і гусей не дразнити і правди надто в лице не бити. Кінцева фраза, признаюсь, може більше б'є на ефект, ніж має в собі правди, але після всього сказаного в статті, я думаю, кожний тямущий легко пізнає, яка міра правди є в тій фразі. Щодо лінивства покійного я не міг би з Вами згодитися: він працював совісно, мучився, та що з того, коли розум його був такий тупий і обмежений, що бувало скажеш йому три рази якусь річ, навіть на картці напишеш, він повторить, а потому все-таки перепутає»².

13 березня 1895 р. Франко закінчив свій лист до Драгоманова вісткою про свою габілітацію: «Незадовго десь має відбутися моя габілітація; сьогодні справа мала бути на нараді факультету. По габілітації я поїду на пару день до Відня. На кафедру по Огоновським кандидують (Олександр) Колесса, (Кирило) Студинський, (Костянтин) Лучаківський і має нам'р також (Володимир) Коцовський»³. І дійсно, 13 березня відбулося засідання філософського факультету під головуванням декана Пузини. Проф. Каліна познайомив із справою габілітації Франка, зачитав доповідь про праці кандидата і вніс пропозицію іменем комісії допустити його до дальших стадій габілітації. Пропозицію прийнято одноголосно. На тому самому засіданні проф. Каліна доповів про прохання Студинського допустити його до габілітації з «руської» літератури і вніс пропозицію надіслати його прохання до комісії, що займалася габілітацією Франка. Пропозицію прийнято одноголосно.

Габілітаційний колоквиум з української літератури й етнографії відбувся на засіданні факультету 18 березня 1895 року. Головував

¹ Там же, стор. 489—490.

² Там же, стор. 491—492.

³ Там же, стор. 498.

телями. Мені радше би дати трутизни, ніж таке довідатися про своїх людей. Колесса, видимо, був дуже прибитий тим, що я йому сказав. Та на цім точка — нехай йому рутенський бог помагає. Каже, що кандидатів на кафедру маса — і добиваються вони її самими свинствами. Звісно, на тім виграє українська література... Нещасна література!»¹. В листі-відповіді 22 (10) лютого 1895 року Драгоманов писав: «Всяким скокам у гречку барвінковську я не дивуюсь і навіть їх ждав і жду. Спеціально про Франка моя думка, що б він добре навіть зробив, коли б для кафедри зовсім покинув політику, тільки щоб уже на кафедрі не крутитись і не скакати, а проводити правдиву, вільну науку: все ж таки політичну. Коли б треба було обернутись до начальства, то я б пішов уже просто до намісника та й сторгувався з ним, а не до Барвінського»².

9 березня 1895 р. Павлик повідомляв Драгоманова: «Франкові узято за зле і те, що він узяв участь у Вашім ювілею, та він відповів: hier stehe ich (на цьому стою). «Я тому чоловікові завдячую більше, ніж Вам усім, і коли що, то радо зречуся професури». І навіть ніде не ходив оправдуватися. Це дуже гарно з його боку»³. 25 березня знову: «Франкові узяли за зле участь у Вашім ювілею. Вчора Франко був у намісника, та я ще з ним не бачився; казали мені тільки, що багато його випитувався і остаточно обіцяв підперти його. Франко цими днями їде в своїй справі у Відень. Чи не можна би відти через Ваших міністрів, або кого заговорити про нього у Відні? Перемога Франка була б і наша перемога, бо все ж таки він не вискочить зі своєї радикальної шкіри, навіть на кафедрі. Він уже габілізувався. Було багато публіки. Найприкріше, що один з конкурентів його — Колесса». І в дописці: «Тільки що був у мене Франко, і про візиту в намісника казав таке: Франко не зарахував себе до людей, котрі чиняться, що поправилися, а намісник його не зарахував до людей, котрі поправилися. Узяв Франкові за зле: гарячу промову за Вас на комерсі (розказував про Вас, як про антихриста в Рутенії), на що Франко відповів, що це був гумор зо страху рутенців і т. п. перед Вами. Промові на ювілею, після показу Франка, що вона надрукована в «Народі», — намісник дав спокій. Узяв йому за зле найбільше те, що співробітничав в „Kijew-i lwowsk-ому“, а також дивувався, чому всі русини против Франка, навіть романчукісти, — на що Франко відповів, що останні, мабуть, хотіли його вжити для своїх цілів, а у нього свої цілі. Певне намісник брав йому за зле ще не одно, та Франко, звісно, про це мені не скаже. Зробіть, будьте ласкаві, що можете, через Шишманова (професора університету в Софії), чи кого, у Відні. Франко усе ж таки ліпший від Колесси: більший літературний талант

¹ Переписка т. VIII, стор. 196—197.

² Там же, стор. 200.

³ Там же, стор. 214.

Схвалено одноголосно і повідомлено кандидата про цю постанову.

«З моєю доцентурою діло не витанцьовується та, мабуть, і зовсім не вигорить, — писав Франко 18 травня 1895 року до Драгоманова. — І (Наталь) Вахнянин і (Олександр) Барвінський і (Олександр) Колесса пускають против мене всякі способи агітації, звісно, не речевої, а особистої, щоб мені підтяти ноги. Я вже й думати перестав про се і освоївся з думкою, що, як у нас кажуть, обійдеться циганське весілля без марципанів, а університет без мене»¹. Драгоманов відповів 25 (13) травня 1895 р.: «Я все-таки не розберу, як стоїть Ваша доцентура, коли не професура, і при чому тут Колесса? Та не розберу, де власне сидить Колесса, чи ві Львові, чи в Чернівцях? Що Вам трудно стати офіціальним професором, — се наперед можна було знати, але труднощі прибавила занадто скоро смерть Огоновського. Ви не встигли ще пустити корені як доцент. Тепер на Вашім місці я б узяв собі спеціальний курсик в 1 год. на тиждень, такий, щоб давав привід і до філософії науки, та й читав собі помалу, показуючи людям, що то наука, а що огоновщина, котрої чимало і в Колесси»².

Кандидатура Франка на доцентуру знайшла також відгук у листуванні Михайла Павлика з Драгомановим. Про одного з тих, що стали на шляху до доцентури Франка, Олександра Колессу, писав Павлик 14 лютого 1895 року до Драгоманова: «Він габілітується в Чернівцях із української мови і літератури і, очевидно, хоче дістатися на львівську кафедру. Се все приємно, хоть увесь він видається мені поверховим, — а тепер трохи сумного: «нові подвиги «радикалів». У Барвінського (Олександра) була просити за Франка його жінка, та й сам Колесса (як признався мені) просив Барвінського підпирати його (Колессу). Питав про мою думку про це. Я сказав, що воно по крайній мірі безтактно, — та він каже: Що ж мені було робити? Барвінський всемогучий і міг би мені пошкодити! О, Рутеніє! яка з тебе опозиція?! Всі щодо одного підуть у Барвінські. Що ж тепер говорити від радикалів і за кого? Тут же Колесса заборонив мені надрукувати в «Народі» його радикальний гімн, котрий співали на вічу і Вашім ювілею. Це давній гімн і його радо співає молодіж не тільки рутенська, але і польська і російська. Звісно, я й не думав називати автора, — та Колесса каже, що про авторство його знає між іншим Вахнянин, а що тепер про кафедру старається і його зять (Студинський), то він, Вахнянин, і його зять визискали би гімн против Колесси: ось, мовляв, які люди стараються про кафедру — в «Народі» надруковані он які його вірші! Як бачите, не зробіте діла з нашими зайцями і їх трови-

¹ Там же, стор. 499.

² Там же, стор. 550.

- VI. Культурна верства в старій Русі: князі, духовенство, бояри. Читання і переписування книг, школи, монастирі, бібліотеки.
- VII. Література духовна: проповіді, поученія і полеміка релігійна (Лука Жидята, Іларіон, Теодосій Печерський, Кирило Туровський, Никифор митрополит).
- VIII. Література духовна: агіографія (Життя св. Володимира, Ольги, Антонія Печерського, Патерик Печерський).
- IX. Література дидактична: Зборники Святославові, Палєя, Златая цѣпь, збірки сентенцій.
- X. Література дидактична і оповідаюча: Поученіє В. Мономаха, Паломник ігумена Данила, Слово Данила Заточника.
- XI. Література історична: історичні матеріали в житіях і історичні документи, записки і легенди. Переклади історичних творів візантійських, хронографи.
- XII. Література історична: Повість временних літ (т. з. літопис Нестора).
- XIII. Продовжатели Повісті временних літ, автори поодиноких оповідань (Василій — автор повісті про осліплення Василька і т. ін.).
Літературні і поетичні елементи в Повісті временних літ.
- XIV. Література поетична: свідоцтва про співання, пісні і спів у давній Русі, Боян, Митуса. Сліди поетичної традиції в старій руській літературі.
- XV. Література поетична. Поезія духовна: переклади поетичних творів візантійських (гімнів Єфрема Сіріна, Андрея Критського, Романа, поеми Пізіда і т. д. Легенди і апологи).
- XVI. Література поетична. Поезія духовна: апокрифи.
- XVII. Література поетична: Поезія світська перекладна: Діянія Девгенія Акріта, Александрія, Стефаніт і Іхнілат.
- XVIII. Література поетична. Поезія світська: княжесько-дружинний епос, сліди його в піснях народних і казках южноруських і в билінах північноруських.
- XIX. Література поетична. Поезія світська: княжесько-дружинний епос (Слово о полку Ігореві).
- XX. Праводавство в дотатарській Русі: устав Володимира, Кормчая книга, Правда Русская.

II семестр.

- I. Татарське лихоліття. Оповідання про нього літописів і інших джерел. В чім і оскільки воно змінило політичне і духовне життя старої Русі. Нові центри того життя по упадку Києва. Розділ обох руських народностей.
- II. Волинський літопис і інші історичні пам'ятники татарської доби.

і більше обдарований літературно і суспільно»¹. Дня 29 березня 1895 р. Павлик кінчив свій лист до Драгоманова словами: «Франко у Відні, а Колесса казав мені учора, що йому уже доручено у Львові читати в університеті лекції про українську літературу. Так то!»² Дня 11 квітня 1895 р. Павлик повідомив Драгоманова, що «Франко уже вернувся із Відня — надій великих на професуру не має»³.

«Я сьогодні або завтра їду до Відня старатись про затвердження моєї габілітації, — писав Франко до Агафангела Кримського 26 березня 1895 року. — Якби Ви знали, яке болото сплеть, інтриг і хитрощів я мусив перейти цими днями, поки дійшов до габілітації, а скільки ще прийдеться перейти на будуще! Та що діяти! Маю надію, що мені удасться перебороти противності, а властиво сказати: перебороти русинів, бо русини різних відтінків і сторонництв дружньо станули против мене». «З моїм професорством ще далека історія, — писав Франко до Кримського 11 травня 1895 р. — Я габілітувався у львівському університеті на доцента руської літератури і етнографії, та досі ще не затверджений міністерством. Колесса габілітувався також, у Чернівцях, і вже затверджений та хоче перенестись до Львова».

Про те, що Франко мав надію досягнути приватну доцентуру в університеті, говорить такий «План викладів історії літератури руської», збережений в його архіві: «Цілість історії руської літератури ділю на 4 курси річні або на 8 семестрів. В тих рамах розкладаю предмет в слідуючий спосіб.

І семестр.

- I. Що таке література? Поділ її на усну і писану; відносна вартість такого поділу; спільні джерела і паралельний розвій обох тих родів літератури і конечність їх рівнорядного трактування.
- II. Сліди дохристиянських часів і дохристиянської культури в нашій усній словесності. Матріархат, міфічні виображення і оперті на них звичаї та церемонії.
- III. Початки освіти на Русі. Відносини межиплемінні, впливи візантійські, орієнтальні, скандинавські. Християнство і вплив югослов'янський.
- IV. Початки слов'янського письменства. Св. Кирил і Мефодій, слов'янська азбука, переклад книг літургічних і біблій, інші писання св. Кирила і його учеників.
- V. Впливи іновірців і сектантів: євреїв, мохаммедан, латинян, богумілів і сліди тих впливів у староруській та в усній літературі.

¹ Там же, стор. 219—220.

² Там же, стор. 223.

³ Там же, стор. 233.

в часописі, з поглядами котрого аж надто часто я не згоджуюся. Думавши про університет, я думав у першій лінії про те, що вирвусь з сеї тачки і віддамся праці, до котрої тягне мене охота і котрою досі і на будуче буду могти займатися тільки прихапцем».

Про це ж писав Франко, будучи на виставці в Празі, до Франтішка Ржегоржа 26 липня 1895 року так: «Сьогодні виїжджаю до Відня, а звідси до Львова. Жалую дуже, що не можу заїхати до Вас; але у мене нема ані хвили вільного часу, а в Празі сидючи, я не робив нічого, тільки дивився. Не знаю, чи знаєте вже, що міністерство не затвердило моєї габілітації на доцента руської літератури на університеті. Я не дуже то й плачу, бо чуюся знов по-старому свободним. Та все-таки жаль, що не буду могти посвятити своєї праці й сили тому ділу, до котрого найбільше маю охоти».

З приводу недопущення Франка до доцентури щоденник так званих москвофілів «Галичанин» у «Новинках» № 152 з 1895 року написав не без дотепу ось що: «Габілітація д-ра Ів. Франка на кафедрі руської мови й літератури в львівському університеті не придалась на тепер ні до чого. Університетський сенат запропонував міністерству, щоб на основі тієї габілітації признати д-ра Франка університетським доцентом, але міністерство освіти відкинуло пропозицію університету на основі реляції львівського намісництва, яке бере за зле др. Франкові його політичне минуле. Рішення міністерства в нинішньому випадку настільки характеристичне, що саме в останніх 30 роках кафедри руської мови в львівському й черновецькому університетах обсаджувалися й обсаджуються завжди особами, які з новим призначенням перемінюють свої політичні переконання, або стають «політиками», хоч до свого призначення на університетську кафедру вони не брали жодної участі в політичній акції. Одначе здається, що др. Франко не згодився змінити своїх дотеперішніх політичних поглядів, або як доцент університету задумав зовсім не брати участі в політичному русі, а посвятитись виключно науці і для того затвердження його на доцентурі зустріло труднощі. Якщо так дійсно стоїть справа, то краще було б кафедри руської мови й літератури в львівському й черновецькому університетах перемінити на кафедри — русько-української політики. В такому разі др. Смаль-Стоцький знайшовся б у своєму елементі».

Про те, як не затверджено габілітації Франка, маємо його власне оповідання. У віденському двотижневику «Ruthenische Revue» за 1905 р. в № 15 була надрукована стаття, підписана псевдонімом Северус (в дійсності сам редактор двотижневика Роман Сембратович), «Львівський університет як мачуха», де автор згадав також про габілітацію Франка у львівському університеті, з'ясовуючи її невірно. Влітку 1905 року Франко написав статтю до згаданого віденського двотижневика, спростовуючи твердження

- III. Поновлення впливу сербо-болгарського: Кипріян, Цамблак і їх писання. Направа церковних книг у Болгарії і її рефлекс у нас.
- IV. Література духовна: поучення і полеміки. Ізмарагд, повісті і апологи XIV—XV в.
- V. Література духовна і моралізуюча: Варлаам і Йоасаф, життя і легенди южноруські XIV—XV в.
- VI. Література поетична: акафісти і канони руським святым. Похвала землі руської.
- VII. Література поетична. Впливи турко-татарські (легенди про Мохаммеда, повість про покорення Царгорода, повість про Акіра премудрого, анекдоти про Нагр-ед-діні Ходжу і т. і.).
- VIII. Литва і поляки на Южній Русі, їх впливи і впливи західно-європейські (мова білоруська, литовське законодавство, унії політичні, переміна в відносинах соціальних).
- IX. Литовсько-руські літописи.
- X. Реформація в Польщі і Литві в XV і XVI в. і її значення для Русі. Письмо полсвця Смери.
- XI. Фіоль і перші слов'янські друки в Кракові.
- XII. Скорина і Будний — віщуни нової доби в історії южноруської літератури».

З «Плану» виходить, що в зимовому семестрі 1895/6 р. Франко думав прочитати двадцять, а в літньому дванадцять лекцій.

Франкові не судилося як приватному доценту читати лекції у львівському університеті про українську літературу, бо австрійське міністерство освіти не затвердило його габілітації. 30 липня 1895 р. Франко писав до Кримського: «Моеї габілітації на доцента руської літератури міністерство не затвердило на внесення намісництва¹. Маю це завдячити, без сумніву, нашим новоерцям, голов-но ж Барвінському та Вахнянинові, котрі чорнили мене всіма можливими і неможливими способами, щоб тільки не допустити мене на кафедру, а злагодити місце для свого Студинського. Прийдеться оп'ять жити без надії на завтра. А наша суспільність, звісно, ані пальцем не кивне, щоб — ну, та годі, це тема надто прикра для мене».

В листі до Кримського з 8 серпня Франко пояснив, чому недопущення до доцентури він вважав своїм особистим нещастям: «Коли мене уперед напав був сум, так се не для того, що мені не дано доцентури, а для того, що відібрано можливість наукової праці і засуджено надалі на журналістичну панщину та й ще на польській ниві. Не можу вам описати, яка важка мені ся панщина та й ще

¹ Приготувавши свої листи до друку, тут Кримський дав таку примітку. «Кониський написав до Кримського: «Та як же можна було затвердити на професорській кафедрі людину, що тричі сиділа в тюрмі? Так і Бадені (намісник Галичини) сказав!».

руської мови і літератури, і для своєї кандидатури мав не тільки неминуче потрібну кваліфікацію як граматик, але також далеко важнішу в Галичині підмогу деяких впливових політичних чинників. Я не мав такої підмоги, не мав протекції, а зате мав за собою політично неприємне минуле, а власне таке, що кілька разів був невинно ув'язнений і раз невинно засуджений. Я відразу не робив собі надії досягнути ступінь ординарного професора на галицькому університеті. Це своє розуміння положення виложив я зовсім одверто вище названим добродіям, а також декому іншому, а надто дав їм зовсім щирі та речеві пояснення щодо моїх уявних політичних гріхів. Щось таке, що порушувало би честь або кидало на мене поважне підозріння з політичної точки погляду, навіть противники не могли мені закинути.

— Коли тільки це, — сказав мені один впливовий професор поляк із філософського факультету, — то можете сміло робити далші кроки. Багато з нас мало за собою десять раз бурхливіше політичне минуле, і це не пошкодило їм тут нічого.

Як перший крок, який я повинен зробити, пораджено мені проситися на аудієнцію до намісника графа Казіміра Бадені і предложити йому мою просьбу. Пан намісник справді прийняв мене, і коли я висловив йому свою просьбу уділити мені *venia legendi*, вив'язалася між нами довша розмова, головні точки якої подаю тут із пам'яті.

П. намісник: «Так, пане Франко, ваш докторат і ваша габілітація все це дуже гарне, але як же я можу допустити, аби із співробітника «Kurjer-a lwowsk-ого» раптом робився університетський професор?»

Для пояснення цього досить дивного питання треба тут сказати, що я тоді від року 1887 був співробітником демократичної польської газети «Kurjer lwowski», яка не раз гостро виступала проти корупційної та деправаційної системи, протегованої графом Бадені, і йому особисто була дуже немила.

Я відповів: «Ексцеленціє, я компетую отримати *venia legendi* не як співробітник «Kurjer-a lwowsk-ого», але на основі моєї наукової праці. Я поділяю політичні засади «Kurjer-a lwowsk-ого» і для того беру участь у видаванні цієї газети, але відтепер хочу усунути від політичної боротьби і віддати всі свої сили науковій роботі і для того бажаю досягнути приватну доцентуру на університеті».

П. намісник: «Ви оженилися з росіянкою?»

Я: «Так».

П. намісник: «Ви взяли за нею дещо грошей?»

Я: «Так, ексцеленціє, коло 3000 рублів, саме стільки, аби в разі потреби відразу не вмерти з голоду».

П. намісник: «У вас четверо дітей, і вони досі не хрещені».

Я: «Так, ексцеленціє».

статті Северуса, ніби професорська колегія львівського університету поставилася нелояльно до Франка і навіть не допустила його до габілітації. Редактор двотижневика прочитав німецьку статтю Франка, велів її здати до набору, подавав до неї свої уваги і надіслав Франкові відбиток його статті з своїми увагами, але не надрукував її в своєму журналі. Восени 1912 року Франко знайшов щітковий відбиток статті між своїми паперами й «признав незайвим перекласти її на нашу мову й подати до прилюдної відомості як документ маловідомої нашому загалові справи, непозбавленої ширшого, навіть подекуди принципового значення». Так з'явилась Франкова «Історія моєї габілітації» в фейлетонах №№ 251 і 252 львівського буржуазно-націоналістичного щоденника «Діло» за 1912 рік.

Бажаючи з'ясувати справу трохи докладніше, Франко писав: «Досі я вважав це діло своєю приватною справою і ніколи не говорив про нього прилюдно. Але тепер, коли цю справу, хоч без сумніву в доброму намірі, з'ясовано неправдиво, і тим самим зроблено кривду тим мужам науки, що при тій габілітації поведились зі мною прихильно та лояльно, чую себе спонуканим перервати мовчанку». Заперечивши твердження, що його не допустили до габілітації, Франко писав: «Навпаки, мене допущено, хоч кілька літ перед тим той самий університет відмовив мені права записатися ще на одно півріччя на філософському факультеті, якого мені не ставало для повного чотириліття університетських студій, обов'язкового для досягнення докторського ступеня, так що я був змушений записатися на півріччя на чернівецькому університеті. При тій нагоді поведінка університетських властей львівського університету викликала справедливе здивування у професорів чернівецького університету.

Як ученика проф. Ягіча, який на віденському університеті досягнув ступінь доктора з відзначенням, мене зовсім без перешкоди допущено до габілітації на львівському університеті. Габілітаційний іспит видержав я, як мені сказано, зовсім задовільно, а мій габілітаційний виклад компетентні вчені признали добрим. Визначні польські професори, Тадей Войцеховський і Людвік Цвіклінський, яким я склав візити в їх помешканнях по моїй габілітації, виявили для мене багато прихильності й заохочували мене зробити далші потрібні кроки для досягнення *venia legendi* (право читати лекції). Хоч це було вже по смерті Ом. Огоновського й кафедра руської мови та літератури була необсаджена, я в своїй амбіції не сягав так високо, аби відразу кандидувати на ту кафедру, але навмисне обмежився на те, що габілітувався тільки для історії руської літератури й бажав досягнути тільки приватну доцентуру, аби не ставати протикандидатом д. Олександра Колесси, про якого я знав, що рівночасно зі мною приготувався до габілітації для

Після цієї розмови я рішуче попросився з надією на досягнення приватної доцентури, та, проте, не хотів полишити ні одного легального способу, який у нормальних відносинах прислужує для досягнення цього невеликого становища. Діждавши часу, коли офіційний звіт про мою габілітацію від університету відійшов до міністерства освіти, я поїхав до Відня і представився там міністрові освіти. Міністром освіти був тоді др. Рітнер, також колишній професор львівського університету. Зі своєю звичайною, трохи несмілою чемністю він сказав мені, що міністерство власне одержало від львівського університету повідомлення про мою габілітацію, повідомлення дуже корисне для мене і міністерство зі свого боку не має нічого проти уділення мені *venia legendi*.

— Все буде залежати від львівського намісництва, — додав пан міністер. — Ми перешлемо опінію сенату про вашу габілітацію до намісництва й потім заждемо на його опінію. Отже до того часу будьте терпеливі.

Минали тижні за тижнями, а на моє прохання від міністерства не було ніякої відповіді. Я поїхав знов до Відня, але не міг застати міністра освіти. Час був неспокійний, а засідання парламенту бурхливі. В міністерстві мені сказано, що д. міністра найлегше можна застати в парламенті. Я пішов до парламенту і здибав там у кулуарі депутата Ксенофонта Охримовича. Мій колишній учитель запитав мене, кого я тут шукаю. Я оповів йому коротко свою Одиссею.

— Ей, та й дивні ж ви люди! — сказав пан депутат зі своєю добродушністю. — Мучитеся та турбуєтеся різними справами, а все те не варте фунта клаків. А ось мене мучить безсонниця та нестравність, і що маю робити?

З милосердним скісним позирком, клеплючи себе по животі, він сказав:

— Здоров'я, пане Франко, здоров'я це головна річ.

На тім ми й розійшлися. Міністра освіти я так таки й не здибав, а на другий день я довідався від депутата Романчука, що міністерство відкинуло мою просьбу і що я «з причин політичного минулого» не можу одержати *venia legendi* на львівському університеті.

Оце і вся моя тодішня стаття. Я додержав тодішньої своєї постанови й, усунувшись від політичного життя, присвятив свою силу літературній та науковій праці, не думаючи ні про яку політичну ані урядову кар'єру. Аж у році 1907, усунувшись з редакції «Літературно-наукового вісника», я одну хвилину подумав, чи не добре було б ще раз поспробувати на основі моєї габілітації з-перед десяти літ досягнути урядове уповноваження у львівському університеті. Я вніс прохання до деканату філософського факультету, але ніякої відповіді на нього не діждався. Приватно тільки я довідався, що моє прохання було обговорене на засіданні філософського факультету, та там не запала ухвала надіслання його до

П. намісник: «Но, бачите, я добре поінформований. Побачу, що зможу зробити для вас. Тільки, знаєте, свою агітаторську діяльність мусите наразі покинути. Отже до побачення, пане Франко!»

Я пішов. Тепер я знав досить напевно, що моя справа програна. Вже перед тим з різних сторін мені давали зрозуміти, аби я не робив собі даремної надії. О. Барвінський, тоді найвпливовіший руський депутат і головний діяч так званої польсько-руської угоди, мав сказати: «Скоріше на моїй долоні виросте волосся, як Франко буде доцентом».

В той час наступив 30-літній ювілей М. Драгоманова, який руська радикальна партія обходила святочним зібранням і концертом. На зібранню я виголосив відчит про наукові заслуги Драгоманова. Кілька днів пізніше я був на аудієнції у тодішнього віцепрезидента галицької краєвої Ради шкільної проф. Бобжинського в іншій справі, а по залагодженні тої справи зайшла розмова також про мою габілітацію.

— Бачите, пане докторе, — сказав мені цей високий достойник, — це біда з вами. Пан намісник сказав вам виразно, аби ви здержалися від усякої політичної агітації, а ви ось знов прилюдно виступили на зібранню в честь Драгоманова.

Я відповів, що я обговорив тільки наукову діяльність того чоловіка, якому я багато в дечому зобов'язаний до вдячності.

— Вільно вам було навіть написати про нього цілий твір, але зібрання мало виразно політичний характер, і ви повинні були зрозуміти, що ваша участь у ньому не може бути корисною для вашої кандидатури. Зрештою нам відомо, що на комерсі по концерті ви виголосили маркантно політичну промову.

Я усміхнувся трохи заклопотаний і вияснив д. Бобжинському, що комерс був чисто приватним зібранням, а промова, яку я виголосив на ньому «про Драгоманова як про антихриста», був гумористично забарвлений огляд духовного розвитку галицьких русинів під впливом ідей та писань Драгоманова. Д. віцепрезидент хотів цею увагою, очевидно, дати мені пізнати, що намісництво дуже добре поінформоване також про мої приватні виступи, і що сам він, колишній професор університету, не вважає нижчим своєї гідності прикладати міру поліційних донесень для оцінки кваліфікації на доцентуру.

— Бачите, — промовив д. Бобжинський трохи гострішим тоном, кінчаючи свою розмову, — цим виступом ви пошкодили собі дуже. Ви не поправні. Політичного агітатора на кафедрі не можемо стерпіти. Зрештою це моя приватна думка. Я не рішаю в цій справі. Рішення залежить від міністерства освіти.

Це останнє речення д. віцепрезидента виглядало на кпини. Ми в Галичині знали дуже добре, що приватна думка пана Бобжинського в шкільних справах майже завсіди була рішальною.

Франка досягнути доцентуру. На що відповів Барвінський Окуневському, що зовсім не ставатиме Франкові на шляху до габілітації, але не буде йому й допомагати.

Франко їздив в цій же справі до Відня в міністерство освіти. Був у секційного шефа д-ра Рітнера і у міністра освіти Мадейського. Як сам про це оповідав Барвінському, зустрівши його випадково на вокзалі північної залізниці у Відні, «приїхав поклонитися панам в міністерстві». «В ту пору, — читаємо далі в рукописі Олександра Барвінського, — робив заходи в справі доцентури з української літератури др. Олександр Колесса, а також др. Кирило Студинський». 21 березня 1895 р. писав Барвінський до своєї дружини: «І Грушевський пише мені про габілітацію, а це перевів факультет, а від міністра залежить затвердження і він уже заявив, що зробить в порозумінню з намісником, а цей виразно і рішуче сказав: «То sprawa skończona» — очевидно, не потвердить».

В своєму листі до Олександра Барвінського Теофіл Окуневський робив йому правильний закид: «І коли я знов просив Вас, щоб вжили свого впливу, — коли уже доля дозволила Вам коло високого вітваря стояти, та допомогли Франкові досягнути кафедру літератури руської, Ви, — від котрого можна було бачей надіятися, що, дорожачи будучністю свого народу, своєї молодезі, піднесетеся понад всякі партійності, дрібниці та особистості, — Ви не відчували, видко, навіть того, що увесь наш народ дивився тоді на Франка як на кращу будучність свою, бо Ви тільки написали в «Правді» своїй, що як радикалам треба кого з них «в люди вивести», то вони уміють кланятися Вам». Хіба ж це пише і говорить так провідник народний, котрий любить свій народ?!... Ні, пане раднику, — у Вас хіба любові до своїх нема, — Ви хіба не в силі підвестися до того вищого почуття честі народної, перед котрою зникають противенства партійні, котра наказує не лише шанувати, але навіть любити противника свого, скоро він чесно і ретельно свого пересвідчення боронить і добра тому народові, до котрого і Ви належите, бажає. Ви любите лишень свою партію і тих, котрі Вам кланяються, а такої любові, по-моєму, для провідника народу — замало».

У своїй відповіді Окуневському Барвінський рішуче відмовився від допомоги Франкові.

У Барвінського та його прихильників спершу була думка перевести Степана Смаль-Стоцького з Чернівців до Львова на місце Огоновського, але потім вирішили, що він потрібний у Чернівцях і має на Буковині важливе й складне завдання. Барвінському прийшло на думку запросити кандидата з Наддніпрянщини — професора Київського університету Миколу Дашкевича. Порозумівшись з Кониським, Барвінський звернувся до намісника графа Бадені, вказав на далекосяжне значення кафедри української мови і літе-

міністерства освіти, але його відіслано до так званої інгумаційної чи то пак гуманістичної комісії, де воно спочиває й досі»¹.

У своїх рукописних «Споминах з мого життя» Олександр Барвінський пише, що Франко вжив всіх заходів, щоб добитися доцентури, та представився Бобжинському, що звичайно писав від імені намісництва доповідні записки в університетських справах, і намісникові графові Бадені. Як оповідали потім Олександрові Барвінському, граф Бадені під час розмови сказав, що трудна річ прямо з редакції «Kurjer-a lwowsko-go» потрапити на університетську кафедру. Граф Бадені дивився недобрим оком на «Kurjer-a lwowsko-go», який не раз різко виступав проти нього. Він вважав Франка за соціаліста і прихильника Михайла Драгоманова, якого тоді вважали революційним агітатором. Противником Франка був також митрополит Сильвестер Сембратович. До Барвінського звертався депутат Теофіл Окуневський з проханням підтримати намагання

¹ В № 268 «Діла» з 1912 р. під заголовком «Причинок до історії моєї габілітації» опублікував Франко такий лист невідомої особи до Костянтина Лучаківського: «Дорогий Костуню! Сталося так: зараз по смерті Ом. Огоновського зачався старати про кафедру др. Іван Франко і позискав собі прихильність кількох професорів університетських, як Каліна і ін. Це донеслося до Мікада (графа Казіміра Бадені). Мікадо наляканий, що старається Франко, закликав Сильвестра (Сембратовича) і сказав до нього: — Отче митрополите! Франко старається про кафедру. Чи ви вже не маєте інших кандидатів?

Сильвестер запитав:

— А чи ви, ексцеленціє, думаєте піддержувати його?

— Хай бог боронить — відповів Мікадо. — Я саме хотів порозумітися з отцем митрополитом щодо кандидата. Довідайтеся, отче митрополите, котрий кандидат має відповідні наукові праці і всякі інші умови, і прошу пред'явити мені, а я уживу мого впливу, щоб пересадити його. А щодо Франка, то я не допущу його під ніякою умовою.

Митрополит відповів, що коли б Франко дістав кафедру, він заборонив би богословам ходити на його виклади.

Митрополит, вернувшись від Мікада, зараз закликав Леона Т(уркевича) і, розказавши йому справу, просив його, аби він довідався, котрий кандидат був би найвідповідніший. Леон прийшов до мене і запитав, чи ти маєш іспит і умови. Я розповів йому, що самотнім кандидатом міг би бути др. Костянтин Лучаківський і аби він це предложив митрополитові, а митрополит Мікадові. При тім я подав деякі твої праці. Митрополит, порозумівшись з Мікадом, сказав Леонові, аби ти зараз вносив подання. Тож я зараз написав до тебе. Але думаю, що ти добре зробив, не внісши подання, бо на це ще час. Отже Мікада маєш за собою. Вчора говорив біленький професор Цеглинський (молодший — Роман, бо старший Григорій був брунет—М. В.), що за тобою є професори Цвіклінський і Пен-так, і що ти більше до гімназії не вернешся. Він хвалився, що він тобі це предска-зував при твоїм від'їзді за границю. Твоїми суперниками є Франко і Верхрата (Верхратський Іван), з котрого всі сміються. Про Стоцького нічого не говорять. Зачуваю, що Верхрата має тим часом обняти кафедру, як суплент. Мікадо казав, що треба конче, аби сенат університетський рекомендував тебе, на котрім місці — це річ маловажна, хоч би й на п'ятім. Я довідаюся, що діється на уні-верситеті, і зараз донесу тобі. За кілька днів знов тобі напишу. Казав Цеглин-ський, що більша частина університетських професорів по твоїй стороні, — мабуть, чув він це від Цвіклінського. Цілую тя і дякую за фотографію. Львів, 20 листопада 1894».

14 січня 1896 р. Франко в листі до Кримського сповіщає: «Не знаю, чи відомо Вам, що С(тудинського) факультет майже одногосно присудив не допустити до габілітації. Тепер, здається, він піде габілітуватись до Кракова, а в усякім разі до Львова до кафедри по Огоновським йому досить далеко. Звістка про вашу кандидатуру розійшлася тут — без мене — дійшла до Колесси, котрий нею дуже збентежений і чує себе скривджений самою можливістю, що хтось сміє кандидувати супроти нього. Як стоїть ця справа тепер, — не знаю».

Відгук габілітації Франка відбився також у листуванні Михайла Грушевського з Олександром Барвінським. Михайло Грушевський перебував під сильним впливом Олександра Барвінського. 23 жовтня 1894 року він писав до Барвінського: «Пробачте, що турбую, та я хотів якнайскоріше Вашу думку знати щодо Франка». А в найближчому числі повідомляв Грушевський Барвінського, що саме хотів спитати його, «чи можна б йому (тобто Франкові — М. В.) доручити укладання якого тома, під доглядом загального редактора, якого товариство (тобто Наукове товариство ім. Шевченка) до видавання джерел поставить? Барвінський відписав з Відня ось що: «Щодо Франка, то Ви, Добродію, станули на тому становищі, на якому супроти нього я стояв в 1888 році. Ще будучи в Тернополі, я дорікав громаді львівській, що відтручує таких спосібних і рухливих людей, як Франко, Павлик і т. ін. Переселившись опісля до Львова, я вкупі з Перебендею (Олександром Кониським) пробував спільно робити в «Правді» з Франком і Павликом. Короткий досвід показав, що не можлива спілка. А ще додати мушу, що перед тим Франка і Павлика народовці силкувалися притягнути до роботи в «Зорі» (Партицький давав Франкові ціле удержання), потім прийняли були Франка до ред. «Діла» і всюди показалась неможливою спільна праця. По тих досвідах і Перебендя і я впевнились, що вкупі нам годі з ними працювати, і я, як і в діл Товариства Шевченка, таке супроти нього і радикалів зайняли становище. Напишуть щось доброго до «Записок», чи до «Зорі», чи більшу роботу, яку б треба окремо видати задля об'єму ширшого, тоді прийняти це і по спроможності навіть ремунерувати, але не запрошувати їх і тим їм показати, що й без них робота можлива. Так було досі і Франко діставав ремунерації від «Зорі», його «Вишенського» мали ми друкувати в «Записках» (однак він сам відобрав, заявляючи, що сам буде друкувати). Отже я рад би, щоб і надалі такі відносини лишились, бо я певний, що тісніша зв'язь з цими людьми внесе заколот в Товариство. Як ближче спізнаєте їх, то й, мабуть, згодитесь також на мій погляд. Тому й бажав би я, щоб видавання документів відбувалося Вашими, (Володимира) Коцовського та іншими ще молодими силами, які зчасом підготуйте, але їм даймо спокій».

ратури у Львівському університеті, зазначив, що крім Смаль-Стоцького немає кандидата, і спитав, чи не можна запросити відповідну професорську силу з Наддніпрянщини. «Дуже радо, якщо маєте там доброго кандидата», — відповів, не задумуючись, намісник. Тоді Барвінський сказав, що, на його думку, добре було б запросити професора Київського університету Миколу Дашкевича, і подав намісникові коротку характеристику його наукової діяльності. Намісник доручив Барвінському піти до віцепрезидента крайової Ради шкільної Бобжинського й довести до його відома про їхнє рішення. Бобжинський звичайно писав за дорученням намісника пропозиції в справі зайняття університетських кафедр до міністерства. Він вислухав Барвінського і сказав, що не знає, правда, праці проф. Дашкевича з української літератури, але читав дуже прихильну оцінку в «Bibliotec-i».

Після прихильного прийняття пропозиції Барвінський зараз написав до Кониського, щоб він розпочав прямо або за допомогою проф. Володимира Антоновича переговори з професором Дашкевичем щодо зайняття кафедри з української мови і літератури у Львові. Справа запрошення проф. Дашкевича до Львова йшла на лад, він погодився переїхати до Львова, і Барвінський уже мав доручення порозумітися з ним щодо платні, коли у проф. Дашкевича виринули сумніви, що зробити з двома синами, які вчилися у вищих класах у Києві російською мовою, і наукова система тут була інша. В зв'язку з цим проф. Дашкевич роздумав і Барвінському треба було розшукувати нового кандидата.

Справою зайняття кафедри після Огоновського зацікавилась також Чернігівська громада. Як писав Борис Грінченко до Барвінського 29 листопада 1895 року, чернігівці довідалися про кандидатуру на кафедру Агафангела Кримського. Чернігівці гаряче зустріли кандидатуру Кримського, що саме тоді кінчив Лазаревський інститут, так само як Кониський, але справа не вдалася, бо наддніпрянці бажали, щоб Кримський одержав кафедру без габілітації, як це було з Михайлом Грушевським, на що не погодилися львівські урядові круги.

Кониський пропонував добиватися кафедри також Митрофанові Дикареву, але він не мав потрібної для цього кваліфікації. В листах Кониського до Дикарева відбилась його зацікавленість справою кафедри. 15 (27) квітня, очевидно, 1895 року ось що Кониський написав про справу кафедри: «А кафедра Огоновського й досі гуляє, хоча охочих на неї чимало. Між ними й Франко: він вже й габілізувався на історію письменства, однак не маю у мене надії, щоб Мадейський дав йому справляти відчити, тим паче не сподіваюсь на це, що Мадейський звелів на цей семестр історію письменства читати Колессі (молодий учений, дуже швидкий на такі порівняння, що на!), а історію мови нашої сказано читати Каліні, — але по-польськи...»

доцента мусила впасти, а мотив «politisches Vorleben» (політичне минуле) тільки прикривав чемніше справжню причину».

Фатальний 1895 рік у житті Франка став ще фатальнішим для дослідів над українською літературою і її історією. Після Огоновського кафедру зайняв трутень, який дав науці ще менше, ніж його попередник. Те, що Франко не зайняв кафедри, особливо гостро відчували учасники вакаційного курсу Франка з української літератури в 1904 р. у Львові. Один із них ось що писав про лекції Франка:

«Самі лекції відзначалися багатим змістом і самостійними поглядами на історію нашої літератури. Лектор ознайомив нас з староруським письменством, з творами духовної літератури, розвинув перед аудиторією свій погляд на рукописну літературу 18-го століття і на безперервність української письменницької продукції од найдавніших часів аж до Котляревського і до початку нової друкованої літератури. В огляді нової літератури, поруч з оцінкою артистичної вартості творів, дав об'єктивний аналіз їх національно-суспільного значення. В особі лектора ми мали перед собою визначний тип літературного критика, котрий сполучив почуття артизму з провідною національно-суспільною думкою, опертою на непохитних щиродемократичних підвалинах. Цікавий по змісту, ясний і переконуючий виклад, завдяки першорядним лекторським здібностям д-ра Франка, захоплював і примушував до пильної уваги. Видно було, що аудиторія щораз більше споріднюється з думками лектора та що ці виклади не минуть для слухачів безслідно. Цей настрій аудиторії виявлявся в розмовах про враження з поодиноких лекцій і в сталій численній участі слухачів на лекціях Франка. Мені доводилось слухати лекції таких видатних російських професорів, як проф. Ф. Железнов, проф. Челпанов, проф. Лучицький, проф. Дашкевич, доводилось випадково слухати реферати інших відомих лекторів, я порівнював усіх цих людей з нашим лектором і в душі моїй повставала свідомість, якого талановитого професора української літератури, в особі Франка, ми втратили! Продовжувались виклади, зміцнялась свідомість їх вартості і разом з тим зростав жаль невимовний, зростало почуття страшенної кривди, заподіяної нам ворогами, почуття дошкульної втрати, вернути котру ніхто вже не зможе. Франко щедро наділяв нас з дорогоцінної скарбниці своїх велесторонніх здібностей, але вороги не дали нам вповні використати цього скарбу»¹.

¹ «Привіт Іванові Франкові в сороколіття його письменської праці: 1874—1914». Львів, 1916, стор. 167—168.

З усіх матеріалів видно, що буржуазний націоналіст Грушевський у справі Франка був однієї думки з тодішніми своїми патронами: Олександром Кониським і Олександром Барвінським.

Віденське міністерство не затвердило доцентури Франка на пропозицію львівського намісництва. Разом із Казіміром Бадені й Михайлом Бобжинським в справі кафедри української літератури й мови у Львівському університеті стояли і наддніпрянські і галицькі націоналісти — Олександр Кониський і Володимир Антонович, Олександр Барвінський і всі так звані новокурсники, що провадили політику згоди з польською шляхтою і панством. В другій частині «Сторінок з мого життя» Євген Олесницький оповідає про новокурсників таке: «Ту огидну політику крайнього сервілізму, яка значно ще перейшла нову еру, названо для відрізнення від нової ери — новим курсом. Героями нового курсу стали Барвінський і Вахнянин, особливо цей останній, який мав на меті не так публічні користі, як більше приватні, а передусім виеднати для свого зятя, д-ра Кирила Студинського, кафедру української літератури в університеті у Львові. І дійсно Студинський добився цими дорогами цієї кафедри, яка зрештою не була навіть зовсім потрібна, бо вже була обсаджена й інша кафедра української літератури. Кільканадцять літ пізніше говорив мені про історію цієї кафедри сам Бадені, котрий був уже тоді упалою величиною і лиш як приватна людина засідав у сеймі. Він розповідав мені раз у сеймі, що лише з чисто політичних причин мусив креувати другу, зовсім непотрібну кафедру української літератури, щоб посадити на ній Вахняниного зятя. Була це політична концепція, щоб дати доказ партії Вахнянин-Барвінський, що для них щось робиться»¹.

З габілітаційних протоколів у справі Франка відомо, що й Кирило Студинський вніс прохання допустити його до габілітації. Недопущений у Львові, Студинський габілізувався в Кракові у проф. Третяка. Тимчасом протекція князів Сапігів призначила на звільнене Огоновським місце Олександра Колессу. Щоб задовольнити амбіцію тестя Вахнянина та його зятя Студинського, довелося урядові створити нову кафедру.

Пізніше Франко так згадував про недопущення його до доцентури: «Об'єднаній коаліції урядових сфер із інкамерованими українцями вдалося врятувати Русь від такого нещастя, яким без сумніву були б сталися мої виклади. «Бійтеся бога, як можна цю людину пустити на університет, і подивіться тільки, в якому сурдуті він ходить!» Так кваліфікував мою кандидатуру брат-русин — той самий, що за свою патріотичну працю для добра Русі і Австрії побирає шість чи сім платень (Олександр Барвінський — М. В.). Очевидно, перед таким аргументом моя кандидатура на приватного

¹ Євген Олесницький. Сторінки з мого життя. II частина (1890—1897). Львів, 1935, стор. 51.

М. ВОЗНЯК
Дійсний член АН УРСР

ВИБОРЧЕ БЕЗЗАКОННЯ ПРОТИ ІВАНА ФРАНКА

Селяни і робітники колишньої Галичини чотири фази висували кандидатуру Івана Франка на депутата до державної ради у Відні. Перший раз Франко кандидував при додаткових виборах 1895 року. 1897 року Франка висунули зразу по двох куріях. Нарешті, четвертий раз кандидував він при додаткових виборах 1898 року. Виборчий розбій і відоме на всю Європу й увесь світ галицьке виборче беззаконня, в результаті яких не допустили Франка до віденського парламенту, з особливою силою проявились при виборах 1895 року.

В той час, коли Франко кандидував на депутата до державної ради у Відні, Австрія не мала загального, безпосереднього, таємного голосування при виборах. В «Народі» за 1891 рік Франко надрукував статтю «Русько-українська радикальна партія і загальне голосування», в якій змалював прірву між основними законами австрійської конституції з їх обіцянками й тим, що в дійсності давала держава. Австрійська конституція обіцяла свободу особи, зібрань, товариств, думок і друку для усіх громадян. Однак численні закони, видані в різні часи і з різною метою, а ще більше практика влади і соціальні відносини обмежували обіцяну в конституції свободу до такої міри, що з неї хіба тінь лишалась. «Основний закон, — писав Франко, — обіцяє рівність усіх громадян перед правом. Що ж, коли те право, перед котрим вони мають бути рівні, само встановлює нерівність. Бо право це — і цивільне і почасти і карне — ґрунтується на теперішнім устрою соціальнім, котрий говорить, що особисте значення чоловіка збільшується пропорціонально до капіталу, який той чоловік посідає, то значить, що чим чоловік багатший, тим більше він значить, а чоловік без капіталу є нуль».

Франко стверджував, що найбільшу частину державних тягарів Австрії, власне всі державні тягарі, несуть селяни й робітники, «бо ж вони своїми руками витворюють усе, чим живе й існує держава. Натомість нечисленні верстви непродуктивні, чужеїдні, котрі тільки вимінюють добро, витворене робочими людьми, спекулюють ним або виконують інші функції суспільні

булося в Перемишлі передвиборче зібрання, на яке я вибрався з обов'язку справоздавця. Приїхавши до Перемишля о годині пів на другу пополудні, я пішов прямо до ратушевого залу, де я застав уже зібрання в комплекті й наради в своєму ході. Промовляв секретар зібрання, юрист Пашкевич, який закінчив свою промову тим, що поставив кандидатуру д-ра Антоневича (Миколи), на яку погодились також велика частина зібраних. Опісля д-р Антоневич виголосив свою кандидатську промову, в якій покликався передовсім на те, що впродовж 24 років він був депутатом і завжди виступав як селянський депутат. Тому й боронитиме селян перед кривдами передовсім у Відні, якщо буде обраний. Не дивна річ, що в сеймі зробив мало; там рішає більшість, а таких депутатів, що мали б такі погляди, як він, було там мало. Нарешті з уваги на те, що в виборчому окрузі є українські і польські громади, польський народ для нього так само любий, як і український.

«Тому, що при попередніх виборах до сейму перемиський селянський комітет поставив був мою кандидатуру, я уважав за свій обов'язок взяти слово й подякувати цьому комітетові за виявлене довір'я до мене. Опісля я вияснив зібраним важливість вибору депутата до державної ради, тим більше в теперішньому моменті, і з'ясував три найважливіші державні справи, які ждуть тепер на полагодження і в яких також український депутат повинен піднести грімкий голос, як і з становища селян, так і українського народу. Цими справами є: справа виборчої реформи, справа угоди з Угорщиною і справа угоди з чехами. Коли я скінчив, звернули увагу зібраних на те, що на залі знаходиться поліційний агент. Випросили його з залу й наради пішли своїм шляхом.

«Д-р Антоневич прохав зібраних стриматися з проголошенням кандидатури й насамперед подбати про добре проведення правиборів, а щойно потім улаштувати зібрання виборців і на це зібрання покликати всіх тих, що хочуть старатися про мандат, щоб стали перед виборцями та склали визнання своєї політичної віри. По думці цих слів почав так само промовляти депутат Степан Новаковський, але перебив його досить фатально пан Пашкевич і закричав: «Це не може бути, ми вже згодилися в комітеті на д-ра Антоневича, що то за нові махінації видумує тут пан Новаковський». Ці слова викликали прикре враження на зібраних, відтоді й наради йшли мляво. Д-р Антоневич поставив архиполітичне внесення, щоб селянський комітет звернувся з проханням до цісарсько-королівського намісництва видати розпорядження, щоб вибори до державної ради, які наближаються, відбулися легально й без жодного пресу. Зібрані, непризвичаєні до такої делікатної іронії, взяли це внесення серйозно та схвалили його значною більшістю. Запитували кандидата про справу

не раз досить двозначної вартості — громадять у своїх руках великий капітал, а з ним разом і найбільшу частину прав, захоплюють для себе найбільшу частину того, що держава дає своїм членам. Маємо цілі верстви такі, котрі для того тільки, що вродилися від цих, а не інших батьків, мають сто раз більші права, ніж їх брати від інших батьків».

Найчисленніші верстви, що несли найбільше державних тягарів, як на основі статистичних даних обрахував Франко за декілька років перед написанням статті, з неповних 6 мільйонів усього населення Галичини більше, ніж половина, тобто понад 3 мільйони жінок і дітей і коло 520 тисяч найбідніших селян і міських робітників не мали жодного голосу при виборах. Правда, 2100 тисяч сільського й маломіського населення держава ніби допускала до голосування, але тільки 537 тисяч із них голосувало як правиборці, обирали 11 тисяч виборців і щойно останні голосували на депутатів і обирали їх 74. 374 тисячі міщан більших міст обирали 20 депутатів, коло 3 тисяч капіталістів, купців і промисловців через посередництво промислово-торговельних палат обирали 3 депутати, а 2235 власників більших земельних маєтків обирали 44 депутати.

Таким чином, один селянський депутат в Австрії заступав інтереси 75 тисяч населення, один промислово-торговельний депутат — коло 20 тисяч, а один шляхетський депутат коло — 50 людей. Інтереси селянина й робітника вважала австрійська держава в 4 рази дрібнішими, ніж інтереси міщанина, ремісника або власника будинку; в 75 раз меншими, ніж інтереси шляхтича. В Австрії лише шляхтич користувався правом безпосереднього загального голосування, отже, тільки шляхтич мав усі політичні права.

1895 р. відбулися вибори до львівського сейму, і при виборах для сільського населення з так званої сільської курії українська радикальна партія здобула мандат у перемиському повіті, де депутатом обрали радикала селянина Степана Новаковського.

Того ж року в Перемишлі довелось обирати також депутата до віденської державної ради. Це були додаткові вибори депутата з округу Перемишль—Мостиська—Доброміль. Вибори призначено на 31 жовтня.

На 6 жовтня призначено передвиборче зібрання в Перемишлі, на яке поїхав і Франко, як справознавець польського щоденника «Kurjer lwowski». В ньому й надрукував Франко своє оповідання про «Передвиборче зібрання в Перемишлі» та свою пригоду у зв'язку з зібранням. Франко писав:

«Як відомо, останнього дня цього місяця мають відбутися додаткові вибори депутата до ради державної з округу Перемишль — Доброміль — Мостиська. В неділю, 6 цього місяця, від-

— Чи ви прописалися в поліції?

— Я приїхав перед годиною; за півгодини виїжджаю. Я не вступав навіть до готелю, але з вокзалу пішов прямо на зібрання.

— Але ви, пане, приїхали ще вчора — солоденько підповів мені пан агент.

— Це неправда, — відповів я коротко.

«Так розмовляючи, ми зайшли до поліції, де представили мене панові надкомісарові, невідомому мені з прізвища. Він запитав мене про легітимацію, пояснюючи, що Перемишль це твердиня і кожен, що прибуває до цього міста, мусить мати легітимацію. Я заявив, що, їдучи до Перемишля на пару годин, щоб узяти участь у публічному зібранні й негайно вернутися, я не думав про перебування в цьому місті; я не взяв із собою документів, яких треба в такому разі. Але ж для ствердження ідентичності своєї особи я показав панові надкомісарові трамвайну карту з своєю фотографією. Пан надкомісар велів списати протокол зо мною і заявив мені, що наказує мені негайно виїхати з Перемишля і пішле агента зо мною, щоб відпровадив мене аж до дверей вагону, а на майбутнє забороняє мені приїздити до цього міста. На це я відповів, що пан надкомісар не має права видавати такої заборони, бо ж, скільки разів буде мені треба, я приїду до Перемишля.

— Пощо вам цього? Поліція ходитиме за вами слід-у-слід — сказала якась добродушна душа поліційна, що писала протокол.

— То хай ходить собі — відповів я з котячою флегмою. — Мене не буде це турбувати.

«В цій хвилині агент, що припровадив мене, наблизився до надкомісара і почав йому щось шептати.

— А, то ви промовляли на зібранні? — запитав мене надкомісар.

— Так.

— Про що ви говорили?

— Я вияснив зібраним важливість вибору й завдання депутата в державній раді.

«Надкомісар, очевидно, признав цю тему за таку, що не входила в компетенцію його урядування, але той агент з дуже стриманою міною виступив наперед і, як гармату найтяжчого калібру, випалив проти мене:

— Але прошу пана надкомісара, цей пан сказав на зібранні, що Угорщина платить за щось 30 відсотків, а Галичина 70.

— Не Галичина, пане, не Галичина, тільки Австрія — я поправив його — і не за щось, а на спільні державні потреби й ця справа відома всьому світові з невеликими винятками.

виборчої реформи; у відповіді д-р Антоневи́ч покликався на свою заяву на робітничому зібранні, де він заявився був за загальним таємним голосуванням. Далі запитували кандидата в справі регуляції рік, яку то справу д-р Антоневи́ч вияснював із технічного становища.

«Після скінченого зібрання я проходжувався хвилину по ринку, розмовляючи з селянами, учасниками зібрання, коли втім приступив до мене панич з фізіономією надзвичайно ввічливої зелені жабки в попелястому пальті і з паличкою в руці та сказав:

— Прошу вас, чи ви були на зібранні?

— Так, — відповів я.

— А як називаєтеся?

Я назвав своє прізвище й запитав, чим можу служити.

— А ну, я поліцейний агент і хотів вас запитати, що за папір маєте в кишені?

«Я поглянув здивований по собі й побачив, що з моєї кишені виставав номер «Neue Freie Presse», який я купив на вокзалі.

— Чи цей папір? — запитав я, показуючи панові агентові номер.

— А так, це газета — заікнувся пан агент. — Я думав, що ви винесли це з зібрання.

«Я не відповів нічого на цю темну інсинуацію. Пан агент ішов побіч мене, нервово махаючи паличкою.

— А я чув вашу промову на зібранні, — сказав нарешті.

— Дуже мені приємно — відповів я. — Мали б ви їй що закинути?

— Але ж ні! Я тільки... я так... моє поважання вам.

— Дай боже здоров'я!

«І пан агент відійшов, а я проходжувався далі по ринку. По кількох хвилинах приступив цей пан знову до мене, очевидно, надумавшись краще, і попрохав мене, щоб я потрудився з ним до бюро. Я пішов. По дорозі пан агент уже сміливіше питає мене.

— А пощо ви сюди приїхали?

— Я приїхав на зібрання, як справознавець.

— А якщо ви справознавець, то пощо ви промовляли на зібранні?

— Бо я громадянин країни й мені це вільно.

— Ну так, але бо ви не належите до цього повіту.

— То ви думаєте, — відповів я, — що цей повіт має іншу конституцію, як усі інші? Гарно виглядала б конституція, якби ви, панове, розбили її на повіти. Але ж згідно з законом вільно мені приїхати навіть із Відня або з Праги й тут промовляти.

«Після хвилевої мовчанки пан агент признав за відповідне змінити тему; не вдаючися в інтерпретацію законів, він скерував розмову на шляхи, відповідніші його професії.

не мав дозволу від староства, а в залі були й не виборці. Будзинівський відмовився виконати це незаконне домагання і запропонував жандармові покинути зал. Тоді жандарм взяв собі трьох інших товаришів і поліціантів, але й це не допомогло; зібрання продовжувалось далі, аж поки не заарештували Будзинівського. Щойно тоді розійшлися зібрані. З Будзинівським написали протокол у старостві й по кількогодинному затриманні звільнили його.

20 жовтня відбулося в Перемишлі друге передвиборче зібрання в справі вибору депутата до державної ради з сільської курії. Зібрання відбулося під керівництвом В. Регера, редактора перемиської газети. Д-р Антоневич зрікся своєї кандидатури. З українського боку лишився один кандидат д-р Іван Франко, що промовляв декілька разів, викладаючи свої погляди, обов'язки й завдання селянського депутата в тодішніх умовах, а потім відповідав на різні запитання селян.

Велике враження викликала промова селянина Остапа з Добромильського повіту. Він дав характеристику контркандидата пана Тишковського і сказав, що цей пан немилосердно кривдив селян. Між іншим, промовець добув з-за пазухи цілу пачку пожовклих аркушків з печаткою пана Тишковського та з надписами «35 центів 1892» з додатком назви села (5 таких аркушків із села Кописна приніс Франко до редакції «Kurjer-a lwowsk-ого»). То були «квитки» на плату за жнива. А саме, в 1892 році було важко знайти робітника, отже, граф Тишковський пообіцяв людям «незвичайно високу плату за день жнив» — 35 центів. Бажаючи заробітку, селяни пішли масово на роботу й отримували за кожен день по такому квиткові, що й було усім заробітком для робітника. «Я міг би прислати їх сюди декілька тисяч», — говорив Остап.

Оповідання Остапа дало Франкові матеріал і поштовх для надрукування у віденському тижневику «Die Zeit» в № 56, з датою 26 жовтня 1895 року, статтю під заголовком «Паперові гроші пана Тишковського».

«Галичина має намір збагатити австрійську державну раду депутатом, діяльність якого варта того, щоб її пізнали також поза кордонами його маєтків. Дня 31 цього місяця (жовтня) має в сільській курії повітів Перемишль — Мостиська — Добромиль відбутися додаткове обрання депутата. Мандат у цьому окрузі був довгі роки в руках пана Антона Тишковського, власника багатьох посіlostей у Добромильському повіті. Після його недавньої смерті має його син, Павло Тишковський, одержати в спадщину не тільки батьківські маєтки, але також довір'я селянства названих трьох повітів. Маєтки він певно заслужив, бо коли його покійний батько, як тихий обсерватор у Відні, допомагав до ведення парламентарних справ, син пильнував хазяйства. Що заслужив притім чесно також довір'я селян, хай докаже ось що.

«На цьому скінчилося урядування. В товаристві того агента — а ім'я його Фрідріх¹ — пішов я на вокзал. Він припилював сумлінно, як я купував квиток і як я всідав опісля до вагону, а навіть потім іще, як дбайлива мати, заглянув до дверей вагону, чи сиджу. Ми не розмовляли більше нічого».

Не дивлячись на всі заходи поліції, на сторінках радикальної преси була розпочата агітація за кандидатуру Івана Франка.

З сторінок «Громадського голосу» до виборців звернувся селянин з Торок Перемиського повіту, Михайло Новаковський, з відозвою «До братів моїх з Перемиського». Він з'ясовував селянам, що їм ~~треба~~ обрати до Відня людину, яка б захищала їхні інтереси, і такою людиною назвав Івана Франка.

«Браття кохані! — стояло у відозві. — Ви знаєте доктора Івана Франка. Ви знаєте того найславнішого нині чоловіка на всю Русь. Він ачеїже мав бути нашим депутатом до сейму. Наука і домові неспокої не дозволили йому тоді кандидувати. Нині він готов піти і справи нашої боронити перед світом цілим. Ви знаєте, що його батько так, як батьки наші, робив гірку панщину. Ви знаєте, що Іван Франко ніколи з панами не братався, все то пером, то словом боронив хлопів від поневірки — і за те зненавиділи його пани. Скільки він натерпівся! Так, як тепер наших кілька стогне в перемиських арештах, так стогнав і він за те, що правду в очі всім нелюдам говорив.

Браття селяни! Для нас то найбільша честь повинна бути, що такий мудрий, такий вчений, так до свого хлопського стану прив'язаний, як доктор Іван Франко, хоче бути депутатом нашим.

Так, браття мої найдорожчі! Хай довідається світ, що хлопський народ уміє любити і цінити своїх приятелів і для того — свого найбільшого приятеля і оборонця, д-ра Івана Франка, обере на депутата до Відня. Ви, брати з Перемиського повіту, Ви, що нині є гордістю цілої Русі — Вам припадає та честь обрати найславнішого русина — і найкращого приятеля нашого на депутата».

Свою відозву кінчив Михайло Новаковський словами: «Доктор Франко буде нашим депутатом. Йому честь!»

13 жовтня 1895 року відбулося передвиборче зібрання в Мостиськах, щоб обговорити кандидатури до державної ради. Зібрання відбулося в приватному помешканні одного з міщан. Свої кандидатури зголосили д-р Іван Франко і гімназичний учитель д-р Микола Антоневич. Дальшим нарадам перешкодила жандармерія. Насамперед прийшов один жандарм і зажадав від голови зібрання В'ячеслава Будзиновського закрити зібрання, бо він

¹ В дійсності цей агент називався Лібліх, як подав «Kurjer przemyski» в статті на цю саму тему.

ромильському повіті не мають примусового курсу. А коли дня 31 цього місяця пан Павло Тишковський, наділений довір'ям переважної більшості виборців, у повному почутті своєї гідності та здібності увійде до ради державної, — про що не може бути ніякого сумніву, бо центральний виборчий комітет, що не помиляється, давно вже затвердив його кандидатуру як єдину відповідну «національним» інтересам, — то було б може не зайвим, якби хто пригадав йому існування цих паперових грошей».

В Перемишлі утворився селянський виборчий комітет під керівництвом Степана Новаковського, депутата до львівського крайового сейму. Селянський виборчий комітет видав відозву до селян, в якій говориться про необхідність надіслати свого захисника до віденського парламенту. Він закликав виборців, щоб вислати до Відня Івана Франка. «Він хлопський син, — стояло у відозві, — вихований в чорній біді, на чорнім хлібі, на несоленій капусті. Ціле життя своє боронив Іван Франко хлопської справи. За справу хлопську він терпів страшні переслідування, але панам різати правди не перестав. Газетами, книжками і віршами він указував на нужду хлопську, на кривди хлопські. Івана Франка ми бачили на мітингу в Перемишлі і в Мостиськах, ми чули його золоті слова і ми полюбили його сердечно. Хай їде до Відня! Хай там як депутат розкаже, в яким ярмі ми ходимо. Браття селяни, оберем Івана Франка зі Львова одноголосно депутатом до Відня». Відозва закликала селян зійтися ще раз 27 жовтня на нараду в Перемишлі.

25 жовтня в залі повітової ради в Перемишлі відбулося передвиборче зібрання, скликане прихильниками Тишковського. Франко також поїхав до Перемишля, щоб з'явитися перед виборцями, але організатор зібрання, д-р Чайковський, віцемаршал перемиської повітової ради, не допустив Франка на це зібрання, бо це ніби було засідання виборчого комітету, очевидно, пансько-польського, скликаного польським центральним виборчим комітетом.

Про додаткові вибори в окрузі Перемишль — Добромиль — Мостиська появилась стаття в «Kurier-i lwowsk-ому» (№ 305), очевидно, самого Франка. Тут читаємо:

«Додаткове обрання депутата до ради державної з округу Перемишль — Добромиль — Мостиська провели, говорячи словами одного краківського депутата, зовсім законно, за винятком тих незаконностей, про які згадаємо далі. Наші читачі знають уже перебіг передвиборчого руху, отже згадаємо тільки коротко, що після передвиборчого зібрання в Перемишлі заарештували беззаконно д-ра Івана Франка, що одночасно в Добромилі заарештували селянина Муштука за агітацію за д-ра Франка і 16 годин

Дня 20 цього місяця відбулося в Перемишлі зібрання виборців. Один селянин із Добромильського повіту, на ім'я Остап, безпосередній сусід пана Тишковського, завдав собі праці і виспівав нечувану навіть і в Галичині похвальну пісню на честь благородного пана та вродженого кандидата. На жаль, ніхто не стенографував промови селянина Остапа і тому я можу взяти з неї лише один цікавий уступ. Він, зрештою, може вистачити для характеристики пана Тишковського. «Це було влітку 1892 року, — так оповідав Остап, — саме в жнива, коли робітник дорогий. У пана Тишковського було багато роботи, а мало фук. Тоді він велів оголосити людям в околиці, що буде платити робітникам надзвичайно високу плату — 35 крейцерів женцеві за день. Це потягло людей. Вони зійшлися сотнями, відробили жнива в одному маєтку, пішли на другий і так далі, миля за милю. За кожен день праці велів пан Тишковський своїм доглядачам видавати людям квитки на 35 крейцерів, а ті квитки виглядали ось як».

При цих словах Остап витягнув із свого ременя цілу жменю малих, пожовклих та зім'ятих паперових карточок, кожна з яких мала на собі витиснену печатку з назвою «Тишковські» з числом 35 і назвою села, дописаною внизу. Він пороздавав ці квитки цікавим слухачам і говорив далі ось як:

«Беріть, панове. Можете сховати їх собі на пам'ятку, а коли захочете, то можу вам іще з тисячу таких папірців прислати поштою. В нашій повіті вони скрізь добре відомі; це паперові гроші пана Тишковського».

Серед зібраних почувися окрики обурення, а дехто дивувався, що промовець зачіпає таку буденну справу. Галицький селянин ще від часів панщини надто добре знав такі квитки і не бачив у них нічого особливого.

«Вислухайте мене до кінця, — говорив далі Остап, — бо, знаєте, кінець діло хвалить. Ті папірці — то вся плата тих женців. Більше не дістали вони ані крейцера. Коли після скінченої роботи приходили з ними до пана Тишковського, він не хотів ані приймати, ані виплачувати їх. Це тяглося цілі два роки. Люди сотнями ходили до пана, просили, благали, плакали, — пан не прийняв ані одного квитка, не виплатив ані одному обіцяної на них плати. Нарешті люди махнули рукою на цілий цей інтерес і поховали собі папірці на пам'ятку. Можете в нас діставати їх зовсім задармо, бо це паперові гроші пана Тишковського».

Автор цієї замітки чув на власні вуха промову того селянина і одержав від нього задармо 5 штук цих паперових грошей, три з яких посилав редакції «Die Zeit» також зовсім задармо, бо це паперові гроші пана Тишковського і навіть у Доб-

по інших шинках і, крім того, отримували ще по декілька квитків, що давали їм право на спожиття пива, горілки й закуск на суму 20 центів. Гроші платили тільки деяким, іншим обіцяли по 10—20 золотих, якщо голосуватимуть на Тишковського. Попові Козієві з Устріцького повіту, в сінях перед перед виборчим залом, давав якийсь єврей 100 золотих, щоб тільки голосував на Тишковського. Щоб не допустити д-ра Франка до розмови з виборцями, обставили його помешкання цілою зграєю посіпак, що, як самі попередили власника помешкання, мали доручення побити його, якщо він увечері показався б у місті, і заразом не допустити до нього жодного селянина. Стояли там бодай до півночі, незважаючи на дощ і холод. Селянина з Торок, Муштука, що на той день мав повістку до добромільського суду, вивели агенти Тишковського аж на вокзал, грозючи йому, що будуть приневолені «пошкодити йому здоров'я», якщо він хотів би лишитись тут довше. Так само погрожували селянинові Фартушкові з Ляцького, що битимуть його.

В сам день виборів цілий добромільський ринок повний був євреїв, побережників і офіціалістів Тишковського, що невідступно стежили за кожним кроком виборців, підслухували, якщо хтось хотів з ними щось говорити. Героєм дня був якийсь Пелехович, ославлений добромільський вуличник, особа багато разів карана за крадіж. Він ходив по місті, як король, розмовляв довірено з жандармами і євреями, пильнував виборців. Випадок хотів, що о 9 годині фіакром з залізниці приїхало декілька панів. Один із них затримався в маленькому готелі й дав кельнерові вичистити свої черевики. Пелехович, думаючи, що це якийсь агітатор д-ра Франка, приступив до того кельнера й, пірвавши один черевик, утік. Єврей наробив крику, пан у шкарпетках вибіг з готелю і так само кричав, волаючи жандарма, жандарм, вислухавши, про що йдеться, відійшов спокійно геть і щойно після доброї хвилини, коли Пелеховича запевнили, що це не жоден агітатор, він віддав черевик. Домагання того пана, щоб заарештувати Пелеховича, як грабіжника, лишилося без виконання.

О 9 годині мало розпочатися голосування, але ще не було виборців із Бірчі, головної опори Тишковського. Отже, забрали виборців з-перед ратуші і юрбою повели до залу повітової ради, де пан Тишковський напучував їх, щоб голосували за нього. Так само один український піп промовляв там за Тишковського. Перед 10 годиною підїхали нарешті четверні Тишковського, напаківані виборцями з його маєтків. Юрба агітаторів, побережників і селян скупчилася перед ратушею, де зібралося також 8—10 жандармів і міських поліціантів. Виборців впустили до староства за пред'явленням легітимаційної карти, відібравши від них палиці та парасолі. Щоб дати добрий приклад, до голосування пустили найперше Бірчу, потім Доброміль, нарешті Устріки, хоч виборча орди-

тримали без харчу в громадському арешті, що тиждень пізніше так само за агітацію заарештував в Устріках селянина Петра Новаковського міський служба, що передвиборче зібрання в Мостиськах розігнали жандарми й заарештували його голову, Будзиновського, що в Добромилі не дозволила влада жодного мітингу, жодного зібрання, що віче виборців у Перемишлі в минулу неділю заборонили, що правибори в Медиці провели підступно, правибори в Болестрашичах скасували без причини, а протести і рекурси залишили без уваги. Але це тільки видатніші факти, що зовсім не вичерпують історії підготування до виборів. Поза ними лежить у прикритті, в імлі, величезний ланцюг перекупств і спекуляцій, деморалізації, розпивачня, утиску й інших цим подібних штучок. Агенти Тишковського кілька тижнів їздили по повітах, купували голоси, особливо голоси впливових селян. Купування голосів стало таким звичаєм в цих сторонах, що на саму згадку про шанси контркандидата кожен єврей питався: А по чому він платить за голос? То й зголошувалися до нього такі прислужники, які запевно, щоб підбити ціну у пана Тишковського, жертвувалися відступити контркандидатові свої голоси. Один єврей з Гусакова мав їх 30 і жадав 300 золотих, другий з Устрік за 40 жадав 400 золотих. Громадська думка голосно вказувала селян і інших людей перекуплених, як, наприклад, Кмета, вїйта з Шегині, що ще пару днів перед виборами був прихильником Франка, а в останніх днях нараз змінив фронт і почав агітувати за Тишковського. Про вчителя з Губич, Добромильського повіту, оповідали оцю, прямо трагічну історію. Ця людина мала довір'я в громаді. Нещастя хотіло, що при попередніх виборах дався обрати виборцем і голосував разом із двома іншими виборцями з цього села на українського кандидата, попа Гукевича. Це стягнуло на нього гнів впливових сфер і поставило його перед приємною перспективою — бути перенесеним на посаду в гори, де ведмідь пересуває семафор. Але ласкаві духи залишили йому вихід — «при виборах до ради державної, які надходять, має датися знов обрати виборцем і голосувати на Тишковського». Бідняк, маючи дружину й дітей і гарне хазяйство в Губичах, мусив це зробити — і відразу втратив усе, довголітньою працею здобуте, довір'я у селян.

Що діялося в день перед виборами і в день виборів у Добромилі, Перемишлі й Мостиськах, це не легко описати. Контркандидат Тишковського, д-р Франко, що напередодні виборів прибув до Добромиля, застав уже шинок «у Беня» заповнений виборцями з Устрік; євреї пильнували цього шинку та не впускали туди нікого, хто не мав легітимаційної карти; інші мали дозір по вулицях, виловлювали виборців і затидали їх до шинку. Цілу ніч тривала там гульня при музиці; пили і їли виборці також

прихильників Тишковського. Отже, не дивно, що ця комісія приймала за важні голоси, віддавані за Тишковського (таких було найбільше, бо ж селяни в тих повітах так називають нового депутата), а навіть за «пана Павла», а тимчасом відхилила п'ять голосів, відданих на ім'я «Іван Франк зі Львова». В Мостиськах зробили підступ, щоб провести обрання виборчої комісії, складеної з самих тишковців: виборцям з протилежної сторони оповіщено, що голосування відбудеться о 10 годині, а тимчасом о пів на дев'яту вже сформували виборчу комісію.

Голосування в усіх трьох містах скінчилося коло 12 години; бодай в Мостиськах уже не допустили до голосування попа Пасічинського, що прибув із Судової Вишні з 10 виборцями пару хвилин пізніше. Тимчасом остаточний результат голосування проголосили аж після 3 години. Яка була причина цього спізнення, що саме мало місце в Мостиськах — не відомо, тим більше, що про фактичну перевагу голосів на бік пана Тишковського вже о годині 11 не могло бути сумніву».

Відповідно до виборчих махінацій був і результат голосування: урядове оповіщення подавало, що на 623 виборці, які голосували, Павло Тишковський одержав 494 голоси, а д-р Іван Франко 122 голоси.

Виборчі зловживання в колишній Галичині, до яких шляхта вміла запрягти австрійських урядовців, жандармерію, поліцію та слабкі характери й продажні, ласі на легкий заробіток, типи з-поміж усіх народностей, що заселявали Галичину, були відомі на весь світ. Для ознайомлення широкого світу з суттю галицьких виборів багато зробив і Франко своїми статтями у віденському часописі «Die Zeit».

Коли в Kurjer-i lwowsk-ому» про вибори в окрузі Перемишль — Добромиль — Мостиська до державної ради Франко писав від третьої особи, то у віденському тижневику «Die Zeit», в № 58, з датою 9 листопада 1895 року, він від себе надрукував, з власним підписом, статтю про «Найновіші галицькі вибори», яка і для характеристики галицьких виборів і як автобіографічний матеріал заслуговує на те, щоб навести її повністю. Франко писав:

«Я кандидував у Галичині і випробував «повну законність» галицьких виборів, так сказати, на власній шкірі. Тепер можу оповідати з власного огляду й досвіду. Дня 31 жовтня я перепав у виборчому окрузі Перемишль — Добромиль — Мостиська «в боротьбі порядку та суспільної гармонії з елементами перевороту». Я вдався в цю боротьбу більше з публіцистичного ніж із політичного інтересу, і вона принесла дуже багато публіцистично цікавого. Прошу вибачення в читача, коли в дальшому

нація приписує інший порядок: Добромилі — Бірча — Устріки. Бірчани всі голосували за Тишковського, з устрічан упали за Франка тільки 3 голоси; решту 19 голосів одержав Франко з Добромилського повіту, де народ дещо більше свідомий. Крім селян, голосували за Франка два українські попи: згаданий уже піп Козій і піп Гукевич. Комісар староства, Стшельбіцький, в урядовій уніформі, підказував заляканим виборцям, що йшли до голосування, прізвище Павла Тишковського. Коли виборці виходили з радушї, в сїнях, як переходили через шпалір, утворений жандармами й поліціантами, кидалися агітатори Тишковського на тих, що голосували за Франка, штовхали їх, а Пелехович побив одного, Михайла Сташкова з Кропивника, до крові, а Миколу Заяця з Телесниці санної і Михайла Мильковича з Соколі побили так само, а на останньому роздерли сердак.

У Перемишлі ввечері перед виборами дійшло до бійки в ресторані «Під дубом», спровокованої відомим підлизою Глинським, війтом із Вишатич, якому грозить слідство за численні зловживання і надуживання. Цей чоловік, бажаючи виявити свою войовничість, кинувся на студента Михайла Новаковського, на молодого Регера й Семена Вітика, а його п'яні товариші скрутили лампу й кинулися так само бити тих юнаків, які зовсім не зачіпали їх; щойно по кільканадцятьох хвилинах удалося викликати поліцію, але вона, замість Глинського, заарештувала Новаковського й Феєра, які досіль покутують у поліційному арешті. Це була заповідь того, що мало діятися в день виборів. Подій того дня не описуємо детально; досить пригадати, що під час голосування заарештували ще 8 людей, в тому числі Павлуцького, селянина з Торок і секретаря селянського виборчого комітету. Двох виборців, прихильників Франка, ув'язнили жандарми перед дверима виборчого залу, негайно закували в кайдани й відправили до Германович, де обвинувачували їх, що вони били війта, так само виборця.

Варто зазначити ще одну особливість. Ото коли перед голосуванням довелося обирати виборчу комісію, яка, згідно з виборчою ординацією, складається з 7 членів, а саме з трьох призначених політичною владою і чотирьох обраних виборцями при допомозі карток, староста на відміну призначив чотирьох членів від себе й дозволив обрати тільки трьох. Прихильники Франка мали вже приготовані картки, але й тут зустріла їх несподіванка: пан староста заявив, що не прийме жодних інших карток, тільки, такі, на котрих є печатка староства. Внаслідок цього прихильники Франка мусили під час голосування писати нові картки на поданих їм бюлетенях з печаткою староства, а прихильники Тишковського мали вже картки з іменами членів комісії готові, перед тим їм роздані. Таким чином, виборча комісія була складена з самих

лиці крізь відчинені вікна. Та не минула година, коли втім з'явилися жандарми; в повній зброї вони ввійшли до кімнати і зажадали від зібраних розійтися з цього помешкання. Завдяки самовладанню голови зборів, добродія Будзиновського, зібрання ще трохи продовжилось. Він прямо заявив, що не закриє зібрання, поки жандарм не покаже йому письмового доручення¹.

Після досить довгих переговорів один жандарм відійшов, а за півгодини вернувся знову, без письмового доручення, але в супроводі повітового комісара, який, правда, не посмів особисто увійти до кімнати, але зупинився в сінях і відти заохочував жандармів, щоб закрили зібрання й заарештували Будзиновського. Серед голосних окриків протесту зібрання закрили й заарештували Будзиновського. З в'язниці його незабаром провели до староства і тут після 4-годинного допиту, більше схожого на розмову, ніж на урядовий допит, пан староста випустив його на волю. За чотири порушення закону йому загрозили процесом, але це була тільки пуста погроза, бо процесу так і не було.

Протягом тижня від 13 до 20 жовтня провели в цілому виборчому окрузі найбільшу частину правиборів. Про пожвавлену агітацію з мого боку не було що навіть і думати. Я не мав ані часу, ані засобів, щоб об'їхати хоч важніші місцевості величезного виборчого округу, коли натомість мій контркандидат, пан Павло Тишковський, не цурався звичайних випробуваних шляхетських агітаційних способів — підкупів та загроз — причому і власті не лише не спиняли, але всякими способами підтримували його. І так у Медиці, великому селі недалеко Перемишля, всі власники ґрунтових хазяйств одержали раптово нагадування від податкової влади, щоб негайно вирівняли свої податкові недоплати, а в іншому разі їм загрожували наглою екзекуцією. Перелякані хазяї масово рушили до Перемишля, одні, щоб будь-яким способом роздобути гроші, а інші з наміром випросити у суворої влади помилування та відкладення. Тимчасом у селі ввійт зі своїми небагатьма прихильниками провів правибори зовсім відповідно до бажання комісара. Запізно побачили хазяї, що їх обдурили. Вони внесли протест, підписаний 80-ма хазяями, але цей протест не мав ніяких наслідків. Те саме сталося в Купні, селі Перемиського повіту. По інших селах, де правибори випали на користь моєї кандидатури, їх скасувало староство несподівано аж через тиждень, отже саме перед днем виборів, коли виборці одержали вже легітимацийні карти і так само несподівано,

¹ Для пам'яті додам до цього оповідання, що д. Будзиновський зараз на першому вступі, коли жандарм заговорив до нього по-польському, відповів мадярськими словами: *Nemtudum* (не розумію!). Ці слова він повторював декілька разів, за кожним разом сердитіше, поки жандарм не перестав говорити до нього по-польському.

оповіданні моя особа так часто виступає на перший план, бо ж оповідаю переважно пережите мною.

Історії мого незаконного заарештування після селянського мітингу, що відбувся в Перемишлі дня 6 жовтня, та усунення мене з Перемишля не згадую тут, як речі відомої. Майже одночасно з цією моєю пригодою трапилась в Добромилі інша, далеко важливіша. На той саме день заповіли також там селянський мітинг, але староство заборонило його. Один селянин із Торок недалеко Перемишля, Олекса Муштук, що хотів взяти участь у цьому мітингу, удався з Добромиля до найближчого села Ляцького і зайшов до знайомого селянина, що звався Фартушок. Деякі сусіди цього селянина зійшлися в його хаті й розмовляли при гостині, коли втім нараз до хати ввійшли жандарми, заарештували Муштука, завели його до Добромиля і замкнули в жандармському арешті. Там держали нещасного цілих 16 годин без їжі та води, поки староство не рішилося передати справу повітовому судові, який зараз випустив ув'язненого на волю.

Дня 14 жовтня з'явилися до мене голова перемиського селянського комітету, сеймовий депутат Степан Новаковський, і секретар цього ж комітету Павлуцький і запропонували мені проголосити свою кандидатуру, заявляючи, що селянство прийме її прихильніше, ніж кандидатуру дотеперішнього депутата, старорусина д-ра Антоневича. Я рішився прийняти цю пропозицію і виїхав наступної суботи до Мостиськ, де також мало відбутися передвиборче зібрання. На це зібрання прибули також д-р Антоневич із Перемишля і редактори Марков, Авдиківський та Вячеслав Будзиновський зі Львова. В Мостиськах застали ми досить багато селян із околиці, але не можна було знайти приміщення, щоб провести зібрання. Даремно звертався д-р Антоневич особисто до старости, свого колишнього учня, потім до маршалка повітового та до посадника міста з проською відступити для проведення зібрання зал ради повітової або магістрату. Староста не тільки не вволив просьби свого колишнього вчителя, але надто дав іще всім євреям у містечку знати, щоб жоден із них не важився віддати на проведення зібрання своє приміщення. А коли д-р Антоневич мимохідь попросив пана старосту, щоб бодай не ставив жодних перешкод проведенню зібрання, цей відповів, що не може обіцяти навіть цього. Це мало бути сьоме непроведене передвиборче зібрання; шість попередніх перед виборами до крайового сейму або заборонили або закрили урядово.

В цьому клопоті допоміг нам простий мостиський міщанин, який не побоявся дозволити нам провести збори в його помешканні. Щоправда, там було тісно, селяни заповнили кімнату та сіни, а значне число людей прислухувалося до нарад просто з ву-

Я мав намір того дня представитися виборцям у Добромилі, тож поїхав туди й переконався, що з причини тривалих дощів зібралася тільки невелика кількість виборців. Я зайнявся розмовою з ними в одному готелі. Ледве всі ми зібралися, до готелю увійшов жандарм, цього разу без карабіна, і сів коло столу. Ми не переривали своєї розмови і продовжували її. Жандарм слухав пильно, але не вмішувався в нашу розмову. Ми постановили на другий день зібратися в більшій кількості в одному приватному помешканні і провести там збори за особистими запрошеннями на основі § 2 закону про зібрання. Одначе, коли на другий день мій приятель Василь Гукевич¹ почав на торговиці обходити виборців і роздавати їм запрошення на збори, той самий учорашній жандарм заарештував його тому, що він «роздавав селянам картки невідомого змісту і агітував перед наближенням виборів у час, коли агітування було заборонене». Даремно доказував йому Гукевич, що власне в тому часі законом запевнена повна свобода агітації.

— Прошу пана йти зо мною до пана старости, — раз у раз повторяв жандарм, який, очевидно, робив так, виконуючи дане розпорядження, — там панові все в'ясяниться.

Гукевич пішов до пана старости, одначе він не удостоїв його ані одним словом, тільки доручив повітовому комісарові Стшельбіцькому взяти молодого чоловіка на допит. Але це знов була тільки балачка, яку провадив пан комісар із Гукевичем, а не урядовий допит. Цей комісар дорікав йому, вичитував йому різні моральні науки, признався нарешті, що він колись також був молодим і радикалом, але тепер давно вже позбувся молодості, радикалізму та всяких принципів. Він знав уже про наш намір скликати зібрання виборців на основі § 2 закону про збори й недвозначно дав зрозуміти Гукевичеві, що влада розжене жандармами ці збори, «бо цей параграф в моїй інтерпретації — додав пан комісар з натиском — має значення тільки для зборів найближчих знайомих». Після півгодинної розмови Гукевича звільнили.

Заарештування Гукевича викликало між селянами, присутніми в місті, великий перестрах. Побачили в тому «сильну руку» пана Тишковського. Агенти цього пана натомість набрались відваги й переказали мені явну погрозу, що, коли покажуся де-небудь у місті, мене поб'ють. Перелякані селяни просили мене не виходити з помешкання. Коли Гукевич вернувся, ми побачили, що серед таких обставин шкода заходу ще раз скликати збори, бо

¹ Василь Гукевич, тоді студент-медик, був сином священика в Квасинині, селі Добромільського повіту.

з занедбанням усяких законних форм, провели нові правибори на користь пана Тишковського, наприклад, у Болестрашичах та Негрибці. Протести й тут лишилися без наслідків. В Добромильському повіті зробили те саме, а пан староста показав остовпілим селянам їх протести з великою силою підписів і адресовані до особи намісника, заявляючи їм із самозадоволенням, що вони зовсім нічого не варті, і він навіть не завдав собі труда вислати їх на означену адресу.

Коли в той час взагалі агітували за мою кандидатуру, то була це робота радикального селянського комітету в Торках і кількох молодих людей у Перемишлі та в Добромилі. Я дивуюсь са мовідреченню та правдивому героїству цих людей. З кількома крейцерами в кишені, незважаючи на сильний дощ, вони ходили від села до села, наражаючись на всякі невігоди та небезпеки. Селянин Петро Новаковський, брат сеймового депутата Степана Новаковського, був в Устріках без ніякої причини заарештований тамошнім бурмістром і випущений аж другого дня. Селянина Онисика переслідували жандарми, як дикого звіра, від села до села. Друковані відозви, в яких рекомендували мою кандидатуру, відбирали жандарми в селах, хоч відозви перейшли через урядову цензуру. Натомість агітатори пана Тишковського тішилися повною свободою діяльності і могли зовсім явно провадити найкращий торг голосами. Коли в їх присутності заговорював хто про мою кандидатуру, вони з насмішкою запитували:

— А скільки дає той пан за голос?

В неділю дня 20 жовтня мали відбутися передвиборчі збори в Судовій Вишні та в Перемишлі. В першій із цих місцевостей виборці не зібралися, натомість у Перемишлі збори були дуже численні й пожвавлені. Д-р Антоневич зрікся своєї кандидатури на мою користь, і я виступив тепер як єдиний кандидат українців, а властиво як єдиний кандидат селянства. Збори відбулися спокійно. Може, найцікавішим епізодом була промова селянина Остапа з Яксманич, який досить промовисто змалював особу пана Тишковського, його «паперові гроші» та його діяльність серед народу.

Наступної неділі, дня 27 жовтня, мали бути знов збори в Перемишлі і зібрання виборців у Добромилі. Незважаючи на сильний дощ, до Перемишля зійшлося коло 1000 селян, але староство в останній хвилині заборонило зібрання через небезпеку холери. Це була очевидно, дуже розповсюджена в Галичині, «cholera politica» (політична холера), спеціальна хвороба, що вибухає тільки там, де треба не допустити або розігнати неприємні масові зібрання.

раз пізнали мене, а шинкар не хотів дати мені навіть склянки пива й зажадав від мене, щоб я зараз ішов геть і не псував йому інтересу.

Я заїхав до знайомого адвоката д-ра Тігермана, мого колишнього учня з дрогобицької гімназії. Минуло ледве 10 хвилин, аж ось являється у нього головний агент пана Тишковського й питає гостро:

— Чи тут д-р Франко?

— Так, — відповів д-р Тігерман. — Чого вам треба від нього?

— Хочемо заарештувати його.

— Ви? А ви хто такий?

— Ми не ми, а знайдуться такі, що це зроблять.

— В моєму домі, — відповів д-р Тігерман, — не зробить цього ніхто. Він мій гість, а хто захотів би заарештувати його, навчиться літати долі сходами.

Агент зам'явся:

— Ну, у вашому домі, пане меценасе, ми цього не зробимо, але скоро тільки покажеться в місті, його заарештують.

І щоб надати більше значення цій погрозі, в сінях будинку, в якому на другому поверсі була канцелярія та помешкання д-ра Тігермана, поставили сторожу з 10 до 12 чоловік, які, очевидно, мали доручення блокувати мене, не впускати ані виборців до мене, ані мене до них. Вони стояли там до півночі. Перемерзши, мабуть, порядно й не дочекавшись нікого, вони пішли геть, але вранці другого дня з'явилися знов. Одночасно силою усували моїх прихильників із міста. Отак прочистили ґрунт, а всю ніч підготовляли податливих виборців горілкою та пивом під звуки музики по шинках до відповідного виконання їх найвищого громадянського обов'язку.

Рано, коло восьмої години, сторожі біля дому д-ра Тігермана вже не було і я пішов до міста. Як тільки я показався на ринку, я зробився предметом загальної уваги. Численні міщани, лісничі й офіціалісти пана Тишковського, а також селяни та міщани, що купками ходили по ринку, ззиралися на мене та показували пальцями, але ніхто з них не приступив до мене. Я побачив відразу, що даремні були б мої зусилля звертатися до селян; вони були або п'яні, або залякані, а деякі з них знаками давали мені знати, щоб я не заговорював до них нічого. О 9-й годині мало розпочатися голосування, але тому що головна сила виборців пана Тишковського з околиць Бірчі ще не з'явилася, завели присутніх на ринку виборців до досить віддаленого будинку ради повітової, і тут агенти пана Тишковського ще раз вихваляли їм заслуги та вартість свого кандидата. Нарешті о пів на 10-ту приїхали численні вози пана Тишковського, навантажені бірчанськими

ніхто не прийде. З тим я від'їхав до Львова, обіцявши, що за день перед виборами приїду знов до Добромиля.

Згадаю тут іще, що протягом усього того часу польська преса, підбита шляхетським духом, робила все можливе, щоб знеславити мене в очах публіки. Зразу, коли ще кандидував д-р Антоневич, мене ославили як замаскованого русофіла; пізніше, коли д-р Антоневич зрікся своєї кандидатури, з мене зробили прихильника перевороту, а виборчу кампанію в перемиському окрузі представили як боротьбу суспільного порядку, представником якого мав бути пан Тишковський, з міжнародною пропагандою перевороту. Розуміється, не бракувало й таких, що в моїй кандидатурі бачили приватні мотиви. В клерикальному «Dziennik-u rozpoznaw-sk-ому» подано відомість, що це моя помста за те, що моя габілітація на приватного доцента української літератури у львівському університеті, хоч філософським факультетом цього університету прийнята з найбільшою похвалою, не була затверджена міністерством освіти на основі думки львівського намісника графа Казіміра Бадені. Дуже характеристичне також те, що два сеймові депутати і польські демократи, пан Тадей Романович в «Now-iй reform-i» і пан Теофіл Мерунович у «Gazet-i pogodow-iй» не поцуралися зажадати прилюдно від головного редактора «Kurjer-a lwowsk-ого» пана Генрика Реваковича, довголітнім співробітником якого був я, щоб усунув мене з редакції тієї газети, як «заклятого ворога польщини та клеветника польської нації».

Так надійшов нарешті день виборів. Я оповім події того дня за чергою. Дня 30 жовтня поїхав я до Добромиля. Тут застав я знайомого мені селянина Муштука, що на той день мав повістку до добромильського суду в справі його вищезгаданого заарештування.

— То правдива біда, — говорив він. — Скоро тільки я показався в місті, зараз обступили мене агенти Тишковського. Вони пізнали мене й почали питатися: «А ти що тут робиш?» Я показав їм свою повістку до суду. — «То йди до суду, — сказали вони, — а скоро тебе відти випустять, не смій забаритися ані однієї години в місті, але їдь назад, відки прибув, а то буде тобі лихо». Незважаючи на те, я лишився. Я чув, що за мною стежать, хочуть мене бити.

— А що ж із виборцями, — запитав я, — чи можна говорити з ними?

— Про це немає що й думати, — відповів він. — Місто повне агентів Тишковського, лісничих і слуг. Як тільки покажеться який виборець, його зараз обступають, тягнуть до шинку, гостять горілкою та ковбасою і стережуть, щоб не рушився нікуди. Я пішов також до такого шинку, але поплічники Тишковського за-

го, які ще й тут перед самим голосуванням пробували одного або другого виборця підкупити грішми. Одному селянинові обіцяли 25 ринських, а одному українському священикові, попові Козієві, 100 ринських. І, може, не зовсім належало до порядку те, що цісарсько-королівський повітовий комісар Стшельбіцький в урядовій уніформі стояв посеред виборчої комісії і кожному виборцеві ясно та виразно підказував назву: Павло Тишковський.

О 12 годині голосування скінчилося; на Тишковського припало 210 голосів, на мене 22. О другій годині почали стріляти з мортир на знак, що й в інших повітах більшість голосів припала на пана Тишковського. Швидко одначе розійшлася чутка, що постріли були передчасні, бо телеграми про результати голосування ще не надійшли. О третій годині я від'їхав із Добромиля — телеграми ще не надійшли. Я не сумнівався ані хвилини в перемозі пана Тишковського, та в моїй душі будилися непевні побоювання, як пройшла виборча боротьба в інших повітах і скільки наших жертв коштувала вона. Ці побоювання, на жаль, не були зовсім безпідставні.

Дальше оповідання про події в Перемишлі основую на дописах свідків, опублікованих у часописах «Діло» та «Kurjer przemyski». І тут властиву агітаційну діяльність перед виборами попередила пожвавлена корупційна діяльність на користь пана Тишковського. Ця діяльність розпочалась увечері перед днем виборів. Виборців, що прибували до Перемишля, перестрівали агенти пана Тишковського, заводили до шинків і тут частували їх стравами й напінками. Глинський, війт із Вишатич недалеко Перемишля, громадський достойник із тих, які можливі тільки в Галичині, де скарги селян на ошуканства, насильства та зловживання війтів не тільки не шкодять обвинуваченням, але, навпаки, зараховуються їм у заслугу, — грав головну роль між цими агентами. Він перед зібраними в шинку виборцями вихваляв пана Тишковського, кидав громи на радикалів та д-ра Франка; деяких молодих людей, як ось редактора Будзиновського, студента університету Михайла Новаковського, Семена Вітика, Регера й деяких перемиських робітників, що прийшли до того самого шинку та спокійно посідали при іншому столі, велів зачіпати й прогнати побоями, а деяких, саме Михайла Новаковського та робітника єврея Фаста, велів заарештувати, після чого всю ніч без перешкоди «тракували» й «обробляли» виборців.

В день виборів уже о 7 годині ранку на всіх вулицях, що вели до міста, порозставляли сторожу, складену з жандармів, поліціантів та агентів Тишковського. Ця сторожа спиняла всіх виборців при вході до міста, веліла їм показувати легітимаційні карти й радила кожному голосувати за пана Тишковського, яко-

виборцями. Їх завезли перед саму виборчу дільницю, інших привезли також сюди; вся сила агентів, агітаторів і поплічників пана Тишковського зібралася перед виборчою дільницею густою хмарою, 10 жандармів поставало в два ряди перед входом, а деякі ходили сюди й туди серед юрби, щоб тримати порядок. Це своє завдання вони виконували досить оригінально. Агенти пана Тишковського могли збиратися великими купами, говорити голосно та лаяти противників; та коли хто з противників посмів заговорити до якогось виборця або коли їх зібралася хоч невеличка купка, зараз з'являвся жандарм і гукав:

— Розходьтєся! Розходьтєся! Що тут маєте говорити?

Героєм дня був добромильський ремісник Пелехович, по ремеслу бляхар, досить непочесна, не раз в'язницею карана людина. Він сподівався доброго заробітку з виборів. Попереднього дня він відводив моїх прихильників до залізниці, пакостив виборцям, а рано в день виборів, не знаючи, де я ночую, в єврейському готелі коло ринку вхопив черевики якогось приїжджого гостя, що ночував там, і почав утікати з ними в тому переконанні, що зробив капость мені. На ринку з цього приводу зробився невеличкий гармидер, у Пелеховича відібрали черевики, але це не перешкодило йому далі відігравати роль великого героя.

Ось уже виборці почали по одному виходити з виборчої дільниці. Пелехович став поміж жандармами і обсипав лайками та наругами тих виборців, що голосували за мене. Михайла Сташкова з Кропивника він перед очима сторожі безпеки побив до крові. Побили також Миколу Заяця з Телесниці та Михайла Мильковича з Соколі. Вони прийшли перелякані від голосування на ринок і почали оповідати свої пригоди.

— Ні, — скрикнув голосно Заяць, — доки живу, не хочу бути більше виборцем. Мій батько був виборцем і його били, та й мені трапилося таке саме.

— Е, то ще не біда, — відповів йому якийсь селянин, — а то ти навіть не знав би, що маємо конституцію.

Голосування провели зовсім правильно, крім тієї невеличкої неправильності, що його провели не в законно приписаному порядку: Доброміль — Бірча — Устріки, але в новому, власне для пана Тишковського складеному: Бірча — Доброміль — Устріки. В основі цієї маленької зміни лежала глибока філософська мудрість. Досвід учить, що багато хто з виборців голосують так, як голосував хтось перед ним. Коли, отже, перші виборці подали голоси за пана Тишковського, то можна бути певним, що і з дальших найбільша частина буде голосувати так само, розуміється, за винятком тих, що приступають до урни з певним рішенням голосувати інакше. Не зовсім у порядку було може й те, що сіни перед виборчою дільницею були повні агентів пана Тишковсько-

пана старости: «Лише такі картки можна віддавати, що мають на собі печатку староства, а інших не будуть приймати». Мої прихильники мусили тому якнайскорше писати й дати опечатувати нові картки, але голосування на той час не перервали, так що ледве 40 таких карток можна було приготувати; решта виборців так і не дійшла до голосування.

Не без певної причини поклало староство таку вагу на склад виборчої комісії і не побоялося ради цього допустити явне ламання закону. Комісія виборча, цілком віддана пану Тишковському, була дуже потрібна. Вона без вагання признавала важними та зараховувала для свого кандидата голоси, що на картках мали підписи: «Тичковський», або «Пан Павло», натомість скасували 5 голосів, на яких було написано «Іван Франк зі Львова».

Не багато ще лишається мені сказати про події при виборах у Мостиськах. І там виборчу комісію складено виключно з прихильників пана Тишковського. Це вдалося зробити при допомозі зовсім невинної хитрості. Найбільшій частині виборців сказали, що голосування почнеться точно о 10 годині, але вже точно о 9 в присутності небагатьох довірених приступили до вибору комісії. Голосування признали закінченим перед 12 годиною — єдино з тієї причини, щоб не допустити до голосування 10 чи 12 виборців із Судової Вишні, що прибули трохи пізніше і про яких було відомо, що мали голосувати за мене. Загадковою лишилася ще одна обставина. Вже о 11 годині виборці, що виходили з виборчої дільниці і мали можливість рахувати голоси в ній, віддавані усно, говорили, що на мене впали 78 до 80 голосів; о 12 годині стало відомо, що за мене було лише 30 голосів; та проте проголошення результату голосування протягли ще повні три години. Чому це зробили й що зробили за той час, не можу сказати.

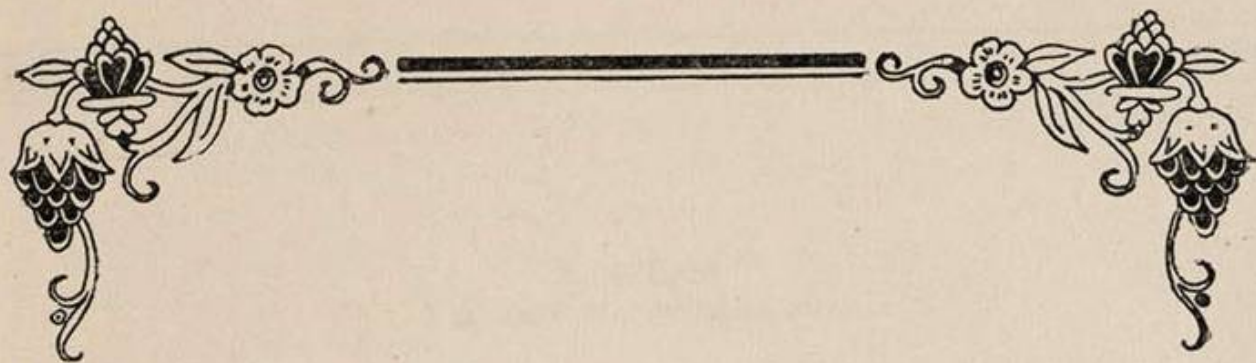
Один наслідок мала моя кандидатура, про який мені певно й не снилося: обрання пана Тишковського дісталось йому досить дорого. Довір'я 400 виборців коштувало йому, як довідався дописувач «Діла», 8—10 тисяч золотих. Найбільшу частину цієї суми забрали, розуміється, агенти. Вони повинні би прислати мені адресу з подякою. Натомість пан Тишковський мав бути дуже обурений моїм зухвальством.

— Прийде сюди чорт знає який чоловік, і заради нього плати так багато грошей! Якщо це піде так далі, то мушу продавати один за одним маєток, щоб покривати витрати.

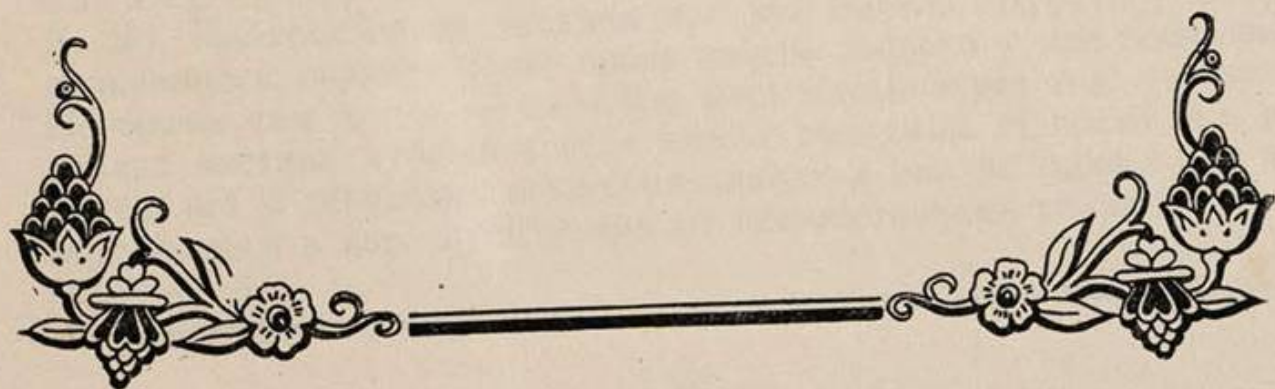
Обурення пана Тишковського зовсім виправдане. Адже теперішні вибори важні в найкращому разі тільки на півтора року, але можливо, що ми зустрінемося ще раніше. Отже, до скорого, милого побачення, пане Тишковський».

му сприяють уряди й пани, а не за д-ра Франка. Вибір д-ра Франка був би, казали вони, нещастям для селян, стягнув би на них багато тяжких кар, переслідувань і підвищення податків. Перед ратушею і скрізь на ринку стояли агенти, поліціанти й жандарми. Не було можливості заговорити до якогось виборця; органи влади зараз загрожували заарештуванням. І це не була пуста погроза. Під час голосування справді посеред вулиці заарештували двох студентів університету, одного торговця єврея і чотирьох селян без ніякої причини. Глинський бігав скрізь і видавав поліціантам формальні накази, кого мають заарештувати. Щоб своїй поведінці надати хоч якусь подобу законності, велів перемиський староста проголосити плакатами ось яку пересторогу: «Внаслідок донесених до мене відомостей про утиски, яких допускається дехто сьогодні при виборах депутата до ради державної, заявляю усім, хто провиниться в цьому, що будуть зараз же заарештовані і віддані до суду. Горецький». Ця пересторога була, щоправда, так стилізована, що звертала своє вістря однаково проти злочинців чи то з мого боку, чи то з боку пана Тишковського, та, на жаль, ми в Галичині розуміємо це аж надто добре, що таке вістря ніколи не трапляє прихильників уряду. Із прихильників д-ра Франка ніхто не робив ніякого натиску на виборців; навпаки, поплічники пана Тишковського «діяли» раз у раз підкупствами, горілкою і кулаками. Били й кричали: «Нас б'ють!». Та цього не було досить. Виборці в Перемішлі виявилися занадто впертими і до них треба було вжити гостріших способів. Двох таких характерних виборців, яких ані грішми, ані умовляннями не можна було перетягти на сторону пана Тишковського, а власне виборців із Гороховець, Гната Слабого та Михайла Двуліта, заарештували жандарми в сінях виборчої дільниці перед очима інших виборців, закували їх у ланцюжки перед самим голосуванням і як звичайних злочинців під час найгіршої негоди попровадили пішки до Германовець і приставили до тамошнього суду, бо там хтось доніс на них, що вони побили свого війта.

Виборча комісія складалася з самих прихильників пана Тишковського й була складена також досить незвичайним способом. Як відомо, закон про процедуру при виборах постановляє, що виборча комісія має складатися з 7 членів, із яких 3 призначає урядовий комісар, а 4 обирають виборці картками. Пан староста перемиський Горецький дозволив собі у вічну монотонність цієї процедури впровадити невеличку зміну і призначив відразу 4 члени комісії, а за 3 велів голосувати виборцям. Прихильники моєї кандидатури мали вже готові картки з назвами чотирьох членів і хотіли віддавати ті картки до урни; та тут почули новий указ

**СЛІДОМ
ЗА
ПВОРЧИСТІЮ**

Я. ЯРЕМА

Кандидат філологічних наук

ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕЙНОГО ЗМІСТУ «ЛІРИЧНОЇ ДРАМИ»
ІВ. ФРАНКА «ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ»

У своїй передмові до I тому російських перекладів поезій Івана Франка Максим Рильський характеризував збірку віршів «Зів'яле листя» такими словами: «И на фоне этих мужественных книг, напоённых бодростью и верою в разум и силу человека, ненавистью к угнетателям и хищникам, обобщённый образ которых дан в великолепном стихотворении «Беркут», и горячей любовью к угнетённым, убеждённостию в конечной победе трудящихся над эксплуататорами, — на фоне этих книг, как тёмный печальный остров среди светлого, многоцветного моря, выступает «лирическая драма» «Увядающие листья». В ней видим мы отражение тяжёлой личной трагедии Ивана Франко. Но правильно делают те исследователи, которые объяснение мрачного колорита книги видят не только в личных переживаниях автора, а и в общественных отношениях того времени. Франко был одинок или почти одинок, тяжёлые преследования явных врагов и мнимых друзей не могли не утомить даже этот могучий дух»¹.

На такий же позиції щодо збірки «Зів'яле листя» стояв 53 роки тому і її перший рецензент, поет та критик Василь Щурат, визначивши «Зів'яле листя» як поезію песимізму.

Та автор збірки, Іван Франко, відгукуючись на перші голоси тогочасної критики, у своїй передмові до другого видання «Зів'ялого листя» (Київ, 1911), висловив своє незадоволення таким розумінням його збірки: «Не можу сказати, щоб тодішня літературна критика гаразд зрозуміла інтенції та характер моєї збірки (підкреслення наше — Я. Я.). Найпросторіше писання про неї Василя Щурата в «Зорі» силкувалося осудити її як прояв зовсім зайвого у нас песимізму. Не тільки сам я, але — це стало мені відомо зараз тоді — також значна частина публіки зовсім інакше зрозуміла ті поезії, і я надіюся, що й теперішнє покоління знайде в них не одно таке, що відгукнеться в його душі зовсім не песимістичними тонами».

¹ Іван Франко. Избранные сочинения, т. I, Москва, 1945, стр. 24.

СВІДО

А.Е.

ПІСЬМО

Тема твору — це нещасливе кохання, символізоване образом зів'ялого листя, незаспокоєна любовна пристрасть, що кидає героя цієї драми в провалля особистих страждань, песимізму та нігілізму, звідкіль він не знаходить іншого виходу — крім того, що одним актом самознищення кладе край своїм мукам.

Перші критичні зауваження до Франкового «Зів'ялого листя» дав Василь Щурат після появи першого «жмутка» в збірнику «Із вершин і низин» в 1893 р. на сторінках «Зорі» (1896, № 2, стор. 36) в статті «Літературні портрети. І. Др. Іван Франко». Розглядаючи в цій першій статті друге видання «Із вершин і низин», В. Щурат підкреслює особливо те в цій збірці, що, на його думку, слід зарахувати до чистої лірики. Він писав: «Крім агітаційної й епічної поезії знаходимо у Франка й чисту лірику, та сеї вже значно менше. Зачислити до неї належить передовсім «Веснянки» і цикл любовних поезій (Зів'яле листя), котрий можна вважати об'явом декадентизму в українсько-руській літературі, розуміється, тоді, коли під декадентизмом будемо розуміти не ті оригінальні поетичні замаху, в котрих Макс Нордау бачить признаки умових хворіб, але розумне і артистичним змислом ведене змагання до витвору свіжих оригінальних помислів, образів, зворотів мови й форм». Але ця оцінка викликала з боку Франка, який на протязі багатьох років гостро виступав проти духа занепадництва в сучасній поезії, протилежний відгук — у вірші «Декадент», що був надрукований теж у «Зорі» за 1896 р. (№ 17, стор. 326) і присвячений В. Щуратові:

Я декадент? Це новина для мене!
Ти взяв один з мого життя момент
І слово темне відшукав та вчене
І Русі сповістив: «Ось декадент!»

Треба підкреслити, що цей вірш був написаний саме в 1896 р., коли Франко закінчував свою ліричну драму «Зів'яле листя», і через те він і має особливе значення для правильної оцінки «Зів'ялого листя». Адже в ньому автор стоїть на прямо протилежному полюсі у відношенні до настроїв та думок героя «Зів'ялого листя». Автор каже про себе:

Я не люблю безпредметно тужити,
Ні шуму в власних слухати вухах;
Поки живий, я хочу справді жити,
А боротьби життя мені не страх.
.....

Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох,
Мій поклик: праця, щастя й свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог.

Ця поетична репліка Івана Франка дала В. Щуратові привід забрати знову слово, коли «Зів'яле листя» появилось вже в цілому,

При наявності двох прямо суперечних думок про одну й ту ж саму річ перед нами стає питання, де рація. З цим питанням пов'язується друге: чи дійсно «Зів'яле листя» — це темний та відокремлений острів серед всієї літературної спадщини Івана Франка?

Роки 1890—1897 в житті Франка—це період кипучої, винятково багатой діяльності на громадському полі і в письменстві, науці та публіцистиці. Це період високого напруження та піднесення всіх його життєвих та творчих сил, період, повний боротьби з противними силами та гострих конфліктів, а разом з тим також і прикрих переживань, розчарувань та ударів, яких завдали йому його противники. В той же самий час за кулісами своєї бурхливої діяльності Франко переживав свою любовну драму.

Це протиріччя між Франком-діячем і Франком-ліриком в ті роки знайшло своє відбиття в постаті Євгена Рафаловича, героя повісті «Перехресні стѣжки», що була надрукована в 1900 р. Євген Рафалович — це втілення двох крайностей. З одного боку, він всією душею віддається служінню інтересам селянських мас свого народу, з другого ж — він, як людина, страждає від незагоєної в серці рани, глибоко переживає внутрішню драму. За героїчною постаттю громадського діяча ховається друга постать нещасливого коханця, в серці якого щемить біль та жаль за втраченим щастям. Героїзм і ліризм, енергійна діяльність зовні і страждальне життя в самому собі, — це ті протилежні полюси, які характеризують індивідуальність Рафаловича. Такою показує нам цю постать і сам автор у своїй безпосередній характеристиці її: «Драма, яку переживав Рафалович, була, — каже автор повісті, — дуже проста, одна з тих, про яку безсмертне слово сказав Гейне:

Давня се байка, здається,
Все ж вона вічно нова —
І як до кого прийдеться,
Серце тому розбива»...

«Хто бачив Рафаловича все спокійного, легко всміхненого, трохи скептичного, але наскрізь практичного й, бачилось, досить таки егоїстичного чоловіка, хто чув його балакання, розумне й холодне, й далеке від усякого сентименталізму, той був би ніколи не подумав, що той чоловік носить у своїх грудях глибоку, ледве загоєну любовну рану, що по його серцю пройшла не скажена буря, а тиха, вбійча змора, пройшла така дитиняча, глупа історія, яка в іншій менш глибокої натури минула б мов легкий весняний дощик, не лишивши по собі ніякого сліду або навіть освіживши душу до нового розмаху».

«Зів'яле листя» — це не звичайна збірка ліричних творів, як: «Із вершин і низин», «Із днів журби», «Семпер тіро». Особливий характер «Зів'ялого листя» підкреслив автор у заголовку, називаючи його ліричною драмою.

служби суспільству, Франко здобувається на тони свої, особисті, починає говорити про свою інтимну драму, і тільки тут можна говорити «про Франка, як про індивідуальність творчу». Тільки після появи «Зів'ялого листа» Франко «забезпечує собі тривке місце в історії української поезії».

Утотожнивши цілком героя твору з його автором, ці критики могли легко зробити висновок: «Зів'яле листа» — «це глибокий поклін Франка великому Будді». Франко, співець життя і боротьби, у «Зів'ялому листі» оспівує — спокій, Нірвану.

Однак таким недоречним міркуванням стояла на заваді передмова, в якій Франко відмежовує себе від свого героя. Та цю заваду треба було тільки по-своєму зінтерпретувати, щоб її не було. Отже, ці критики вважають, що Франко навмисне пише таку передмову, щоб замаскувати себе; він, мовляв, іще боїться виявляти свій індивідуальний та інтимний внутрішній світ.

Франко маскується, тому що боїться висловлювати самого себе! Тимчасом ще раніш до появи «Зів'ялого листа» окремою книжечкою був надрукований перший жмуток в збірці «Із вершин і низин» без усякого маскуваннн. Чому ж поет тоді не боявся опубліковувати своїх любовних віршів без маски? Отже, не страх виявляти самого себе був мотивом передмови до «Зів'ялого листа», а, певно, щось інше. Коли Франко випускав у світ перший «жмуток», у нього ще не було такої мистецької концепції, яка скристалізувалась потім у формі «ліричної драми» з постаттю трагічного героя.

В творчості Франка взагалі ми не знаходимо підстави думати, щоб він коли-небудь намагався затаювати в собі свої власні почування, боячись їх висловлювати. Він ніколи не вмів приховувати в собі що-небудь з того, що сильно переживав, і завжди з щирістю людини, яка сповідається, відкривав у своїй ліриці самого себе. Вже з початку 80-х років датуються в нього такі вірші, в яких він виливає свій сум або зневіру: «Пісня геніїв ночі» (1882), «Хвиля зневіри» (1883), або викриває в собі свої вади: «Поединок» (1883), «В життя мандрівці» (1885), або оспівує свою любов і т. ін. Якщо не все з тої інтимної лірики було публіковано у свій час або взято до якоїсь збірки, то тут діяли звичайно об'єктивні мотиви, між іншим, часто й художня якість твору. Все ж таки чимало з того було й надруковано: «Ночі безмірнії» (1882), «Я недужий, я втомився» (1882), «Прикоротала мене мачуха погана», «Бувають хвили — серце ние», прозовий «Поединок», «Будь здорова, моя мила» — всі друковані в «Зорі» за 1883 р. «Догоряють поліна в печі», «Картка любові» — у «Світі» за 1881 р., «Не надійся нічого» — в «Зорі» за 1885 р. Не згадуємо вже про вірші із «Зів'ялого листа», які були раніш друковані то в «Зорі», то в збірці «Із вершин і низин», то в «Житті і слові».

окремою книжечкою — під кінець 1896 р. Так виникла друга стаття під заголовком «Поезія зів'ялого листя в виду суспільних задач штуки», надрукована в «Зорі» 1897 р. (№№ 5—7), де він пише: «Частина («Зів'ялого листя») була вже оголошена давніш в збірці «Із вершин і низин». Тоді вже я відрізняв ті поезії з-поміж усіх інших задля краси форми, поетичності вислову, оригінальності й добірної пластики поетичних образів. Для знавців сучасної європейської поезії я порівняв їх навіть з декадентською поезією Франції, але з декадентською поезією в кращім значінні того слова... Автор обурився тоді... Автор грубо помилився, взявши похвалу форми поезії за догану їх змісту. Та я вдячний за це авторові, бо він неначе сам визнав мене на слово, на слово про зміст — та не лиш про зміст його поезії і самих поезій, але й про зміст всеї красної літератури, про її тенденції й суспільні задачі. Поява нової збірки ліричних віршів подає мені до сього дуже добру нагоду».

Рецензія В. Щурата охоплює своїм аналізом і форму і зміст «Зів'ялого листя»; підходить до цілої збірки, як до ліричної драми, не утотожнюючи героя з її автором; відмічає оригінальність та всі мистецькі якості вміщених у ній віршів; деякі з них називає перлинами не тільки в нашої, але й у світовій поезії; вказує також на деякі прогріхи автора проти наголосу, чистоти рими, лексики, евфонії і т. ін. Цим речам присвячена найбільша частина рецензії. Тільки під кінець рецензент зупиняється на питанні суспільної вартості «Зів'ялого листя» й тут він осуджує зміст і дух збірки як поезію песимізму.

Осуджуючи поезію «Зів'ялого листя» як вияв песимізму, В. Щурат цілком залишив в стороні Франкову передмову, метою якої є саме настроїти читача критично до героя драми. Факт профілактичної передмови ніяким чином не дозволяє нам обвинувачувати автора в пропагуванні песимізму, як і сам твір його не дає для цього підстави.

Зображаючи художньо весь трагізм того внутрішнього спустошення, що його приносила з собою занепадницька течія згнилого Заходу, Франко, як автор «Зів'ялого листя», непохитно стоїть на тих же ідейних позиціях, що й у своїх критично-публіцистичних статтях, у яких він ніколи не вмів миритися з цим загрозливим злом.

Своїм окремим шляхом ішла буржуазна літературна критика, що стояла на позиції «мистецтво для мистецтва». Для неї герой «Зів'ялого листя» — це сам Франко, а збірка «Зів'яле листя» — це факт перемоги особистих почуттів поета над поетом — суспільним діячем. На думку одного з галасливих «критиків» із цього табору, творчість Франка до 90-х років «не мала чистих індивідуальних тонів», «індивідуальність поета ще не розвинулась, не стала на свій ґрунт». Тільки в «Зів'ялому листі», вийшовши з кола

служби суспільству, Франко здобувається на тони свої, особисті, починає говорити про свою інтимну драму, і тільки тут можна говорити «про Франка, як про індивідуальність творчу». Тільки після появи «Зів'ялого листя» Франко «забезпечує собі тривке місце в історії української поезії».

Утотожнивши цілком героя твору з його автором, ці критики могли легко зробити висновок: «Зів'яле листя» — «це глибокий поклін Франка великому Будді». Франко, співець життя і боротьби, у «Зів'ялому листі» оспівує — спокій, Нирвану.

Однак таким недоречним міркуванням стояла на заваді передмова, в якій Франко відмежовує себе від свого героя. Та цю заваду треба було тільки по-своєму зінтерпретувати, щоб її не було. Отже, ці критики вважають, що Франко навмисне пише таку передмову, щоб замаскувати себе; він, мовляв, іще боїться виявляти свій індивідуальний та інтимний внутрішній світ.

Франко маскується, тому що боїться висловлювати самого себе! Тимчасом ще раніш до появи «Зів'ялого листя» окремою книжечкою був надрукований перший жмуток в збірці «Із вершин і низин» без усякого маскування. Чому ж поет тоді не боявся опубліковувати своїх любовних віршів без маски? Отже, не страх виявляти самого себе був мотивом передмови до «Зів'ялого листя», а, певно, щось інше. Коли Франко випускав у світ перший «жмуток», у нього ще не було такої мистецької концепції, яка скрісталізувалась потім у формі «ліричної драми» з постаттю трагічного героя.

В творчості Франка взагалі ми не знаходимо підстави думати, щоб він коли-небудь намагався затаювати в собі свої власні почуття, боячись їх висловлювати. Він ніколи не вмів приховувати в собі що-небудь з того, що сильно переживав, і завжди з щирістю людини, яка сповідається, відкривав у своїй ліриці самого себе. Вже з початку 80-х років датуються в нього такі вірші, в яких він виливає свій сум або зневіру: «Пісня геніїв ночі» (1882), «Хвиля зневіри» (1883), або викриває в собі свої вади: «Поединок» (1883), «В життя мандрівці» (1885), або оспівує свою любов і т. ін. Якщо не все з тої інтимної лірики було публіковано у свій час або взято до якоїсь збірки, то тут діяли звичайно об'єктивні мотиви, між іншим, часто й художня якість твору. Все ж таки чимало з того було й надруковано: «Ночі безмірні» (1882), «Я недужий, я втомився» (1882), «Прикоротала мене мачуха погана», «Бувають хвилі — серце ние», прозовий «Поединок», «Будь здорова, моя мила» — всі друковані в «Зорі» за 1883 р. «Догорять поліна в печі», «Картка любові» — у «Світі» за 1881 р., «Не надійся нічого» — в «Зорі» за 1885 р. Не згадуємо вже про вірші із «Зів'ялого листя», які були раніш друковані то в «Зорі», то в збірці «Із вершин і низин», то в «Житті і слові».

Яким яснів в молодощів весні.
В найкращі хвили свіжої любові.

Образ, який «яснів в молодощів весні», — це може бути тільки образ Ольги Рошкевичівни, яка ще й під час перебування поета в Нагуєвичах (1881—1882) була предметом його споминів та туги. Третій вірш «Твої очі, як те море» має в автографі (№ 496/11) дату: 16/IV 1883 р. Вірш «Безмежне поле в сніжному завою» є переробкою (за датою 12. XI. 1885 р.) попередньої його редакції («Не раз безсонному мені»), що має дату: 12. XII 1883 р. (автограф № 156). Останній вірш «Не надійся нічого» з датою I. XII. 1885 р. (автограф № 496/11) був друкований в № 23 «Зорі» за 1885 рік під заголовком «З нічних дум». Тільки пересунувши початок знайомства поета з Целіною Журовською з 1886 на кінець 1885 року, цей останній вірш можна б зарахувати до періоду його «третьої любові».

Крім цих п'ятьох віршів, що були написані до 1886 р., ми маємо в першому циклі ще тільки 2 датовані вірші («За що, красавице, я так тебе люблю» і «Так, ти одна моя правдивая любов» — 5. VI 1889 р.), що разом з сімома іншими (I, VII, X, XI, XII, XVI, XIX) друкувалися вперше в «Зорі» №№ 17—19 за 1891 рік.

Всі інші вірші першого циклу (III, V, IX, XIII, XIV, XVII, XVIII, XX) та «Епілог» друкувалися вперше в збірці «З вершин і низин» (1893), і з них тільки вірш XX під заголовком «Привид» має зазначене місце та час написання: «Відень, 6 падолиста 1892». Таким чином перший цикл обіймає вірші з цілого десятиліття (1882—1892), та найбільша кількість їх правдоподібно була написана на протязі двох останніх років (1891—1892).

В другому циклі, що його автор позначив роком 1895, міститься вірш «У вагоні», написаний в дійсності 1896 р. В автографі № 415/VIII ми знаходимо його першу редакцію з приміткою «Написано дня 14 травня 1896 в дорозі до Тернополя»¹. Всі ці факти, а їх, мабуть, знайшлося б більше, коли була б можливість перевірити скрізь час написання окремих віршів, свідчать про те, що поет, komponуючи своє «Зів'яле листя», не зважав надто на хронологічний порядок віршів, а йшов за вимогами свого поетичного задуму, бажаючи дати художній твір, що був би не так відображенням історії його власних переживань, як твором загального значення, хоч і оснований на автобіографічному матеріалі. При доборі п'єс вирішальним фактором були вимоги наміченої дії, яка мала стати істотним змістом твору. Таким чином у збірку могли ввійти й такі вірші, що зовсім не відносилися до особи Целіни Журовської, коли цього вимагала намічена композиція твору. А в останньому, третьому циклі, в якому дія доходить до своєї трагічної розв'язки, автор мусив вийти вже цілком за межі автобіографічного матеріалу

¹ Франко їздив в той час часто туди на виборчі селянські зібрання.

На всякий випадок не можна сказати, щоб Франко будь-коли душив в собі свої особисті почування, тим менше, щоб йому приходило будь-коли на думку маскувати себе.

Закид Франка на адресу критиків у передмові до другого, київського, видання «Зів'ялого листя», що вони не зрозуміли гаразд «інтенцій та характеру збірки», ставить перед нами завдання піти далі за вказівкою поета і, залишаючи в стороні передмову, приглянутися до самого твору, тим більше, що поет в цій же передмові ясно дає зрозуміти, що його вірші не слід розглядати тільки з точки зору автобіографії, бо вони «й без автобіографічного ключа... мають самостійне літературне значення». Цим разом поет настільки кладе наголос на сам твір, що може сказати читачеві, «що прозова передмова до першого видання, яка і тут друкується без змін..., не більш як літературна фікція».

I

Загально розповсюджений погляд, немов би збірка «Зів'яле листя» була в своїй цілості й деталях нічим іншим, як тільки відображенням «третьої любові» поета, схарактеризованої ним у вірші «Тричі мені являлася любов», розходить з дійсністю хоч би через те тільки, що в ній, незважаючи на те, що автор визначив час цієї любові роками 1886—1896, — містяться також раніш написані вірші, що їх у більшості випадків ніяк не можна віднести до Целіни Журовської. Їх є п'ять, і всі вони, як елементи, потрібні для будови задуманого цілого, ввійшли до першого «жмутка». Це факт, здається, дрібний, але має значення для розуміння генези та композиції «Зів'ялого листя»¹.

Найраніші з них — це вірші: «Не знаю, що мене до тебе тягне» і «Не раз у сні являється мені». Обидва походять з 1882 р. Перший датований і в автографі № 573, і в збірці «З вершин і низин» (1893) роком 1882. Другий міститься в автографі № 477/412 на другому місці в циклі «Нічні думи» (1. «Ночі безмірнії», 2. «Не раз у сні...», 3. «Я недужий, я втомився», 4. «Прикоротала мене мачуха»), що були написані в грудні 1882 р. в Нагуєвичах і за винятком саме цього другого вірша друкувались в 1883 р. в «Зорі», № 1. У «Зів'ялому листі» цей вірш своїм змістом навіть не підходить до ситуації:

Не раз у сні являється мені,
О люба, образ твій, такий чудовий,

¹ Це не перечить словам Франка в листі до А. Кримського від 16/VIII 1898 р.: «Отся любов (до Целіни Ж. — Я. Я.) перемучила мене дальших 10 літ, її впливом були мої писання: «Маніпулянтка», «Зів'яле листя», дві п'єски в «Ізмарагді» і недрукована повість «Lelut Pole'mit»... — Без сумніву, оця любов дала головну основу під «Зів'яле листя».

врешті дивитися на пережиті страждання очима філософа-оптиміста (IX—XIX). Раптом ситуація різко змінюється. Наступає драматична перипетія. Вона вибрала вже іншого. Усвідомлення втрати її викликає нову, ще більшу бурю в його душі. З новою силою прокидається його любов і розпука (XX). Драма завершується прегарним елегійно-сумовитим «епілогом»: «Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі».

Початок драми має характер експозиції. Перших три п'єси знайомлять нас з особою героя та розкривають вихідну ситуацію в розвитку дії. Герой — це талановита людина, поет; закохавшись в дівчину-красуню, він після довгого періоду свого духовного «отупіння» відроджується. Палка любов стає для нього джерелом поетичного натхнення, що виливається в «бурхливу хвилю» нових пісень. Він почуває себе знову таким щасливим, сильним і вільним, як колись «за давніх, давніх літ». Та разом з тим він завважає в собі й такі почуття, що до цього часу були йому незнайомі. Він, що не боїться «ні бога ні чорта», ні «царів-держиджидів», ні «людських пересудів», тепер тремтить в тривозі, коли на обличчі коханої з'явиться якась тінь смутку або жалю.

В п'єсах IV—VIII ситуація змінюється не в його користь. Починається конфлікт між його палкими й нестримними поривами та холодною, часто й зневажливою поведінкою неприступної красуні. Його спроби познайомитися з нею й здобути її серце кінчаються повною поразкою. Та, переживаючи хвили розпуки, він не покидає ще надії. Навіть її «страшні» слова «Не надійся нічого!» неспроможні вбити живої сили надії. Він не вірить в щирість тих слів і пояснює їх собі її гірким досвідом в житті, пережитими нею розчаруваннями. Через те йому жаль її і він мріє про те, щоб «теплотою свого чуття і жаром думки» поєднати її з життям.

П'єси IX—XV переводять нас у другий етап розвитку дії. Страждаючий поет приходить до рівноваги. Він уже не попадає в розпуку, але й не віддається ніяким оманливим мріям. Її незмінно однакове ставлення до нього не дозволяє дурити себе будь-якою надією. Але ж життя без ніякої надії — одна важка для нього мука.

Я не надіюсь нічого
І нічого не бажаю —
Що ж, коли живу і мучусь,
Не вмираю.

Щоб покласти край своїм мукам, він часто намагається («мов п'яний у нестямі») споганити та вбити її образ у своїй душі, але всі його зусилля надаремні. Цей образ сяє далі в душі «ясною, хоч і непривітною зорею» (XIII). Хоч вона з погордою ставиться до нього, проте, всі його почуття для неї завжди повні сердечної ніжності та найблагороднішої доброзичливості (XI).

в сферу вільної творчої конструкції. Що «Зів'яле листя» не творилось просто за автобіографічними даними, а виникло з певної мистецької концепції, про те говорить також його наскрізь симетрична будова. Кожний цикл-жмуток має рівно по 20 п'єс і тільки перший із них завершується ще окремим «Епілогом».

Випускаючи в світ своє «Зів'яле листя» окремою книжкою, поет назвав його ліричною драмою. Та це була лірична драма в своєму новому і повному вигляді, бо вже перший жмуток «Зів'ялого листя», вміщений у збірці «З вершин і низин» (1893), має характер драми. Вже тут ми бачимо послідовно проведену дію з драматичною перипетією та ліричним фіналом у формі «Епілогу»: «Розвійтеся з вітром листочки зів'ялі». Ця первісна лірична драма «Зів'ялого листя» ввійшла потім в цілком незміненому вигляді і разом із своїм «Епілогом» як перший жмуток у цю нову та більшу драму, закінчену в 1896 р., причому автор відповідно до першої частини побудував і кожну з наступних із 20 п'єс.

«Зів'яле листя» — це продукт років найбільшого піднесення драматичного таланту поета. Уся ж найкраща його драматична спадщина походить якраз з років 1891—1896: «Украдене щастя» (написане 1891), «Рябина» в другій редакції (1893), «Учитель» (1893/1894), «Сон князя Святослава» (1895). До цього слід ще згадати «Кам'яну душу» (1895) і комедію «Майстер Чирняк» (1896). «Зів'яле листя» є продуктом поєднання Франка-лірика з Франком-драматургом.

Головною ниткою, що пов'язує та об'єднує всі три жмутки «Зів'ялого листя» та їх окремі п'єси в один суцільний твір, є єдина драматична дія, що зароджується в душі розчарованого героя і з психологічною послідовністю направляє в своєму розвитку на кінцеву катастрофу. Початковий конфлікт між палкими поривами героя і байдужістю улюбленої в дальшому розвитку не тільки поглиблюється, а й поширюється, утворюючи прірву між героєм і цілим зовнішнім світом, а це мусить привести до катастрофи. Окремі вірші — це ліричні монологи героя, які поступово впроваджують нас у світ переживань та подій в його душі, складаючись разом на розвиток одної психологічної дії. На ній сконцентровано вся сила уваги поета, обмежуючись тільки тим, що стоїть у безпосередньому зв'язку з нею, зумовлює її або посуває вперед.

На драматичний перебіг дії в першому циклі (1886—1893) — в цій первісній драмі «Зів'яле листя» — складаються три головні етапи у внутрішньому розвитку героя. Зазнавши перших ударів та розчарувань з боку неприхильної дівчини, герой падає з висот свого першого захоплення і, не примирившись з дійсністю, весь час б'ється між горем і надією (п'єси I—VIII). Згодом буря в його душі вщухає. Пристрасні емоції дають місце зрівноваженій, хоч і болючій самовідданості. Та бадьорий дух життя бере гору, і він починає

Перший жмуток — це звичайна драма неподіленої любові без трагічної розв'язки, без зневір'я й песимізму.

Другий цикл віршів «Зів'ялого листя», датований роком 1895, — це неначе ліричне інтермеццо між першим і третім жмутком, що характеризуються живим драматичним перебігом дії. В другому циклі всі думки й почуття поета пройняті болем над втратою улюбленої. Цим пояснюється статичний характер цього циклу. Хід дії тут припиняється, а зовнішня ситуація ні в чому не змінюється.

Втрата тієї, що була «красою й ціллю буття», стає магнітним центром, навколо якого снуються всі його думки, почуття й настрої. Разом із нею він втратив усе, «чим душа жива була, чим пишалася», згубив сенс свого буття (XIII). Вона «забрала всі мрії, всі втіхи, надії» (VII). «Весь світ не годен заповнить» йому тої втрати (XV). Він робить собі гіркі докори за те, що своє щастя «з рук пустив без тями», як той дурень-мрійник, «що із неба ловить зорі золотії» та «ідеали бачить геть десь за горами» (XIV). Цієї втрати він ні переболіти ні забути не може. Десь здалека почувся тужливий голос сопілки, і вже його серце й собі заридало (II), виливаючи під лад народних пісень свій біль і жаль, свій сум і тугу (III—VII).

Втративши «навіки» свою улюблену, він починає її ідеалізувати та обожнювати. Хоч вона, проходячи вулицею, навіть і не зиркне на нього, проте він любить її без тями (XII), вважає її за найкращу істоту (IV) та радий покласти до її ніг усі скарби світу (XIV). Хоч вона й одна із звичайних собі жінок, що серед юрби пливуть в «океані щоденщини й застою», але для нього вона ясна, чиста і свята. Своєю піснею він підійме її високо і зробить невмирущим квітом (XVIII).

Всякі спроби запанувати над своїми поривами такими критично-скептичними міркуваннями, що в дійсності він любить не її, а тільки свою власну мрію в ній, свій власний ідеал краси (VIII) або що щастя — «се ж ілюзія, се привид, тінь, омана» (XV), неспроможні погасити пристрасть його почувань. Серце бере завжди гору над розумом.

Нехай ти тінь, мана, дім з карт
І мрія молодеча,
Без тебе жить — безглуздий жарт,
І світ весь — порожнеча (XV).

Його любов, замкнена в колі протиріч між поривами й дійсністю, приречена на безвихідні страждання й муки.

Ні без тебе нема,
Ні близь тебе спокою, мій світе!
І земля не прийма,
Ох, і небо навіки закрите (XVI).

П'єси XVI—XIX зображають поета на шляху до його відродження. «Дух життя рум'яний» перемагає кризу.

Насміх твій і власне горе
Я терпливо переніс (XVII).

Він може вже з відносним спокоєм віддаватися критичним міркуванням про долю старіючої дівчини, пригадувати не без іронії та докору над її утаєними стражданнями, сліди яких він завважує на її обличчі, і добачати в них заслужену кару за потоптану його любов. Він може так само спокійно споглядати тепер і на свої власні минулі страждання, впевнений в тому, що на трупах потоптаних квітів його чуття та мрій виросте для нього нове і плодотворне життя:

Я не жалуюсь на тебе, доле:
Добре ти вела мене, мов мати.
Та ж де хліб родити має поле,
Мусить плуг квітки з корінням рвати (XIX)...

Тут наступає драматична перипетія, що завершує дію катастрофою. Улюблена знайшла врешті того, з ким рішилась з'єднати свою долю. Ця подія розкрила, здавалось, вже загоєну рану в серці поета. З новою силою спалахнула любов і заговорила розпука.

Автор свідомо вбирає останню сцену у форму привида, щоб можна було згіперболізувати подію і надати їй драматичного характеру. Улюблена з'являється в одній із постатей продажних дівчат на вулицях Відня і зникає з очей остовпілого поета разом із своїм вибранцем. Цим автор посилює та поглиблює момент катастрофічності, бо герой не тільки втрачає найулюбленішу істоту, що могла його...

...героєм, генієм зробить,
Обдарувать надією і спокоєм,
Заставить все найвище любити...

І не тільки самого себе він бачить зіпхнутим «в темний рів без дна», але — що для нього найстрашніше, — він, сприймаючи привид за дійсність, знаходить і її на дні, в болоті, на «торзі ганьби». Йому невимовно жаль її. Його любов займається новим полум'ям. Він хоче рятувати її, з нещасної зробити щасливу. Але вона пропадає, вже «щезла у п'їтмі ночі» й не може чути голосу його розпуки: «Постій!» «Постій!»...

Драматичну картину доповнює повний ніжного ліризму фінал-епілог, що розкриває понурі перспективи на майбутнє:

Ті скарби найкращі душі молодії
Розтративши марно, без тям,
Жебрак одинокий назустріч не долі
Піду я сумними стежками.

му чергуванні стривожених думок, в гомоні похоронних дзвонів, що їх чує герой у своїй уяві, відбивається весь його біль, і одчай, і жаль, і смуток. Кульмінаційним пунктом вірша є його останній рядок: «Вона умерла! — Ні, се я умер».

Герой умер для світу. Всі нитки, що досі єднали його з людським суспільством, порвані. Він відрікається від усіх суспільних ідеалів та того народу, для якого досі жив (III).

Байдужісінько мені тепер
До всіх ваших болів і турбот,
До всіх ваших боїв і гризот!
Всі ідеї ваші, весь народ,
Поступ, слава — що мені тепер?
Я умер!

Усю його істоту сповнило особисте горе. Все інше йому байдуже й ненависне. Охота до життя завмерла (IV).

Ненавиджу красу, і силу,
І світло, й пісню, і життя,
Ненавиджу любов, чуття, —
Одно люблю лиш — забуття,
Спокій, безпам'ятну могилу.

Та не байдужа йому вона. Він снується у вечірніх присмерках попід вікна її хати (V) і мучиться думкою, що «його квіточка в руках нелюбих ув'яває» (VI).

Дія ускладнюється. Хоч він «з життям умову» вже порвав, проте покинути його йому не легко. В нього немає потрібної для цього рішучості й відваги. «Хитка не підіймається рука». Це робить його становище ще важчим.

Не можу жить, не можу згинуть,
Нести не можу, ні покинуть
Проклятий сей життя тягар! (VII).

Десь у глибинах його душі бунтується проти його волі «трусливий, підлий звір» — сліпий інстинкт життя і якась любов — звичка

... до тих кутів,
Де я не жив, а животів,
До праці, що з'їдає дни,
А замість рож дає терни,
До того краю, що мов смок
Із серця ссе найкращий сок,
Аж висхне віра в нім жива, —
Тоді отрути долива (VIII).

Він міг би страшною помстою на своїй улюбленій полегшити свою долю, затруївши своєю піснею-прокльоном раз назавжди її щастя та життя, але проти цього знов бунтується в ньому поет, для якого вона — «краса життя, струя чуття, пісень ^{нора}» (VIII). Він не бачить ніякого виходу із зачарованого кола своїх суперечних прагнень та змагань.

Хоч у цьому циклі дія не посувається вперед, все ж таки в психологічному образі героя наступають зміни, що підготовляють до останнього, третього акту. В п'єсі VI, а зокрема в двох останніх (XIX, XX) відзиваються вперше сумовиті тони, навіяні почуттям втоми, занепаду молодечих сил, нездійснених мрій, глибокого незадоволення досягненнями своєї праці. Однак ці осінні настрої вільні ще від песимізму. Між героєм і світом існує ще єдність.

Дія третього жмутка переносить нас у зовсім інший світ. Драма переходить в трагедію. Постать героя виступає перед нами в цілком новому світлі. Між ним і людським суспільством робиться прірва. Він цинічно відмовляється від усіх тих ідеалів, яким досі служив; в своєму засліпленні повертається до містики і, як Фауст у середньовічній легенді, викликає чорта; б'є чолом перед мудрістю Будди і славить Нірвану як єдину розумну ціль всього буття. Крайній песимізм, яким сповнює його останній погляд на всесвіт, до кінця затрує в ньому нерв життя, і він накладає на себе руки. Третій жмуток — в протилежність до обох попередніх — твір художньої концепції поета, що задумав у третьому акті своєї драми довести дію до трагічної катастрофи. Найважливіші моменти в розвитку дії мають своїм завданням психологічно й логічно обґрунтувати саме цю катастрофу.

Для того, щоб провести дію до кінця в такому плані, необхідно було перенести героя на новий, спадистий шлях з трагічною катастрофою. Задля цього автор впроваджує у вступі до цього акту другу перипетію, основану, так само як і перша, на факті втрати улюбленої. Але це повторення факту втрати прикривається посиленням моменту її катастрофічності, так що герой під вагою цього другого удару мусить врешті надломитися. Для посилення моменту катастрофічності поет вживає метафоричного образу «Вона умерла» (II).

Дворазова втрата, якої зазнає герой на протязі дії, вносить у структуру твору деякі суперечності, бо через те послаблюється ефект першої втрати і дотеперішні важкі переживання героя є не цілком обґрунтованими, коли тільки аж тепер спадає на нього найважчий удар. З другого боку, цей останній удар (її одруження) не може бути після всього, що сталося, для героя настільки несподіваним, щоб викликати такий раптовий перелом. Та ці суперечності пояснюються самі собою, коли зважити, що поет, творячи I жмуток — першу драму «Зів'яле листя», не передбачав можливості більшої драми, а потім, коли писав останню частину, то тільки завершував драму, нічого не змінюючи в її дотеперішній побудові.

Щоб зобразити всю глибину внутрішнього перелому, що його мусив викликати в героя другий удар, поет користується у п'єсі «Вона умерла» особливими художніми засобами. В уривчастих реченнях, патетичних вигуках і риторичних питаннях, у швидко-

Зате холодним жахом проймає його християнська віра у вічне життя людської душі.

Душа безсмертна! Жить віковічно їй!
Жорстока думка, дика фантазія,
Лойолі гідна й Торквемади!
Серце холодне і тьмиться розум¹.

Носити вічно в серці лице твоє
І знать, що з другим зв'язана вічно ти,
І бачить з ним тебе й томиться —
Ох, навіть рай мені пеклом стане.

Без обурення він не годен думати й про християнського бога, що в його серці «розпалив вогонь і в насміх призначив розлуку», «рай показав і затріснув браму».

Однак християнська міфологія не може страхати його — людину, озброєну матеріалістично-науковим світоглядом сучасної епохи. Він знає правдиву істоту богів, що їх створила в своїй уяві людина, і знає, що тільки одна матерія вічна.

Та поет, розгортаючи перед нами ланцюг останніх переживань героя, не задовольняється лише його заспокоєнням щодо майбутнього, потрібним для психологічного підготування останнього акту, назустріч якому йде герой. Спрямувавши всі його думки на позаземні справи, поет заставляє його споглянути ще з перспективи вічності на весь всесвіт, на те «безмірне море, що заповня простір» — з його нескінченним діалектичним круговоротом, де все, що раз народилось, мусить і згинуть, і з тими «дрібненькими бомбиками», якими мусять являтися людські істоти із своїми мріями і змаганнями у вирі безмежної матерії. Цим останнім поглядом героя на діалектику всього буття поет впускає ще одну й сильну краплю гіркої отрути в душу героя і доводить його зневір'я до краю, доповнивши його особисту трагедію ще й почуттям марності та безцільності всього буття (XVIII).

Безцільно, вічно круговорот отсей
Іде й йтиме; сонця, планет ряди
І інфузорії дрібненькі,
Всьому однакова тут дорога.

Цей екскурс у космічні простори й не міг закінчитись іншим результатом для людини, що вийшла із сфери справ та інтересів людського суспільства, поза яким людське життя дійсно втрачає свій сенс та ціль; для людини, що, відбившись від людей, стала «судном без маштів і вітрил» (III).

Шлях від суспільного нігілізму до світового песимізму пройдений. Момент для трагічної розв'язки вже назрів.

¹ Розмір античної алкейської строфи влучно передає хвилювання героя.

В п'есах IX—XII дія ще більш заплутується в своїх суперечностях. Із настроїв крайньої депресії та розпуки, серед якої герой проводить свою останню безсонну ніч, народжується якась дитячо-невинна туга за щастям, з якої потім вибухає полум'я низької жаги розкошів в обіймах коханої (X).

... не хочу погибати,
Не визнавши хоч на хвиличку її!

Коли ж після цього поет заставляє свого героя-раціоналіста шукати собі допомоги в чорта, то тим він не без іронії хоче показати духовний регрес героя, запамороченого пристрастю своєї любові.

І чую, як... із мене
Обпало щось, мов листя, мов краса,
А щось влилося темне і студене —
Се віра в чорта, віра в чудеса.

Із раціоналіста зробився забобонний містик, але тільки на короткий час свого еротичного одуру. В XII п'есі він знаходить себе. Глузуючи устами чорта з власного безумства, він повертається до безвихідної дійсності.

З цього моменту дія проходить далі без будь-якої затримки аж до остаточної своєї розв'язки. В почутті своєї неспроможності відвернути від себе те, що мусить статись (XIII), герой прощається з усім тим, що йому було найдорожче в житті: із своєю матір'ю (XIII), піснею (XIV, XVI) та своєю улюбленою, тепер уже заміжною жінкою та матір'ю дітей (XV). Перед обличчям близької смерті його горе втихає і заспокоюються всі його пристрасті. Його прощальні монологи навіяні сердечною, лагідною, м'якою ніжністю, повні жалісного смутку й тихої скарги на свою нещасну долю.

Розпрощавшись з найближчим собі світом, він намагається далі проникнути своїми думками у вічність, що починається за чорною завісою (XVII, XVIII). Чи знайде він там — в царстві небуття — бажаний спокій, безумовний кінець своїм мукам? Оце для нього останнє й найважливіше питання. Його увага зупиняється на відповідях, що їх дають людині два найбільш розповсюджені в світі релігійно-метафізичні світогляди: буддійський (XVII) та християнський (XVIII). Повне заспокоєння його бажанню дає тільки вчення Будди, що своїм запереченням бога та безсмертності душі і своїм твердженням про вічність однієї тільки матерії забезпечує його від страждань та мук в тогочасному світі. Це вчення викликає в нього почуття радості й захоплення:

Поклін тобі, Буддо!
В темряві життя
Ти ясність, ти чудо,
Ти мир забуття!

і щораз глибше тоне у своєму зневір'ї, а врешті кінчає самогубством. Це один із людей того типу, що про них каже поет у передмові: «...вичерпавши сили» у своїх суб'єктивних («для постороннього ока невидних») поривах, «заваджають собі й іншим». Один із тих, що стали зайвими для життя й світу, і тому їх самогубство самозрозуміле й виправдане як перед їх власним, так і людським сумлінням.

II

Образ героя «Зів'ялого листя» — це не відокремлений образ у творах Франка. Ідея цього образу не покидала його на протязі багатьох років (1887—1900). Проходячи різні перетворення в творчій лабораторії поета, вона приймала за кожним разом інші форми своєї художньої реалізації. Найранішою з них є образ Начка (Гната Калиновича) в повісті «Лель і Полель», що була написана польською мовою¹ в 1887 р., отже, за десять років до появи «Зів'ялого листя». Ця повість, в якій реалістичні картини з життя переплітаються з фантастично-казковими елементами, основана в своїй найістотнішій частині на тому ж матеріалі переживань поета, що й «Зів'яле листя». Її головний зміст становить також любовна драма, в своїй загальній схемі ідентична з драмою «Зів'ялого листя», незважаючи на всю різницю в її художній конкретизації. І в повісті, як у «Зів'ялому листі», герой «влюбився був у якусь панночку, дістав від неї гарбуза, а потім мучився своєю любов'ю..., поки улюблена не вийшла заміж. Тоді він покінчив з собою».

Цим героєм у повісті є Начко Калинович, молодий і талановитий журналіст, видавець і редактор першої в краю прогресивно-демократичної газети, захоплений діяч, організатор демократії в ім'я інтересів народних мас проти панування шляхти. Героїня драми — Регіна Кисілевська, сирота, що живе на ласці і під опікою своєї злої тітки, пані Дреліхової («Пані А. Г.» — в «Зів'ялому листі»). Її зовнішній вигляд та сгавлення до закоханого — як у «Зів'ялому листі». Той, кому вона віддає своє серце й руку, є рідний брат Начка, Владко (Володислав) Калинович. Обидва брати — близнюки, яких однакова спільна доля зв'язала була ланцюгом нерозривної братерської дружби. Обидва зобов'язались колись присягою всі свої сили і весь той великий капітал, який попав їм щасливо до рук і яким вони потайки розпоряджаються, згідно з волею його покійного власника віддати на службу інтересам народних мас. І обидва вони вірно виконують її — Начко як журналіст, а Владко як адвокат.

¹ Українською мовою ця повість була видана в перекладі акад. М. Возняка («Твори Івана Франка», т. XXXI, вид. «Рух»). Звідти взяті всі наші цитати.

Розправившись з аргументами людського осуду самогубства (XIX), герой бере до рук револьвер і, вітаючи його як свого визвольника, вкладає кулю. Він убиває себе без тіні вагання, з тим почуттям, що де дух життя завмер, там зайва для світу лушпина:

Марний комар, пустий горіх,
То й пощо заваджати?
Ядро завмерло — геть марну,
Порожнюю лушпину!

Характер дії «Зів'ялого листя» наскрізь психологічний. Об'єктивні факти зникають за картинами душевних переживань героя. Вони тільки де-не-де просвічують в дзеркалі свідомості героя, поскільки вони його так чи інакше зворушують, звичайно, у формі загальних натяків чи образів, підказаних схвильованим чуттям та уявою. За винятком небагатьох деталей із зовнішнього вигляду дівчини («великі очі, глибокі, темні, мов чорна ніч», «висока постать, пряма та струнка», «голос мов дзвінок» і т. ін.) та з її непривітної поведінки вся її постать оповита для читача серпанком невідомості; її ім'я не назване, і невідомо, хто вона. Тільки з дрібних натяків можна догадуватися, що вона незаможна («скромний одяг», 2, VII), мабуть, сирота (1, XX), залежна від волі «пані А. Г.» (1, XVI), що понад рівень сірої юрби не вибивалася (2, XVIII), що в протилежності до героя була розсудлива й практична (1, V) і вийшла заміж за нелюбого (3, VI), коли вже її найкращі літа проминули (1, XVIII), що стала матір'ю дітей (3, VI) та жила в досить скромних матеріальних умовах із своїм чоловіком («Покоїк і кухня»..., 3, V). Може бути, що одним із мотивів її гордовитої поведінки був її своєрідний аристократизм, коли герой серед причин своєї недолі називає не тільки брак «чарівної краси», але й свій мужицький рід — «погорджений рід, замуrowаний світ» (3, XIII).

Не більше ми довідуємося й про самого героя драми, крім того, що він — мужицький син, поет і суспільний робітник, що вже більш 20 років віддається праці для добра свого народу, яка «з'їдає дни, а замість рож дає терни» (3, VII); що він в особистому житті самотня людина, для якої, крім улюбленої дівчини, дорогою істотою є ще тільки одна мати.

Зате чітко вирисовується на протязі дії його внутрішнє обличчя. Ми бачимо перед собою людину з тонким інтелектом, талановиту й шляхетну, чутливу до краси й добра, незвичайно палку своїм темпераментом, із сильно розвинутим, глибоким і тонким чуттям, але нездатну оволодіти своїми поривами й тим нещасну. З усією силою своєї палкої вдачі він полюбив дівчину-красуню, але відштовхнутий її холодом і потім прибитий фактом її втрати, він, з такою ж безтямною пристрастю реагуючи на це, відвертається від людей і світу та потопає у власному горі. Замкнувшись у собі, в світі свого страждального «я», весь час риється в своїй рані

до еготизму, від життя, відданого справам загалу, до життя замкненого в собі — в світі змагань та страждань свого власного «я», що за всяку ціну добивається щастя для себе. В дальшому розвитку дії цей процес тільки поглиблюється, між Начком і суспільним світом зростає поступово внутрішня віддаль, наступає якась тиха переоцінка цінностей, врешті — розрив. Власне «я» Начка, доведене до розпуки рафінованою грою інтриги, затіяної графом Адольфом, здобуває собі повну перемогу. Начковий опір слабне поволі, і він, врешті, здає свою ідейну позицію, підпорядковуючи громадську справу особистій. Підступна інтрига ввесь час б'є в найслабший пункт Начка, спокушаючи його надією, що його мрія одружитись з Регіною може здійснитись, коли він змінить тон та напрям своєї газети. І Начко друкує врешті в своїй газеті статті, в яких він «із нечуваною досі в галицькій журналістиці злосливістю і безоглядністю ганив усе те, що недавно ще становило його святощі, валив у порошок те, що недавно убожав». Та він відчуває ганебність свого вчинку, хоч і виконаного з надмірної любові та проти свого найглибшого переконання. На його голову падають громи обурення його читачів, і він переживає душевні муки. Але, як і завжди, так і тепер в ньому бере гору його життєва енергія, підтримуючи його надією, що він, працюючи разом з Регіною, зможе спокутувати свою вину і здобути назад те, що для неї жертвував. Та події скоро розбивають й цю його останню і марну надію на свій рятунок. Він довідується про правду, що ховалась за грою інтриги. З листа від Владка він дізнається, що Регіна вже Владкова дружина.

Коли його привели до пам'яті, він був «блідий мов труп і немов із паралізованим мозком». Його злочин був надаремний і безглуздий. Щастя він ним не міг досягнути, тільки стягнув на себе вічну погорду. Він осуджує свій вчинок в своїм останнім слові до читачів: «Нехай се буде відстрашаючим прикладом для інших і наукою витривалості в раз прийнятим спасенням напрямку». В сльозах цілує листок від Регіни, єдиний писаний колись до нього її рукою. Братові залишає свою прощальну записку, і його очі повертаються на револьвер, що висів над ліжком.¹

Його власне «я», опановане безтямною пристрастю, завело Начка на шлях зради своїх ідей та неминучої катастрофи. В цьому ідея трагічного образу Начка. В образі героя «Зів'ялого листа» центр ваги пересувається на інші моменти. Відречення від суспільства та його ідеалів є тут тільки одним із наслідків еготизму. Головним його продуктом є безмежний песимізм, втрата віри

¹ Те, що Франко вже в повісті «Лель і Полель», написаній ще 1887 р., закінчив любовну драму Начка Калиновича його самогубством, повинно бути осторогою перед неперебірливим автобіографізмом у пояснюванні «Зів'ялого листа», зокрема його третього жмутка.

Начко — це перший трагічний образ, який сформувався у творчій уяві Франка на ґрунті пережитої ним любовної драми. Та в цьому образі немає ще ніяких ознак занепадництва, властивих героєві «Зів'ялого листя», що його творив поет в 90-ті роки, тобто в роки своєї боротьби з течією західноєвропейського декадентизму. В трагедії Начка немає ні суспільного індиферентизму, ні універсального, філософського песимізму. Начко — життєва натура, хоч він також кінчає самогубством. Але втрата власного щастя не викликає в ньому зневір'я у всьому тому, що становить красу та глибший сенс життя, ні думок про марність та безцільність всього буття. Він покидає світ з почуттям своєї тяжкої вини, яку він, засліплений пристрастю, стягнув на себе, ганебно відрікшись від тих ідеалів, які були його святощами. Потоптавши ці святощі, він втратив честь і довір'я в людей, а через те його даліше життя стало для нього неможливим, а для світу зайвим. «Ти можеш, — пише він в своїх останніх прощальних словах до брата, — ясно й сміливо споглядати на світ, бо ти не збочив із свого простого та ясного шляху. Отже, йди ним і даліше! Будь щасливий»... Він (Лель) вмирає з тою надією, що Владко (Полель) поведе розпочате ними діло далі.

Його трагедія побудована на тих самих психологічних передумовах, що й трагедія героя «Зів'ялого листя». Вона починається в історії Начка в час розквіту громадської діяльності обох братів. Революційно-демократичний дух талановито редагованої газети Начка розврушує маси народу й викликає серед шляхти обурення й тривогу. Владко готується до судової оборони ув'язнених селян, що підняли були бунт за ліси й пасовища. Брати запрошують до себе представників інтелігенції, і до них звертається Начко з палким закликом: «Даймо собі слово, що від сьогодні всякі приватні справи підпорядкуємо громадській справі»..

В той час Начко зустрічається вперше з Регіною — як Вертер з Лотою — на балі. Зачарований її виглядом, він закохується з усією пристрастю своєї чутливої та палкої вдачі. Починається ланцюг прикрих розчарувань. Регіні миліший Владко з його сміливою і рішучою вдачею. В душі Начка кипить. Він проклинає себе, брата, її, увесь світ. Наслідок цієї першої зустрічі такий, що між обома братами порвалася жива струна гармонії й щирості. Начко уникає розмов з братом, ходить понурий і замикається з своїм горем у собі, ховаючи всі свої думки й враження, «як та мушля, що стискається і корчиться щораз сильніше, коли в м'які складки її тіла дістанеться гострий камінчик, що щораз глибше вгризається в м'ясо». Брати розходяться. Один не знає нічого про те, що діється в житті та в душі другого.

Так починається — як і в історії героя «Зів'ялого листя» — процес внутрішньої метаморфози в Начка по лінії від соціальності

моменту, коли він під впливом любовної катастрофи стає вже іншою людиною. Коли б не було цієї катастрофи, то Михайло Гурман, можна сподіватися, міг стати, при своїх позитивних рисах характеру (співчуття до людської неволі, ненависть до всякої кривди й несправди, енергійна вдача), могутньою ідейно-керівною силою в селі, здатною повести багатьох на боротьбу з суспільним злом, що процвітало в умовах тодішнього капіталістичного ладу.

Однак вийшло інакше. Шляхетність його серця при надто великій палкості його вдачі стали причиною його трагедії.

Його глибоке співчуття до бідлашної, «поштуркуваної і кривдженої» Анни перетворилося в любов — палку, безтямну. Брати Анни, які наважилися загарбати собі сестрину частину маєтку, боялися правдивості й енергійності Гурмана і тому, скориставшись з його відсутності (він служив у той час у війську), «випхали» Анну заміж «на десяте село» за нелюбого й старого, та добродушно-покірливого й нездатного до ніякого рішучого виступу проти них наймита Миколу Задорожного. Сестру вони обдурили, сфальшували повідомлення про смерть її коханця на полях Боснії.

Повернувшись із війська, Михайло не застав Анни в селі. Розпачлива лють спалахнула в ньому на першу вістку, що вона вийшла за іншого заміж. «Я був би вбив тебе, коли б ти була близько. Я цілими днями бігав мов одурілий по полю і кляв тебе, просив на тебе у бога найтяжчої кари, найстрашнішого лиха»¹. Та незабаром він узнав усю правду.

І тоді настає в ньому катастрофічний перелом — трагічний своїми наслідками. Його ставлення до людей різко змінюється. У враженому серці закипіла й притаїлась ненависть до людей. Розрив із світом, який заподіяв йому страшну кривду, проявляється в тому, що Михайло, пориваючи всі зв'язки з селом, продає ґрунт і хату та йде на службу в жандарми. Не для того він це робить, щоб, покинувши своє село, забути за своє горе, якого ніколи забути не зможе, ~~я~~^а для того, щоб бути саме жандармом.

В протилежність до героя «Зів'ялого листя» Михайло Гурман — натура вольова, здатна до рішучого діяння. Його пристрасть жде тільки моменту, зручного для агресивного виступу.

Цим моментом і починається дія в драмі. Минули роки, і Михайло Гурман з'являється в службових справах і випадково, а, мо-

¹ Пор. «Зів'яле листя»:

Увесь свій жаль, увесь свій біль
Хтів я в одну звернути ціль,
В один набій страшний як грім

... .. страшний проклін (З, VIII).

Розчарований Начко лає в думці свою улюблену «найгіршими епітетами», готовий її «розшарпати на шматки».

в усякий сенс життя, абсолютна порожнеча серця, цілковита апатія до життя і світу. Для героя «Зів'ялого листя» характерні симптоми хвороби тогочасного декадансу. В образі Начка вся дія концентрується навколо злочину, зради своїх ідей.

Щодо характеру своєї індивідуальності, Начко є первотип героя «Зів'ялого листя». Він так само талановита, шляхетна та ідейна людина. Його натура незвичайно вразлива, палка й непогамована в своїх пристрасних поривах. І його любов наскрізь стихійна, ірраціональна, нестямна. Зазнавши урази, Начко, як і герой «Зів'ялого листя», впадає то в крайню розпуку, то в лют, обкидаючи непривітну йому дівчину «найгіршими епітетами» і готовий її «розшарпати на шматки» (пор. «Я нелюд!» — 1, XIII). Та враз після цього він починає голубити її образ у своєму серці, ідеалізувати його, віддаватись безпідставним мріям та виправдувати собі її непривітність досвідом та обставинами її життя. Тоді стає йому щиро жаль її, і він рад би теплом своєї любові «очистити її душу з тих рапавих жужелів, які полишилися в огні тяжких спроб і свідчать лише про чистоту і доброту металю її душі» (пор. «Не надійся нічого» — 1, VIII).

Своєрідним варіантом трагічного образу людини, що під впливом важкої урази на еротичному тлі відвертається від світу, ідучи тільки слідом за голосом своєї шаленої та розпачливої пристрасності, є постать Михайла Гурмана в драмі з сільського життя «Украдене щастя», що була вперше написана в 1891 р., а надрукована в 1894 р. Події, в результаті яких радикально змінюється внутрішнє обличчя героя, розгортаються на протязі передісторії драми. І тут уся суть цієї зміни полягає в переході від соціальності до еготизму.

«Я був чесний парубок, може трохи загарячий, запалкий. Але кривди я не любив, неправди не міг знести — і те було моє нещастя... І я тобі зараз скажу, що ще причинилося до мого нещастя. Я полюбив отсю бідолаху, Анну, сироту, поштуркувану та кривджену нелюдами братами.¹ Ся любов була моїм самотнім найдорожчим скарбом, вона могла б з мене зробити доброго, порядного чоловіка.² А ти, Миколо, ти до спілки з тими нелюдами вкрав мені те самотнє щастя» (V, 3). Це щире визнання має настільки важливе значення для правильного розуміння постаті героя драми, що воно відкриває нам істотні прикмети його шляхетного характеру до того

¹ Співчуттям до обездоленої дівчини-сироти пройнята й любов Начка Калиновича, як і героя «Зів'ялого листя». В обох це співчуття посилює та поглиблює їхню любов.

² Пор. «Зів'яле листя»:

Та, що мене одніським словом своїм
Могла героєм, генієм зробіть,
Обдарувать надією й спокоем,
Заставить все найвищеє любить (1, XX).

один кінець: всі помремо і чорту в зуби підемо.¹ Ось чим воно скінчиться, коли хочеш знати» (IV, 5).

Свій трагічний внутрішній стан він повністю відкриває нам щойно в останні хвилини свого життя — в словах, звернених до свого месника — убивці Миколи: «Спасибі тобі! Ти зробив мені прислугу, і я не гніваюся на тебе. Я хотів і сам собі таке зробити, та якось рука не підіймалася»...²

Михайло Гурман так само, як Начко Калинович і герой «Зів'ялого листя», — трагічна жертва свого безтямного еготизму, з тою різницею, що в даному випадку справжнім коренем трагедії цієї по своїй натурі соціально цінної людини є куркульське хижацтво, яке в умовах капіталістичного ладу було звичайним явищем. Як у Начка, так і в Гурмана перемагає врешті його шляхетна натура, яка не любила кривди і не могла знести неправди. Вмираючи, він прохає прощення і вбивство приймає на себе.

В недокінченій повісті «Основи суспільності», яку писав Франко в 1894—1895 рр., друкуючи її водночас в «Житті і слові», виведений образ Нестора Деревацького, в основі якого лежить та сама схема причин та наслідків, що й у попередніх постатях: втрата улюбленої, аверсія з її психологічними наслідками і трагічний кінець.

Внутрішня, в своїх наслідках трагічна зміна, яка сталась з Нестором, коли він був ще студентом філологічного факультету, — талановитим молодцем з палкими й блискучими очима, «з котрих так і говорив світлий ум, так і ясніла щирість і доброта», — належить так само, як і в драмі «Украдене щастя», до передісторії дії. Перебуваючи в домі князя Лісовицького на посаді домашнього вчителя, він закохався в його донечку Олімпію, але батько, дізнавшись про це, негайно його позбувся, звелівши спакувати його речі і відвезти його на станцію.

Цей болючий удар стає поворотним пунктом в його житті. Прикро вражений, він покидає університет, вступає до духовної семінарії і виходить з неї нежонатим попом. Михайло Гурман вибирає службу жандарма, Нестор — аскетичне життя безсімейного самотника.

Рукою проникливого психолога Франко змальовує процес духовного занепаду Нестора на протязі двадцяти років його самотного й замкненого в собі життя. Незважаючи на свої здібності і працьовитість, він не зумів вибитися в своєму священницькому стані.

¹ Пор. «Зів'яле листя»:

...Всьому однакова тут дорога (3, XVIII).

² Я хотів життю кінець зробити,

...
... Та що ж, хитка

Не підіймається рука («Зів'яле листя») (3, VIII).

же, і не випадково, в тому ж селі, де його Анна живе із своїм нелюбим чоловіком. Тут, перед обличчям «украденого щастя», не може бути для нього, як людини, озброєної владою жандарма, ніяких вагань. Зразу ж він береться реалізувати своє право до щастя, яке в нього було вкрадено, готовий безцеремонно й нещадно знищити все, що тільки могло б стати йому в цьому на перешкоді. Для цієї одної мети — мрії про щастя — він жертвує всім, незважаючи ні на честь власну, ні на добро та славу своєї Анни, ні на елементарні вимоги моралі, ні на добро загалу, не лякаючись ні «божої кари», ні людського осуду. «Наплюй ти на людей! — заспокоює він Миколу. — Чого тобі від них потрібно? Треба брати життя, яке є, треба жити, як можна»... (IV, 4).

Еготизм Михайла Гурмана кульмінує в проповіді та реалізуванні принципів безоглядного індивідуалізму, для якого власна розкіш стала єдиною метою та законом життя. Тоді як герой «Зів'ялого листа» при своїй пасивно-чутливій вдачі може тільки мучити себе докорами, «що живеє щастя з рук пустив без тям» (2, XIV), Михайло Гурман уміє говорити іншою мовою: «Зубами в нього віп'юся, а не випущу» (II, 5). І він його не випускає з рук — це знайдене щастя. Переборовши силою своєї безстрашної, цинічно-брутальної волі, натхненої усією пристрастю любові, всякі можливі сумніви та вагання Анни, він робить її на очах усього села своєю коханкою. «На злість тим, що нас розлучили. Наперекір тим, що вкрали наше щастя» (II, 5). Тим щастям він тільки й живе, не турбуючись завтрашнім днем.

Скоро, однак, з'являються перші провісники катастрофи, до якої послідовно веде безсовісний еготизм. Говорячи про своє «щастя», він якось зненацька усвідомлює собі, що «щастя все — день, година, одна хвилинка» (II, 5)¹. Такі скептичні нотки, які щораз голосніше починають бриніти в словах Гурмана під кінець дії, вказують на те, що його еготизм знаходиться вже над берегом власної безодні, що за грою його бундючних слів криється лиховеїсна внутрішня пустка, навіяна почуттям марності того щастя, за яке він так завзято бореться проти цілого світу, і zarazом чорна, бо позбавлена всяких ясних перспектив на майбутнє. Тільки прихована розпач могла породити слова, якими він відповідає занепокоєній Анні на її запитання, чим це все скінчиться.

«Ніби то хтось у світі знає, чим що скінчиться і до чого дійде. Жий та дихай, доки живеш!.. Чим скінчиться! Нічим не скінчиться. Будемо любитися, доки можна. Будемо людям в пику сміятися, доки можна, доки нас під ноги не візьмуть. А потому? Потому

¹ Пор. «Зів'яле листа»:

Що щастя? Се ж ілюзія,
Се привид, тінь, омана... (2, XV).

се не божевілья? А коли мені не вдалося, то я, замість наложити руку на своє життя, замість повіситися або втопитися, наложив руку на своє серце, відрізав себе від людей, від світу, від усякого живого діла!... Тут у селі душі, віддані мені в опіку, пропадають, гинуть, бажають хоч промінчика світу... А я про одне тільки дбаю, щоби гроші складати!»...

Втрата особистого щастя погасила в серці Нестора любов до людей, що була найпершою передумовою успішності в нещасливо вибраній ним професії. Тому вся його довголітня мертво-формалістична, хоч і акуратна праця не знайшла в людей ніякого признання. «Ви робили, але надаремно. Нема в вас того, що чуда творить, що дає життя, нема любові!» — каже до нього коваль Гердер. Полюбивши знов гроші замість людей, він розбудив у серці своєї колишньої улюбленої тільки прагнення пожитись коло нього, а свого ледачого сина штовхнув на шлях страшного злочину.

Постать о. Нестора в деяких своїх загально-формальних рисах стоїть близько до постаті Михайла Гурмана в «Украденому щасті». В протилежності до Начка Калиновича й героя «Зів'ялого листа» вони обидва гинуть від чужої руки, провинившись перед людьми своєю нелюбов'ю. Обидва переживають внутрішню кризу в останні хвилини свого життя. У Михайла Гурмана назріває думка наложити руку на себе. Нестор бачить свою помилку в тому, що у свій час не покінчив з собою. В обидвох перемагає нарешті шляхетна натура. Михайло Гурман кінчає своє життя шляхетним вчинком, Нестор жертвує на схилі віку свої гроші на полегшення долі нещасних людей. Та це відродження в обох настає запізно. Воно не може спинити ходу фактів, породжених їх дотеперішнім засліпленням.

З героєм «Зів'ялого листа» постать Нестора сходиться дуже близько в першій стадії свого розвитку. І Нестор, не вміючи перенести своєї втрати, замикається на довгий час із своїм горем у собі, нездатний думати ні про що інше. Але в дальшому ході дії вони розходяться. Герой «Зів'ялого листа» — поет — потопав в настроях декадансу. Нестор — сільський священник, знаходить рекомпенсацію в пристрасі до грошей. Його любов, перейшовши на інший предмет, заспокоюється. Ця пристрась пожирає всі його болючі спомини й страждання. Декадентські настрої доводять героя «Зів'ялого листа» до самогубства. Нестор падає жертвою своєї нової пристрасі.

Галерею образів, споріднених з трагічною постаттю героя «Зів'ялого листа», завершує протилежний, героїчний образ Євгена Рафаловича в повісті «Перехресні стежки», що друкувалась в 1900 р. Євген Рафалович, видатний адвокат, талановитий промовець, захоплений організатор та провідник селянства в його боротьбі за свої права, у вирішальний момент в історії своєї любов-

Він жив зайнятий тільки своїм власним горем. «Серце його боліло, не давало йому забути втраченого щастя». «Кожна вістка про неї, зла чи добра, ранила його душу, на довгі дні відбирала йому спокій, робила його неспосібним до праці, до думання». Щоб нічого не чути про неї, він щораз далі тікає від світу, поки не опинився врешті в одному з найдаальших та найглухіших гірських сіл. Тут він шукає забуття в господарстві, але серце його все ще не може заспокоїтися. «Рана була надто глибока, і хоч загоїлася зверху, то полишила по собі важку меланхолію, огірчення й вічне невдоволення». Його мучило почуття, що він «змарнована людина, що з нього не те могло бути». Свої професійні обов'язки він виконував акуратно. «Робив навіть більше, та все якимось механічно, сердито, видно було, що всі його поступки йшли не з любові, а з погорди до людей. І не диво, що хоч він і не кривдив своїх парохіян, та вони не любили його, немов жахалися того холоду, що сидів у його серці й віяв від нього довкола». Він передчасно «постарів, згорбився, став зовсім непривітний і неговіркий».

Та згодом його ненависть до людей і світу родить пристрасть до складання та громадження грошей. Він починає випасати та продавати волів. «Серце, що не находило людей, до котрих могло б прив'язатися, почало помаленьку прив'язуватися до грошей». Ця нова пристрасть пожерла з часом і його «старі спомини і старі терпіння». Так пройшло двадцять років. Починається дія.

Жадоба розживатися приневолює о. Нестора оглянутись за кращою посадою. І він з'являється одного дня, подібно, як і Михайло Гурман в «Украденому щасті», в тому селі, де жила його колишня улюблена із своїм нелюбом і тираном, старим, фізично й морально спустошеним чоловіком, графом Торським, щоб отримати його згоду на переселення до Торок. Тут він справляє враження здичілої людини, дивака, ідіота, «нещасної руїни в попівській рясі». Та для графа Торського якраз такий піп в його селі миліший за інших.

Тут, у Торках, у безпосередній близькості Олімпії, трохи живе о. Нестор, а разом з тим і його старі спомини, і бездітна досі Олімпія ще за життя свого чоловіка народжує сина Адася. Повість кінчається тим, що цей виродок (Адась) скрито вбиває о. Нестора й забирає весь нагромаджений ним капітал, що його він, схаменувшись на схилі віку, призначив для бідних та безнадійно хворих людей. Нестор гине від скриговбивчої руки власного сина, як жертва своєї пристрасті, яка зробила з нього ненависника людей і грошелюбця.

Ідея трагічного образу Нестора міститься в його власних словах, якими він, зрозумівши своє засліплення, осуджує себе в розмові з Олімпією: «Я простий попович, без становища, і міг думати, що ви, князівська дочка, полюбите мене, будете моєю! Ну, хіба ж

благаючи її змилюватися над ним і над собою, нагадав їй її подружнє пекло, вона, бліда й схвилювана, покидає його. «Пане, я шлюбна жінка... чесна жінка»... Євген втрачає її удруге й остаточно.

Дія досягла свого вершка, як у «Зів'ялому листі» на початку третього жмутка в п'єсі «Вона умерла!» З цього моменту починається для героя «Зів'ялого листа» похилий шлях униз, до катастрофи, а для Євгена — шлях вгору, до перемоги над пристрастю й повороту до людей. Силою своєї волі та критично-тверезого розуму Євген переборює в собі кризу ще того самого дня, по дорозі до одного з сіл, куди він повинен був поїхати.

На дев'яти сторінках XXIX розділу повісті автор змальовує нам складний процес внутрішнього відродження Євгена, який остаточно завершується під безпосереднім враженням тої селянської нужди, яку він бачить по дорозі, переїжджаючи через села. Тут він відчув глибокий сором за «свій безумний намір задля жіночих очей покинути те все, що він в душі лелівав і для чого працював». В світлі контрасту між злидінним життям народних мас і його самолюбними мріями про власне тільки щастя йому стає ясно, що «та частина його чуття, що тягне його до праці для рідного народу, ...краща, чистіша частина». Для нього незрозуміла тепер річ, «як могли його нерви здобути перевагу над нею». І як Андрій Темера в оповіданні «На дні» (1880), так і Євген починає нарешті бичувати себе за своє самолюбство. Адже ж праця для народу — це його «перший, безпосередній, святий обов'язок». «Вихований, вигодуваний хлібом, працею і потом свого народу, він повинен своєю працею, своєю інтелігенцією відплатитися йому. Се перший заповіт, такий, від якого ніщо й ніяким способом не може увільнити його¹. Все, що говорить про права індивідуальності, про права на чуття, про права на вживання життя і його радощів — се софізми, брехня, облуда, маска самолюбства й безхарактерності. Яке ти маєш право вдовольняти свої примхи й любовні бажання, коли мільйони твого народу не мають чим вдовольнити найконечніших потреб життя? А коли в тебе нема сили волі настільки, щоб зректися всіх своїх приємностей і розкошів, зробитися аскетом і слугою тих бідних і нещасних, коли ти на кожному кроці робиш концесії своєму дорогому «я», то бодай не брешти й не декламуєш про якісь віковічні права того «я». Будь щирий і скажи виразно: Во грісіх роди моя мати моя, живу у свинстві й роблю щохвилини концесії свинству».

Суворі критика, якій Євген Рафалович піддає свій еготизм, є для нас одночасно також і критикою героя «Зів'ялого листа», в якому саме ця «краща, чистіша частина» його чуття, що піднесла

¹ Пор. аналогічні висловлення Франка в польській передмові «Дещо про себе самого», що була написана в 1895 або 1896 р., та в його промові на ювілею 1898 р.

ної драми мужньо перемагає себе і повертається до своєї суспільної праці й боротьби, щасливий, що не зійшов на шлях утечі та зради, хоч був до цього так близько. Його нещаслива любов залишається в його житті тільки епізодом.

Історія любовної драми Євгена у двох перших актах, аналогічна до двох перших жмуків «Зів'ялого листа», входить в передісторію дії в повісті. Першому жмуківі відповідає в повісті час першого знайомства Євгена з Регіною, яке кінчається раптовою втратою. У душу Євгена, в той час ще студента-юриста, завітала «весна з усіма весняними чарами й пахощами». Регіна стала для нього «чимось таким необхідним до життя, як сонце, як тепло, як повітря». Вона, хоч і не така непривітна, як дівчина в «Зів'ялому листі», все ж таки досить стримано ставиться до його палких та щирих почуттів. Та це ще більш розпалює його любов. Він з запалом готується до своїх екзаменів, щоб мати змогу якнайскоріше поговорити з нею про спільне майбутнє. Раптом вона зникає з його очей, виходить заміж. В його серці залишилась болюча рана.

Другий акт драми, що своїм основним тоном відповідає другому жмуківі «Зів'ялого листа», переносить нас до того міста, де Євген уже адвокат. Його безмежний біль над втратою свого щастя з часом слабне у вирі суспільної праці серед селянства, але образ втраченої улюбленої в його душі ні на хвилину не погасає. Так серед невпинної праці й сердечної туги проходять цілих десять років.

Друга зустріч з Регіною входить в дію повісті. Починається третій акт, своїм змістом цілком відмінний від третього жмуків «Зів'ялого листа». Євген переживає важку хвилину в своєму житті суспільного робітника, хвилину свого першого розчарування, коли темні селяни зрадили його план, задуманий для їх добра, своєму поміщикові. Пригнічений тим і зневірений, він сходитьсь випадково з Регіною, нещасливою жінкою, що має за чоловіка нелюда Стальського. Загадка давніх, минулих днів вияснюється. Вона любила Євгена, але, підкоряючись волі тітки (ситуація як у «Лель і Полель»), не пішла за голосом серця й через те тепер так тяжко мучиться. А проте вона щаслива, що він найшов собі високу ціль в житті, що образ її, ясніючи в його душі, вів і веде його до всього, що високе й чесне. Євген, зворушений до сліз тим її щирим визнанням, рішається пожертвувати для неї всім, що тільки зв'язувало його досі з світом, покинути те «прокляте гніздо», народ та ідеали, в яких зневірився. Він пропонує їй спільну утечу за море, де вони удвох заживуть новим, щасливішим життям. Але Регіна не погоджується. Вона надто розсудлива, горда й непохитна в почутті своїх обов'язків. Їй — «шлюбній жінці» — не годиться покидати чоловіка. Вона не може також забрати Євгена від «тих нещасних, віками кривджених людей, що його потребують». Коли ж Євген,

час, коли Франко завершував образ героя «Зів'ялого листя», він кілька років уже стояв на передовій позиції в боротьбі з цією антинародною течією, пройнятою духом нігілізму, самолюбного індивідуалізму та містичного ідеалізму. І не випадкова річ, що образ героя «Зів'ялого листя» складається в основному з тих же характерних рис, що їх Франко знаходив в самій суті декадентизму.

Вже в 1891 р., в статті «З ділянки науки і літератури» («Z dziedziny nauki i literatury», Kurjer Lwowski, № 254, 1891) Франко характеризує декадентизм як вияв збайдужіння до актуальних справ суспільнополітичного життя і втечі «в нетрі власного пустого «я», а далі пише: «Виключне вглиблювання в своє власне «я», вічне копірвання у власній душі, підслухування найтаємніших тремтінь власних нервів є без сумніву станом хворобливим, свідчить про затіснення погляду, про занепад того, що людину перш за все робить людиною — почуття спільності з іншими людьми. Перебільшений індивідуалізм завжди й всюди є хворобою й остаточно веде до божевілля».

В 1894 р. варшавський піонер польського модернізму Міріам (Зенон Пшесмицький) дав для львов'ян три доповіді про бельгійських та французьких символістів, підкреслюючи три основні риси нової течії в сучасній поезії: «ненависть до суспільства та безмежний егоїзм», «мистецтво для мистецтва» і «містицизм»¹. Відгукуючись на ці доповіді на сторінках «Kurjer-a Lwowsk-ogo» (№ 54, 1894) в статті під заголовком «Доповіді Міріама» («Odczyty Mi-riama»), Франко приділив найбільше уваги саме першій рисі, яка, між іншим, характерна і для героя «Зів'ялого листя»:

Байдужісінько мені...²

.....

Ненавиджу красу, і силу,
І світло, й пісню, і життя,
Ненавиджу любов, чуття... (З, IV).

Про цю рису Франко пише: «Ця ненависть — горда, та безцільна, гризька та без краплі ініціативи, надто часто така невизначена, що виглядає на фразу без почування, або так нагальна, що подібна до божевілля — це не є почування здорове, природне, це не є почування майбутностеве, бо немає в ньому головної основи майбутності — розуму і справедливості. Адже ж те суспільство, яким ці поети так погорджують, працює і для них в поті чола, дає їм хліб і для хліба, посуває наперед науку і знання, значить, поширює наш зір, нашу думку й нашу міць саме в напрямку невідомого, в той час, як ці поети із сфери невідомого, до якого так тиснуться, виносять тільки більш-менш безглузді оклики і правдиве або удаване клацання зубами. Те суспільство... в твердій і впертій бороть-

¹ За статтею І. Франка.

² Див. стор. 34.

Євгена на його давню висоту, підлягла цілком владі самолюбного «я». Замкнувшись із своїм горем від людського світу й потонувши у своїх суб'єктивних стражданнях і світненависницьких настроях, він мусить трагічно зійти зі сцени, як внутрішньо спустошена й зайва для світу людина, як «хвора душа», що не знайшла виходу з лабіринту свого самолюбного «я» на шлях справжнього життя. Цей вихід знайшов Євген Рафалович.

Трагізм аверсії (розриву з світом) та еготизму, як її безпосереднього наслідку, Франко перетворював в художні образи не тільки в творах, оснований на мотиві нещасливої любові. Ця ідея просвічує з його поем: «Св. Валентій» (1885), «Смерть Каїна» (1889), «Іван Вишенський» (1900) та уривка «Нове життя» (1883—1885).

У всіх цих ідейно споріднених творах отримала своє художнє втілення та сама правда, що розрив із світом та людьми, егоїстичне самозамкнення та самолюбний індивідуалізм так чи інакше стає нещастям для людської одиниці, в той час як життя з людьми й для людей її підносить, оздоровлює, робить сильною й щасливою. Тільки праця для суспільства може заповнити життя людини цінним і здоровим змістом.

Суспільна праця довга, утяжлива,
Зате ж плідна, та головно — вона
одна лиш може заповнить без дива

життя людини, бо вона одна
всіх сил, всіх дум, чуття, стремлінь людини
жадає, їх вичерпує до дна.

Вона одна бере нам все щоднини
і все дає, бо в'яже нас тісніш
з людьми, як діти спільної родини.

Що поза сею працею, то гріш
змарнований, то манівці блудні,
що запровадять швидше чи пізніш

чи в самолюбства омути бруднії,
чи в нігілізм, чи то в містичну млу,
що дійсними вважа лиш свої власні мрії,

а мрією — природу й жизнь цілу.
(«І знов рефлексії!» —
«Із днів журби», Х.).

III

Для остаточного висвітлення «інтенції» «Зів'ялого листа» важливе значення мають теоретичні думки Франка про ідейну суть сучасного йому декадентизму, що був духовним продуктом епохи розкладу та загнивання буржуазно-капіталістичного світу. В той

лого листя» після його метаморфози в III жмутку. «Поет відсунувся від політики, кпить собі з всяких ідей і коли йде до бою, то тільки під окликом «Evviva l'arte». Замість енергії й обурення на сервілізм він має тільки одне бажання:

Nirwany, w której nic już nie zabolí,
Nic nie ucieszy, w której się powoli
Przechodzi ze snów cichych w nieistnienie.¹

Нові меланхолійно-песимістичні настрої поета Франко іронічно пояснює тим, що реакційна преса на перших ступенях його поетичної творчості вперто промовчувала і тому його й потягло до «панських салонів».

Зупиняючи свою увагу на другому полюсі поезій Тетмаєра, Франко пише: «Се не є ніяка висока, загальна любов до людей, і до покривджених, і до нещасних, ані до жінки, як товаришки життя й праці — ні, се власне еротика, одуріння і забуття в любовнім одурі». Любовного одуру прагне теж і герой «Зів'ялого листя», в уста якого Франко, здираючи ідеальну маску з його любові, вкладає в останній частині драми слова: «Не хочу погибати, не визнавши хоч на хвилечку її».

Нав'язуючи до факту, що Тетмаєр, злигавшись врешті з консерватистами, «які мають впливи і гроші», стає божком для своєї суспільності, — в той час як «здорова суспільність була б відвернулася» від такого поета, — Франко закінчує свою статтю словами: «Тетмаєр справді варт того. Він має все, чим можна подобатися тій суспільності: елегантний вислів, майстерну техніку вірша, брак почуття суспільних обов'язків і ту ідеальну концентрацію, що знає в поезії тільки одну вісь, на котрій один кінець — еротика в цілій безмірній скалі тонів і кольорів, а другий — пересит, обридження і нирвана. Інтересно, що консервативно-станчиківський поет Тетмаєр майже зовсім безрелігійний, або щонайбільше будлист»... І в цих словах Франка не можна не відчувати аналогії до останнього акту ліричної драми «Зів'яле листя», бо й тут поза еротикою й нирваною немає нічого, що не поверталось б навколо цієї осі. І герой «Зів'ялого листя», хоч і безрелігійний раціоналіст і матеріаліст, поклоняється Будді, учення якого є розрадою для його спустошеної душі.

¹ «Нірвани, в якій ніщо вже не заболить, ніщо не втішить, де поволі переходиться з тихих снів в неісіння». Пор. «Зів'яле листя». З, XVII:

Та те, що в вас плаче,
Горить і терпить,
.....
Те згасне, мов огник,
Мов хвиля пройде,
В безодні Нірвани
Спокій віднайде.

бі за існування і заспокоєння своїх потреб іде до майбутності, якої ці поети не бачать чи бачити не хочуть. Замикаючись в тісній шкаралющій власного «я», хоч і роздутого до безмежності, вони тим самим замикають майбутність над своєю поезією і горді їх оклики — це скоріш голоси умираючих, ніж провісники нового життя»¹.

У статті «З нової чеської літератури. Magdalena, papsal I. S. Machar, v Praze, 1894» («Життя і слово» за 1895, № 5—6) Франко відзначає як дуже позитивну рису чеського народу той факт, що нова школа в поезії, «основною ціхою якої є нервові роздраження, невдоволення з оточуючих обставин і почуття власного безсилля та безцільності існування», слабо прищепилась в Чехії. Франко пише: «Чеський темперамент сангвінічний, повнокровний та енергійний... нерado забігає у темні лабіринти психологічних тонкостей, не любить ритися у власнім нутрі та філософувати над «вічними» і нерозрішними загадками буття, коли довкола кипить голосне, рухливе національне життя, йде на тисячних полях палка культурна робота». Всі ці ознаки «нової поезії», що їх тут назвав Франко, можна віднести й до героя «Зів'ялого листя». І він не тільки поринає у своє горе, а й філософує над вічною загадкою буття (З, XVII, XVIII), коли навколо кипить життя, і відчуває своє безсилля та безцільність існування взагалі.

В першій половині наступного року (1896), в якому Франко закінчував своє «Зів'яле листя», він пише В. Щуратові: «Який я декадент? Я син народа, що вгору йде...» і статтю в «Житті і слові» (№ 1, т. V) «Слово про критику» («Наша белетристика»), в якій він ще раз характеризує декадентизм як «симптом хворобливого рознервовання, безідейності і відчуті безцільності життя серед буржуазної молоді різних країв».

Особливо суворо ставився Франко до поетів, що, потоптавши свої колишні молодечі ідеали, проймалися настроями декадансу й переходили на службу реакції. Таким був, між іншим, польський поет Казимір Тетмаєр (нар. 1865), що в період своєї молодості «в ім'я прав народних мас» закликав до «поступу»², а на початку 90-х років, у II томі своїх «Поезій» (1894), вдарив у цілком іншу струну, дивлячись на свої «розтріскані машини і вітрила»³. Одним полюсом цього тому його поезій є «Гімн до Нірвани», а другим — «Гімн до любові». У статті «Із чужих літератур. Сучасні польські поети», що друкувалась в 1899 р. («Літературно-науковий вісник», кн. 3), Франко характеризує зміну ідейного обличчя в Тетмаєра словами, в яких почасти відбивається для нас і образ героя «Зів'я-

¹ В перекладі із польського. Я. Я.

² Його вірш, присвячений А. Міцкевичу, кінчається словами: W imię praw ludu — dążmy do postępu!

³ Пор. «Зів'яле листя», З, III: «Я — судно без машин і вітрил».

їх очима». Така об'єктивність характеризує й ліричну драму «Зів'ялого листа». Так тільки й можемо зрозуміти думку Франка, висловлену в другій передмові про ліричні пісні свого «Зів'ялого листа», що вони є найсуб'єктивнішими «з усіх, які появилися у нас від часу автобіографічних поезій Шевченка», та притому найбільш об'єктивними «в способі малювання складного людського чуття».

Зіставлення істотних рис образу героя «Зів'ялого листа» з переконаннями та поглядами Франка в його боротьбі з течією занепадництва показує всю безпідставність та недоречність твердження буржуазної критики, немов би то Франко, ховаючись за маскою свого героя, його устами виявляв самого себе й топтав те, що було для нього святощами, віддавав поклін Будді і рвався до Нірвани; немов би то він сам під постаттю свого героя вглиблювався у вічну загадку буття й проймався почуттям безцільності та марності існування.

Образ героя «Зів'ялого листа» — це такий же образ — продукт художнього узагальнення, як і Начко Калинович, Нестор Деревацький, Євген Рафалович, не виключаючи й Михайла Гурмана в «Украденому щасті».

«Зів'яле листя» виникло не за одним, згори наміченим планом, а поступово — шляхом наростання. Його 1-й жмуток, утворений із дібраних любовних віршів за роки 1882—1892, — це первісна й цілком завершена любовна драма. Доповнивши її потім віршами, що ввійшли в 2-й жмуток, Франко побудовує врешті на цьому фундаменті 3-й жмуток, останню драматичну картину з трагічною розв'язкою. Ця частина є здебільша продуктом поетичної конструкції. Вона різниться від попередніх не тільки новим ходом дії, а й якостями свого змісту й форми. Тут драматизм отримує перевагу над ліризмом, патетична думка над безпосереднім чуттям, зміст набирає філософського характеру. Все це зумовлене вимогами її драматичної конструкції.

Любовна драма, яку переживав Франко, знайшла своє художнє відбиття, в більшій або меншій мірі, не тільки в «Зів'ялому листі», а й в інших його творах, про які була мова. Її глухий відгомін чується навіть у драмі «Украдене щастя». Докладніший аналіз цих творів показує, як автор різним способом користувався запасом власного досвіду для реалізації своїх різних творчих задумів. На базі цих власних інтимних переживань вирисовувались і формувались в творчій уяві поета, що все сприймав і творив тільки з суспільної точки зору, кожний раз інші і в іншій конкретній ситуації, але завжди одною спільною ідеєю натхнені постаті. Утеча від світу та самолюбний еготизм — це трагедія для одиниці, її щастя й сила в єдності з людьми та світом, в праці для людського суспільства. Одною з художніх втілень цієї ідеї є й трагедія героя «Зів'ялого листя».

Літературна критика помилилася, вважаючи «Зів'яле листя» за твір, в якому немає тенденції. Цю помилку підкреслив сам Франко в своїй другій прозовій передмові, закидуючи своїм критикам, що вони не зрозуміли «інтенції» збірки. Ідейна спрямованість «Зів'ялого листя» не впадає безпосередньо в очі тільки через те, що вона захована під максимальною об'єктивністю в змальовуванні суб'єктивних переживань героя. Ці переживання розкриваються на протязі дії з усією відвертістю зайнятої своїм горем людини, цілком безпосередньо, без будь-якого втручання з боку автора, так що читач може втратити з очей сам факт трагічної вини героя, яка полягає в його аверсії. Тут слід навести із статті І. Франка під заголовком «До перекладу статті С. Р. в «Русской мысли» «Старе й нове в сучасній українській літературі» (Літературно-науковий вісник», 1904, т. XXV, стор. 82) те місце, де він, встановлюючи різницю між старими і новими епіками, пише ось що: «В порівнянні до давніших епиків їх (Стефаніка, Коцюбинського і ін. — Я. Я.) можна би назвати ліриками, хоча їх лірика не суб'єктивна, навпаки, вони далеко об'єктивніші від давніх оповідачів, бо за своїми героями вони щезають зовсім, а властиво переносять себе в їх душу, заставляють нас бачити світ і людей

О. МОРОЗ

ДО ГЕНЕЗИ Й ДЖЕРЕЛ «МОГО ІЗМАРАГДУ» ІВ. ФРАНКА

За два роки до своєї смерті Франко, переглядаючи свій життєвий шлях, писав:

«Та скрізь і завсіди у мене була одна провідна думка — служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим гуманним ідеям. Тим двом провідним зорям я, здається, не спроневірився досі ніколи і не спроневірюся, доки мого життя»¹.

Цим прогресивним гуманним цілям Іван Франко служив і тоді, коли розкривав перед народом скарби життєвої мудрості, що збереглися у давніх збірниках. Він шкодував, що до друку своєчасно не попали вогненні твори Івана Вишенського, «Палінодія» Копистенського, драми і інтермедії, кращі літописи, що довгі роки лежали в рукописах, присипані пилом, або «збереглися по курних хатах мужицьких та дяківських, погорджені та зневажені тими нечисленними інтелігентами, — зауважує автор у вступі до «Апокрифів», — що здавен-давна любили бігати на службу ^{чужинцям} богам і в погорді до власного народу і його питомого духовного розвою не раз випереджували й чужинців». В цих словах Франка ми добачаємо не тільки жаль, висловлений з приводу того, що до друку своєчасно не попали кращі твори з давньої літератури, а й важкий докір тим, хто гордував власним народом і його культурними здобутками.

Захопившись науковими дослідженнями, публікацією давніх рукописів, Іван Франко закликає всіх, хто працює на літературній ниві, не забувати письменства і письменників, що жили і творили до Котляревського: «...ми не повинні забувати, що й перед Котляревським у нас було письменство і були писателі, було духовне життя, були люди, що сьак чи так вибігали думкою поза тісний круг буденних матеріальних інтересів, сьак чи так шукали якихось ідеалів і доріг для їх осягнення»².

¹ Ів. Франко. Із літ моєї молодості. Львів, 1914, стор. 5—6.

² Ів. Франко. Апокрифи, т. I. 1896, стор. 1.

До Франка, як до компетентного судді, звертається акад. Шахматов за порадою в справі авторства літописної «Повести»¹.

Коли до цього всього додати ще й те, що Іван Франко і в поетичній діяльності часто звертався до тем стародавньої літератури, то стане ясно, якої винятково великої ваги їй надавав письменник.

Захоплення давньою літературою і фольклором, ґрунтовні й всебічні знання з цієї галузі дали можливість Франкові-поетові створити чимало чудових поетичних творів на теми, взяті з давньої літератури і фольклору.

В даному випадку хочемо обмежити нашу тему однією з найхарактерніших з цього погляду книг — збіркою «Мій Ізмараґд». Треба, хоч побіжно, згадати про умови, при яких була написана основна частина збірки. Обставини, в яких знаходився Франко, пояснюють, чому саме поет, починаючи з цієї книги, вдається до давніх збірок і фольклору, як джерела тем, сюжетів та мотивів для своїх поезій.

90 роки ХІХ ст. були найбільш напруженими роками в громадській роботі Івана Франка і найбільш жорстокими в його особистому житті. З 1890 р. по 1897 р. Іван Франко в головою поринає в роботу, зв'язану з діяльністю партії радикалів, з численними виступами на вічах. Активну діяльність Франка, зокрема під час виборів 1895 й 1897 рр., польська шляхта та українсько-буржуазні націоналісти намагалися паралізувати. І це їм в значній мірі вдавалося зробити. Вкрай розбитий, хворий і стомлений, терплячи матеріальну скруту, Іван Франко на час відходить від боротьби, хоч «боротьби життя мені не страх», — писав він, але надломлене здоров'я потребувало перепочинку і лікування, а думка — спокою.

Та замість спокою Франко змушений був боронитися, відбивати прикрі і несправедливі обвинувачення. Між іншим, і обвинувачення його в декадентстві за збірник віршів «Зів'яле листя» (1896) припадає на цей час.

До найважчих років в житті поета належав 1897 рік.

«На перелазі з року 1896 на 1897 р., — писав він в сучасній політичній хроніці, — нас, як того старця на перелазі, заскочили дві собаки, дві елементарні пригоди, що забрали нам багато часу і сил: вибори і слабість»².

Криваві баденівські вибори із зрадою інтересів народу піддали Франкові думку написати статтю про мотиви зради в поезії Адама Міцкевича. Під заголовком «Ein Dichter des Verrates» («Поет зради») надрукував він свою статтю у віденському тиж-

¹ Привіт Іванові Франкові. Львів, 1916. Частина наукова, стор. 31.

² «Житте і слово», 1897, т. VI, стор. 172.

Поезія, як і інші пам'ятки старовини допомагає нам докладно ознайомитись з літературним процесом, який почався ще в колиській людської історії, проходить через віки, не зупиняється і в наші дні. Ми вдячні тим людям, які докладали багато зусиль, щоб вибірувати перлини народної творчості по різних старовинних пам'ятках, і тим сполучали старовину з нашою дійсністю, бо чим більше ми маємо тих пам'яток, «тим ясніше виринає і зазначається у нас думка, — говорить Іван Франко, — про одноцільність, неперервну суцільність літературної традиції і духовних інтересів на протягу нашої довговікової історії».¹

Багатьох письменників приваблювали скарби давньої літератури і, як зазначав акад. Орлов у підручнику «Древняя русская литература», «многие писатели XIX—XX вв. извлекали оттуда поэтические черты для своих произведений». Та чи не найбільше знання предмету, широчінь інтересу до давньої літератури виявив Іван Франко.

Про ґрунтовні і значні праці Франка з цієї галузі свідчать численні схвальні відгуки. Його колосальна праця «Апокрифи і легенди з українських рукописів» (п'ять томів, 1896—1910 рр.) не має собі рівної не тільки на Україні, а й у Росії. Про це в рецензії на п'ятий том апокрифів Н. Гудзій писав: «Выпуском этого тома продолжается весьма солидное, не имеющее себе равного даже в русской литературе, ученое предприятие»². А проф. Олександр Брікнер зазначав, що «крім російської, жодна інша слов'янська література не мала такої повної і такої розумної збірки своїх апокрифів».³ Такі ж захоплюючі відгуки ми маємо і на другу визначну роботу Івана Франка «Галицько-руські народні приповідки» (1901—1910 рр.).

Так, чеський вчений проф. Ю. Полівка в рецензії на перший том писав: «В цьому творі виникає для нас одна з найвеличніших збірок приповідок не тільки серед слов'янських літератур... цей твір д-ра Ів. Франка має дуже велику вартість не тільки для науки про приповідки, але й для кожного, хто взагалі займається етноґрафічними студіями».⁴

Не менш прихильні рецензії та статті акад. Кримського, проф. Ягіча, Житецького й інших були присвячені працям Ів. Франка з давньої літератури і фольклору, зокрема про «Ів. Вишенського», «Св. Климента у Корсуні», про «Варлаама і Йоасафа», «Карпаторуське письменство 17—18 вв.», «Пісню про правду й неправду», «Жіночу неволю в руських піснях народних» та багато інших.

¹ Ів. Франко. Апокрифи, т. I, стор. 2.

² Журнал Министерства Народного Просвещения. СПб, 1912, март, стр. 153.

³ М. Возняк. Франко як дослідник і історик української літератури (Українська література. Київ, 1945, № 3, стор. 106).

⁴ Українська література, 1945, № 3, стор. 101.

ліття дуже була відчутна серед частини письменників української літератури, зокрема галицької.

У 1911 році в тижневику «Неділя», № 19, Франко надрукував статтю «Давнє і нове», в якій виклав свої погляди на зміст, характер і ідейну суть своєї однойменної збірки. А оскільки зміст переважної частини книги «Давнє і нове» становили твори з «Мого Ізмарагду», то ми вважаємо, що висловлювання Івана Франка про згадану книгу цілком стосуються й до збірки, якій присвячена наша праця. У статті Франко писав: «Та коли я пускаю її (збірку — О. М.) в світ, мені хочеться висловити своє бажання, щоб від неї повіяло здоровим вітром національної свідомості, тверезого, та при тім наскрізь поетичного розуміння життя, в якій він (читач, чоловік — О. М.) ніколи не повинен зневірюватися. Струя зневіри в життя підіймається тепер сильно і болючо навіть у найліпших представників нашої літератури, і коли б моя книжка могла хоч трохи бути антидотом на цю духовну хворобу, то сповнила би на тепер своє завдання».

Цими думками Франка, як нам здається, не слід нехтувати, характеризуючи книгу «Мій Ізмарагд», як не можна забувати й того, що, починаючи від деяких віршів і особливо передмови до названої книги, Франко в дальшій своїй діяльності, не зрозумівши марксистського вчення про диктатуру пролетаріату і перебільшивши значення селянства, — відійшов від соціалістичного світогляду 70-х і 80-х рр., наблизившись під кінець своєї діяльності до позицій буржуазної демократії. Правда, в книзі «Мій Ізмарагд», сминаючи передмову, таких фактів небагато. Згадані вади більш помітні в публіцистичних працях тих часів. Та все ж, аналізуючи збірку «Мій Ізмарагд», на це треба зважати.

Іван Франко не лише популяризував давню мудрість, а й знаходив у ній своєрідні ліки, що мали полегшити біль скривдженого народу, прищепити любов до поневолених мас. Вже в збірці «З вершин і низин» Франко відштовхується від теми християнської любові, про яку в давньому «Ізмарагді» говориться, що «любов це мати добрих діл», і протиставляє їй своє власне розуміння любові до батьківщини.

За Франком, любов множить сили народу, допомагає в його боротьбі з ворогом, зрештою, любов — це найніжніше тремтіння людського серця.

Перевидавши збірку «З вершин і низин» у 1893 р., Іван Франко додав, крім окремих віршів, ще дві легенди: «Смерть Каїна» та «Цар і аскет». Ці поеми тематично дуже близькі до збірника «Мій Ізмарагд».

Як бачимо, Іван Франко, починаючи з збірки «З вершин і низин», зрідка вдається до тем давньої літератури, але найбільш

невику «Die Zeit» (1897), за що його виключили з редакції «Kurier-a lwowsko-go». В той же час вийшла збірка оповідань Івана Франка польською мовою «Галицькі образки» з передмовою автора, в якій він написав не одну правду на адресу української націоналістичної інтелігенції, що без сорому торгувала долею свого народу.

За щирі, хоч, правду сказати, гіркі признання поета, на його посипалися вже з боку «своїх» «нові громи». Газети націоналістичного табору обвинувачували Франка в тому, що він спольщився, продався; називали його «казенним» радикалом і закидали відсутність патріотичного почуття. Найбільше відзначилася в цьому газета «Діло», помістивши без підпису статтю під заголовком «Смутна поява», написану відомим буржуазним націоналістом Ю. Романчуком.

Але сильна негасима любов поета до поневоленого приниженого народу, бажання полегшити страдницьке життя людини піддавали йому сил у цій нерівній боротьбі. Франко різко протестує проти цинізму, лицемірства, ошуканства, проти облудної брехні.

Важкі роздуми поета вилилися в значній частині поезій таких, як: «Поет мовить», «Україна мовить», «Рефлексія», «Сідоглавному», в окремих притчах і легендах. Любов до трудової людини і ненависть до гнобителів змусили Франка, вкрай знесиленого фізично і приниженого морально, вдатися до серця, чуття, гуманності. Поет старанно вибирав по різних давніх збірниках і, в першу чергу, в староруському «Ізмарагді», твори з віковою життєвою мудрістю, що порушували загальнолюдські питання, по-своєму вчили гуманності, людяності, доброчинності, бичували різні пороки людини, — і зовсім хворим «у темній кімнаті, з зажмуреними болючими очима» писав вірші. Це були справжні «Schmerzenskinder» («Діти страждання»), як визнавав Франко. З них він і зладив у 1898 р. чудову збірку поезій «Мій Ізмарагд», пересипану філософськими роздумами, узагальненнями, реалістичними малюнками. «Давне і нове» так само, як і збірка «Мій Ізмарагд», — писав Іван Франко, — має метою популяризацію багатого скарбу поезії та життєвої мудрості, що міститься в нашій старій письменстві, досі так мало відомим не лише широким народним масам, але також, а може навіть ще в більшій мірі, освіченим верствам нашого народу».¹ Проте, випускаючи у світ свою збірку, поет ставив й інші завдання: він бажав, щоб від неї «повіяло здоровим вітром національної свідомості», тверезим, але й поетичним розумінням життя, сподівався, що його книга стане протиотрутою на ту зневіру, що в кінці XIX сто-

¹ Іван Франко. Давне і нове. Львів, 1911, стор. 44.

Франка самому собі за те, що він не все зробив, чого чекала від нього батьківщина.

Україно, моя сердечна нене!
Не лай мене, стражденна, незабута,
Що не дало мое життя злиденне
Того, що ждати ти могла від мене!

Скорботою переповиті слова поезії «Рефлексія». Думаючи над майбутнім України, поет хоче лише одного, — щоб «найліпші сини» не втекли від своєї батьківщини, щоб сівачів «власне покоління на глум не брало і на сміх».

Франко твердить, що ніхто не зніс би суперництва з Україною щодо кількості пролитої крові і сліз, що вже лише через це вона повинна бути могутньою, вільною і щасливою. Проте поет переконаний, що «воля, слава, сила відміряються мірою боротьби, що воля сама не приходить, її треба вибороти («Як би...»)), і один із перших у Галичині виступає проти ненависних буржуазних націоналістів, які так щедро обливали його помиями та брудною лайкою, обвинувачуючи поета в тому, що він не любить України.

Устами України Франко відповідає на безглузді закиди націоналістів-запруданців:

І що тобі за кривда сталась?
Що підняли на тебе галас:
«Не любить Руси він ні раз!»
Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз. (Україна мовить).

Ті ж причини спонукали автора написати ще один гострий сатиричний вірш «Сідоглавому» (авторові статті «Смутна поява» Ю. Романчукові з газети «Діло»). Франко блискуче розкриває в коротких антитезах лицемірну корисливу любов до України огидного патріота, що «любить» Русь, як «кусень сала», «любить» заради власної вигоди. Якою дріб'язковою і нікчемною видається така «любов патріота» в порівнянні з тією ідейною, пристрасною і чистою любов'ю до народу, що виявилась в усій невсипущій діяльності Франка. Любов поета до України боляче, як «кривава в серці рана», але одночасно палить вогнем тих, хто кривдить народ. Франко зазначає, що Русі він не любить «з надмірної любові». Отже, як перші два, так і вірш «Сідоглавому» є відповідь — відгук поета на ту гостру боротьбу з польською шляхтою та українськими буржуазними націоналістами-угодовцями перед виборами і під час виборів 1897 року.

Вірш «Декадент» («Зоря», 1897 р.) адресований В. Щуратові. Щурат у статті «Літературні портрети I» («Зоря», 1896 рік, № 2)

помітне використання її сюжетів і мотивів спостерігаємо у збірці «Мій Ізмарагд».

* * *

Книга «Мій Ізмарагд» вийшла у Львові накладом студентського товариства «Академічна громада» 1898 р. з передмовою Франка від 15/XI 1897 р.

Жаль, що Франко не вказав у передмові на джерела, якими він користувався, пишучи «Мій Ізмарагд», лише кинув загальну фразу: «Майже нічого тут нема, що можна би вважати перекладом. Обік оригінального є тут чимало такого, де на чужу основу я накидав власні узорі». Отже, ніяких конкретних вказівок немає, тоді як пізніше деколи до своїх творів він давав вичерпні джерела. Так, у передмові до книги «Із літ моєї молодості» поет писав: «...додаю ті історичні джерела, що послужили їх основою... чиню з педагогічною метою, аби привчити не лише молодіж, але також ширшу громаду інтелігентних читачів до порівняльного студіювання поетичних творів».

Правда, в передмові до збірки «Мій Ізмарагд» Франко дещо пояснює: «В поетичній формі, — говорить поет, — я бажав подати сучасному українському читачеві ряд оповідань, притч, рефлексій і інших проявів чуття та фантазії, котрих теми черпані з різних джерел, домашніх і чужих, східних і західних, а котрі проте в'язались би в одну органічну цілість не якоюсь одною тенденцією, не одною догмою релігійною чи естетичною, а тільки спільним діапазоном морального чуття і темпераменту, через який пройшли, поки вилилися в ту форму».¹

Вірші збірки «Мій Ізмарагд» автор розподілив на шість циклів, вони досить різноманітні за своїм змістом і єдине, що пов'язує їх в одне ціле — це «діапазон морального чуття». Видно, що теми поезій з першого циклу «Поклони» взяті з навколишнього життя та тієї боротьби, яку провадив Ів. Франко з націоналістами різних мастей. Роздуми поета про важку боротьбу з ворогами українського народу навівають журні настрої, що виливаються в суцільний смуток. У першому вірші «Поет мовить» автор з жалем зазначає: «Війну з життям програв я». Поет згадує часи, коли з запалом він ішов на бій, «як рвалася вперед душа вітхнута. Горіло серце чистою любов'ю». Але «не дав мороз моїм листкам розвиться, квітки мої побила буря люта, — признається Франко, — не довелось геройським боем битися... з дрібних шпигань мої повстали рани». В цих рядках тріпоче скорбота, смуток і гіркі докори на адресу «патріотів»-зрадників. Чується в цій поезії і дорікання

¹ Ів. Франко. Твори, т. XXII, стор. 7.

в «Ізмарагді» і недрукована повість «Lelum Polelum»¹. У цих поезіях чуємо відголос «Зів'ялого листя», чуємо задушевні спогади про молодість, минулу любов, яку поет порівнює з зів'ялою квіткою, з розкішною мрією:

Поклін тобі, моя зів'яла квітко,
Моя розкішна невідступна мріє,
Останній цей поклін!

Минуле ніжним серпанком смутку обгортає чуття поета і не навіває безпросвітньої журби, а гріє серце, будить приспані чудові мрії.

Схожий мотив і в «Споміні». «У садочку в холодочку гарна мати молода возить донечку в візочку», і поет крізь гущавину листя пізнає свою кохану; несподівана зустріч викликає сильне хвилювання, чудові спогади, але скоро вгамовується, бо «все пропало марно», лиш серце тремтить:

Ти ще тріпаєшся, серце?
Болі, ще ви не заснули?
Адже ж все пропало марно!
«Люлі-люлі, люлі-люлі!»

* * *

Наступні розділи: паренетикон, притчі і легенди становлять основну частину збірки. Працюючи над «Апокрифами і легендами з українських рукописів», над темами з давньої літератури, Іван Франко знаходить «чимало коштовних перлин правдивої поезії, котрі так і просяться, щоб їх для новішої публіки передати в новій поетичній формі»².

Любов до людини, до гноблених і непримиренне ставлення до людських пороків примушували поета вдаватися до вікової життєвої мудрості народу, щоб за її допомогою усунути людські вади. В циклі збірки «Паренетикон» вміщено більше двох десятків коротких віршів, які написані за мотивами стародавніх збірників. А що Франко добре знав морально-повчальні збірники «Златая цѣпь», «Златоустъ», «Пчела», «Измарагдъ» (дуже поширений і в Галичині) та інші стародавні книги, свідчить не тільки згадка про них у «Нарисі історії української літератури», а й велика кількість давніх збірників, що зберігаються в бібліотеці письменника. Поет старанно вивчав їх, виписував зміст кожної книги, робив різні помітки і всі дбайливо зберігав.

Серед давніх збірників, що є в бібліотеці Ів. Франка, під № 8 зберігається «Измарагдъ». Рукопис з XVII в., писаний півуставом

¹ Лист Ів. Франка до А. Кримського (Львів, 17/VIII — 1898 р.), що зберігається в рукописному відділі Інституту літератури АН УРСР.

² «Життя і слово», 1895, т. III, стор. 161.

назвав перший жмуток «Зів'ялого листя» проявом декадентизму в українській літературі. Франко категорично заперечував проти таких закидів, осуджуючи декадентизм, як притаманну рису буржуазної літератури кінця XIX століття. Поет у вірші запитував:

«Я декадент? Се новина для мене!
Ти взяв один з мого життя момент,
І слово темне відшукав та вчене
І Русі сповістив: «Ось декадент!»

І далі пояснює:

Що в моїй пісні біль і жаль і туга,
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття.

Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я хлопський син, пролог, не епілог.

Не паразит я, що дуріє з жиру,
Що в будні тільки й дума про процент,
А для пісень на «шррум» настроїть ліру.
Який же я у біса декадент?

Як рішуче протестував поет проти обвинувачення його в декадентизмі, видно не тільки з вірша — відповіді Щуратові, а й з його статті «З чужих літератур», в якій Франко дає нищівну критику письменникам-декадентам, для «яких нема вищої студії над власне «я», нема законів понад власний темперамент, нема естетики понад власну хвиливу вподобу, нема моралі понад власні нічим не зв'язані пориви».¹ Іван Франко не лише критикував декадентизм, а й закликав до боротьби з ним: «Не спускаймося на те, мовляв, цей напрямок сам себе переживе і провалиться, обов'язок усякої національної літератури, кожного письменника та критика, свідомого своєї мети, реагувати проти шкідливої моди, поборювати її властивими йому літературними способами».² З такою ж пристрасстю засуджував Іван Франко і інші напрямки в літературі, що віддаляли останню від реального життя, від народу.

Поштовхом до написання останніх двох віршів цього циклу «Моїй не-моїй» і «Спомин» було, як поет сам признається в листі до акад. Кримського, кохання до однієї панночки-польки: «Отся любов, — пише Франко, — перемучила мене 10 літ; її виливом були мої писання «Маніпулянтка», «Зів'яле листя», дві п'єски

¹ ЛНВ, 1898, т. I, стор. 63.

² Там же, стор. 66.

«Отсѣкати многу любовъ и творити с разсмотрѣниемъ» та надпис рукою Франка тут же на полі «Кого любити», а також посилення поета в студії «Молитва за ворогів» (Львів, 1913). Але християнську заповідь «Любите врагы ваши», яка проповідує непротивлення й покору, Франко обернув у її протилежність і вчить ненавидіти ворогів народу.

В поученні Ів. Золотоустого «Како достоить поститися» і «о постѣ» сказано, «какая польза есть человѣку отъ ѣды воздержаться, а на блудъ совокупляться и пріобрѣтать имѣнія неправдою, кая потреба есть немьющемуся, а нагаго не одевающе»¹...

Наведені слова Франко підкреслив олівцем в «Ізмарагді» Яковлева, а у вірші «Не такого посту хоче бог від нас» трансформував це повчання ось так:

І який пожиток від їди здержаться,
А на блуд і здирство пильно поспішаться,
І який пожиток, щоб лица не мити,
А в холодну пору голого не вкрити?

Зміст співставлених текстів майже автентичний. А в останніх чотирьох рядках поет гостре вістря своєї критики скеровує проти релігійних забобонів та тих людей, що вдають з себе набожних, а на ділі не допомагають голодним і недужим:

Чи то дуже чесно всю ніч в теплій хаті
Гаряче молитися, к богу припадати,
Поки там під тинном з голоду та стужі
Умирають бідні, зойкають недужі?
(т. XXII, стор. 29)

Іван Франко не тільки запозичає тему, а своєрідно стилізує вірш, і це йому допомагає ще глибше розкрити перед читачем тих, «хто в добрій вірі жив, а в злих ділах». Таким чином, слова Ів. Золотоустого, одягнені Франком в поетичну форму, просякнуті демократичними думками, сповнені критицизмом, — викривали представників лицемірної моралі панівних «набожних» верств.

Мотив для паренетикону «Як у хвилі сумніву та муки» (IV) і 5-ої строфи Франко взяв із Слова того ж Ів. Золотоустого «о лживыхъ учителѣхъ», що міститься в «Ізмарагді», як на це вказує рукопис поета № 151, л. 11. «Слово» закінчується повчанням: «Доброе же учение приими, аще отъ простого слышиши, а злого учения не приими, аще и святитель есть учай»². Поет переспівує, розгортаючи події в такому ж порядку, як у Слові, лише остан-

¹ Там же, стор. 70, гл. 31.

² Там же, стор. 50, гл. 71.

(сторінок 220). На обкладинці — автограф Франка зі змістом. Пишучи зміст збірника, автор порівнював кожне його «слово» з відповідним «словом» книги В. А. Яковлева та з рукописом Петрушевича (останній зберігається зараз у бібліотеці старих друків АН УРСР у Львові під № 1 і описаний проф. Свенціцьким). Книгу В. А. Яковлева «Къ литературной истории древне-русскихъ сборниковъ. Опытъ изслѣдованія «Измарагда» Іван Франко мав у власній бібліотеці, записану під № 1507 і підписану на обгортці з зворотного боку «Іван Франко». Попередня назва книги виправлена рукою Франка так: «Яковлевъ — Опытъ изслѣдованія «Измарагда». Очевидно ці зміни зроблені в час опрацювання книги. Різні написи на полях і підкреслення на сторінках: 58, 59, 60, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 80, 82, 86, 87, і 89 цієї книги так само зроблені рукою Франка.

Всі ці факти та архівні рукописи самого Франка з посиланням на «Ізмарагд» дають нам право говорити, що багато слів «Ізмарагду» було використано поетом для написання частини віршів паренетикону, притч та легенд. Наше припущення спробуємо довести.

Працюючи над темою, ми натрапили серед рукописів Ів. Франка на зошит № 151, який зберігається в архіві Франка в бібліотеці АН УРСР, під заголовком «З поля фольклору», 1892 р. На 11-ій сторінці цього зошиту зверху написано: «Із Измарагда». Зміст віршів рукопису і порівняння їх з окремими словами давнього «Ізмарагду» наводять нас на думку, що теми й мотиви віршів паренетикону «Не такого посту хоче бог від нас» (III), «Як у хвилі сумніву та муки» (IV), «Богач» (V), «Хоч від хліба здержусь» (XI), «Як сережки золотії» (XII), «Не високо мудруй» (XIV), «Багатство злом не є» (XXII), «Як риба без води» (XXIII) і строфи такі як: 5, 7, 18, 19, 24, 25, 28, 31, 33, 36 і 40 та притчі про вдячність, про радість і смуток, про покору, легенда «Голод вибух у перським краю», взяті з «Ізмарагду», як на це вказує сам автор, а написані зазначені твори в часи — 31. 12. 1894 року і 26—27. I. 1895 р. Мотив першого вірша паренетикону ми знаходимо в давньому «Ізмарагді» в другому «Слові св. Єфрема о любви»¹: поет парафразує слова св. Єфрема, висміюючи людину-егоїста, що живе лише для себе; ні його молитва і піст, ні жертви і тривоги не варті нічого без справжньої любові до людей — говорить автор. У другому вірші цього циклу «Не слід усякого любити без розбору» автор користується тим же джерелом «Сл. св. Отець о разсмотрѣнии любви»². На вірність цього твердження вказує обкреслений Франком в книзі Яковлева текст:

¹ В. А. Яковлев. К литературной истории древнерусских сборников. Одесса, 1893, стор. 58, гл. 19.

² Там же, стор. 59, гл. 21.

Страшніше гадюки
Людина лиха!
Від зілля промови
Гадюка втиха.
Та злюка не втихне
Ні вдень, ні вночі,
Хоч кров її з серця
Свогого точи.

«О жонахъ добрыхъ и о злыхъ, скотливыхъ» укладач давнього «Ізмарагду» зібрав кілька слів, в яких із замилюванням говорить про порядних жінок, добру матір, слухняну і уважну дружину, критикуючи невихованих, впертих і злих, які даються чоловікові за великі гріхи. Франка зацікавив мотив про зле виховану «жону», про її безглузді примхи та впертість, і він, використавши слова церковно-слов'янського тексту книги притч: «Яко же усерязь златый в ноздрѣх свинім, тако женѣ злоумнѣй лѣпота»¹, написав, тільки трохи парафразувавши, вірш паренетикону XII.

В архіві Франка під № 477/II, на продовгуватому аркуші паперу за № 424 є запис Франка під заголовком «Народні приказки, вигадки й жарти», між ними такий текст:

«То якомусь жінка втопилась в ріці, а він іде з жердкою: горі ріков та й шукає, а здибав то другий:

— А ви, куме, що робите?

— Та адить жінка втопилася, то шукаю.

— Ба, та горі водою?

— О, таже тота певно долі водою не поплила!»

Характерний почерк і підпис внизу списаного листка «Івач Франко» ясно вказує на те, що цей анекдот записав з уст народу сам Франко, а мова і стиль записаного, як і те, що поет поставив його під заголовок «Народні приказки, вигадки й жарти» тільки стверджують його фольклорне походження.

Про дальшу долю записаного Франком тексту, про поетову працю над ним довідуємося з архівних рукописів. Так, у блокноті Франка під № 499/6 ми знайшли окремий двокольниковий листок, з однієї сторони синій, а з другої білий. На звороті листка білого кольору є Франкова копія апокрифічної поеми про Марію, а на синій стороні такий вірш:

Здоров Семене, що ти робиш
Що над Дунаєм з гаком ходиш?
Ой мав жінку гультайочку
Та втопилась в Дунайочку.
Тут на камені цокотіла
Повернулась й полетіла.

¹ П. Кудрявцев. Єврейство, євреї та єврейська справа в творах Івана Франка. (Збірник праць єврейської історично-археографічної комісії, 1929 р. Київ, т. II, стор. 25).

ню фразу переносить у першу строфу, чим зразу звертає увагу читача на головну думку вірша — не цуратися мудрої поради простої людини. У вірші ця думка звучить так:

Як у хвилі сумніву та муки
Вчитель мудрий не найдесь тобі,
То приймай потіху і науки
З простих уст загублених в юрбі.

Схожий мотив парафразований у строфі 5-ій:

Добру науку приймай,
Хоч її і від простого чуєш;
Злої ж на ум не бери,
Хоч би й святий говорив.

Із Слова Ів. Золотоустого «О богатыхъ и немилостивыхъ»¹, що міститься в «Ізмарагді» Яковлева, Франко запозичив думку для написання паренетикону «Богач» (V). Свідчення тому дають підкреслені Франком відповідні рядки в книзі Яковлева, напис на її полі «богачева свічка» та аналогічні вказівки поета в рукописі № 151, л. 14 — Франко реалізує запозичений мотив у поезії «Богач» майже без змін, якщо виключити поетичну форму. Зауважимо, що в вірші поет підкреслює різкіше класові суперечності між багатими і бідними і гостріше осуджує зовнішню релігійність багатих.

Або в «Поученіі І. Златоустого в молитвѣ», що взяте з того ж джерела, слова: «Многи молитвы свершаше в умѣ Моисей, и рече ему бог, что вопієши ко мнѣ, уста ти не глаголють, но сердце вопієтъ...»². Франко у вірші «Серцем молився Мойсей» майже точно переспівує мотив слова. Але думку, вкладену в пасивну форму св. письма, поет зумів силою поетичного вислову зробити набагато виразнішою, повнішою. Тему «Сл. І. Зл. о гнѣвѣ»³ Франко використав для написання вірша паренетикону «Гнів це вогонь» (VII) та 32-ої строфи.

Краще і сильніше, ніж у Слові Ів. Златоустого, поет підкреслив безглуздість вчинків гнівної людини, яка в гніві діє безрозсудно, а коли «...гнів мине, — згадавши, що накоїв, запізно плаче».

У вірші паренетикону XI так само мова йде про людські вади. Поет висміює люту і злу людину, що в своїй лютості губить здоровий розум і нагадує звіра.

Цій же темі присвячений вірш паренетикону XV. Франко порівнює гадюку і злюку і приходять до висновку, що:

¹ Там же, стор. 77, гл. 38, 39.

² Там же, стор. 80, гл. 48.

³ Там же, стор. 55, гл. 15.

Франко висловлює діаметрально протилежну думку тій, що повчає «крестьян» Сл. Золотоустого. За Франком багатство не є зло, «коли на добре вжите». Значно більше зло роблять ті, що йдуть в черці «з страху перед життям і перед боротьбою, хто супокою там шукає, а не бою», а в другому поет просто переспівує мотив слова св. Козьми, правда, віршова форма робить поезію більш дохідливою.

В кінцевому (XXIV) вірші паренетикону Іван Франко вчить і закликає розумно і чесно прожити свій вік.

В кінці цього ж циклу міститься 40 строф, які близько підходять до афоризмів та гномів давніх збірників. Найчастіше для написання строф поет бере думки або якусь рису чи факт із збірників стародавньої літератури, поетично обробляє і тоді пластична форма вірша дає нову красу. Так, наприклад, читаємо:

У стародавньому
«Ізмарагді»:

«Иже слово мудрости иматъ,
а ближнимъ на хоцетъ издати,
то аки злато завязано въ врет-
ищи держится»¹.

«Премудрость утаенна, злато
сокровено — нѣсть пользы въ
обоемъ томъ»².

«И несть скупий стяжанію своему
господинъ, но стражъ есть, и
приставникъ и рабъ»³.

«...вино на двое створено
єсть, мудрымъ на веселіє,
безумнымъ на грехи и погибель,
такъ и багатство иному на
спасеніє дається, а скупимъ
же на большій грехъ и погибель
и муку вечную»⁴.

У Франка:

«Хто має мудрість, а з неї
Ближнім не хоче вділити,
Той має скарб многоцінний,
В міх шкур'яний зашитий»
(строфа 6)

«Мудрість захована,
Золото в скритку —
Однаковісінько
Суть без пожитку».
(строфа 7)

«Скупий, не пан своїх засіків повних,
А сторож і приставник і
невольник
(строфа 18)

«На двое сотворено богом
вино:
Розумним на радість, на згубу
дурному;
Багатство — на двое теж дане
воно:
На добро милосердним, на згубу
скупому».
(строфа 26)

Можна було б ще багато навести прикладів, але й цього досить, щоб показати, як Франко переспівував окремі мотиви давнього збірника. (Див. Яковлева⁵).

¹ Там же, стор. 43—44.

² Там же, стор. 44.

³ Там же, стор. 76—77.

⁴ Там же, стор. 76.

⁵ 1. Слово св. Нифонта о русаліяхъ (Яковлева, стор. 63).
у Франка строфа 24. (Продовження виноски 5-ї на стор. 140).

Та що ж, Семене, бог с тобою,
Її шукаєш вверх водою?
Ой брате любий, се не кпини!
Не знав ти видно Катерини.
Навіть по смерті моя мила
Певно з водою не поплила.

Співставлення двох наведених вище текстів не викликає ніякого сумніву, що вірш Франка «Здоров Семене» є поетична обробка народного анекдоту, який записав Франко на початку 80-х років для «Зорі».

Але і цей вірш автор переробив: скоротив на два рядки, змінив слова Семен на Степана, Дунай на річку, та вніс інші зміни і надрукував у «Моему Ізмарагді» в другому варіанті. Інструментовка вірша як першого, так і другого, близька до фольклорних творів. Ось зміст другого варіанта: сусіда здивувало, чому Степан з жердиною ходить над річкою, і Степан йому розповідає, що втопилась його жінка. На це сусід зауважує: «Та що ж, Степане, бог з тобою, її шукаєш вверх рікою». Але Степан добре знає впертий характер своєї дружини і спокійно відповідає:

А як же, друже, ти гадаєш?
Моеї жінки ти не знаєш?
Хоч і втопилась моя мила,
Та вниз водою не поплила.

Франко критикує не лише вперту жінку, а й погано виховану. Але критика окремих вад жіночих не затемнює справжнього ставлення поета до жінок, яких він так чудово оспівав у своїх творах.

Оспівавши у вірші паренетикону VIII мудрість, Ів. Франко у вірші паренетикону XIV застерігає від надмірного мудрування, «Слово Геннадія патріарха о чтущихъ книги»¹ поет кардинально трансформує і повчання «Слова» «в смиреніи пребывайте» обертає в протилежність, закликає боротися проти тих, хто правду ламає, хто хоче «понад світом кружить».

Від віршів паренетикону IX—X віє повчанням здорового і практичного досвіду і розуму.

Темою передостанніх двох віршів (паренетикон XXII і XXIII) були поучення І. Зл. «Како подобаетъ крестьяномъ жити»² і «Слово св. Козьмы о хотящихъ отыти въ черныя ризы»³, запозичені Франком з давнього «Ізмарагду» Яковлева. На це вказує просте співставлення рукопису поета № 151, л. 13, із текстом, позначеним Франком у книзі Яковлева на стор. 67. У першому Ів.

¹ Яковлев В. А., стор. 44, гл. 40.

² Там же, стор. 66, гл. 27.

³ Там же, стор. 67.

«Иже бо кто не помнить откуда, что добро приимъ, то подобни суть голодну псу зимою измерзшу и яко бысть согрѣтъ и накормленъ, начя лаяти на согрѣвшаго и накормившаго».¹

Думку Кирила Александрійського Франко переробляє, вибирає в чудову поетичну форму, створює сюжетну притчу про вдячність. В першій строфі малює суворий зимовий пейзаж і обмерзлого голодного пса, а потім показує милосердного чоловіка, що накормив і обігрів пса, але пес, замість подяки, «кинувся хазяїна вкусити». Кінець притчі звучить і повчанням і гірким докором. Поет докоряє тим, які не вміють розібратися в людях і часто замість подяки зневажають тих, хто добро зробив і розуму навчив. «Притча про покору» за характером нагадує вірші із паренетикону. Зміст її є в багатьох рукописних збірниках з архіву Франка (див. № 15, 58, 61) та в апокрифах (див. т. IV, Апокрифи і легенди) і важко було б сказати, який саме рукопис мав Франко за джерело своєї притчі, якби не примітка поета в зошиті № 151 (див. архів Франка), де прямо вказується на «Ізмарагд». Співставлення текстів притчі про покору і повчання Ів. Золотоустого «О мытарѣ и фарисеѣ»² остаточно стверджує це джерело. Франко, осуджуючи в притчі пихатих і чванливих фарисеїв, з повагою говорить про смирних людей, але це не євангельська «смирність», а «смирність скромних, не гордовитих і людяних».

А в прекрасній поетичній своєю формою «Притчі про віру» з індійського життя Франко розповідає про кипарис, що росте на Цейлоні, про людей, які моляться до нього, вірять свято в повір'я, за яким вічно буде жити лише той, хто з'їсть листочок, що впаде з кипариса. Але проходять віки, а кипарис не губить жодного життєдайного листочка, хоч люди вірять, «ждуть і мруть в тій вірі, що хтось його діждеться»... В притчі порушена, та не розв'язана проблема людського життя, чується відголос скорботи людини, що втратила стежку і разом з тим з рядків вірша проглядає легка іронія на віру цієї людини в безсмертя.

На джерело «Притчі про радість і смуток» вказав сам автор, помістивши її під заголовком «Ізмарагду» (див. рукопис Франка № 151, л. 13). Дальше дослідження привело нас до тексту «Слова нѣкоего отца къ сыну», що вміщене в «Ізмарагді» Яковлева на стор. 60—62 і підкреслене рукою Франка. Запозичивши мотив «Слова», Франко створив сюжетну притчу про радість і смуток. Зазначимо, що цей твір більш, ніж будь-який із попередніх, нагадує і за змістом і за формою паренетикон.

Інші притчі цього циклу, які мають розгорнутий сюжет, відмінні від тексту паренетикону, їх теми взяті з інших джерел. Цю

¹ Яковлев В. А., стор. 49, гл. VI.

² Там же, стор. 56.

У давньому «Ізмарагді» чимало глав присвячено «почитанію книжному» і підкреслюється велике значення книги як засобу спасіння душі.

Для Івана Франка книга — не засіб для спасіння душі, а могутній чинник, що допомагає людині уникнути, позбутись найгірших вад і пороків. Запозичене поетом слово із давнього збірника «Подобны бо суть книги глубинѣ морстѣй, в ню же поныряюще износятъ бисеръ драгій»¹ поетом звіршоване в 19-й строфі так:

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

Небагато додав до цієї строфи автор, а як по-новому зазвучав млявий афоризм. До речі сказати, що Ю. Кобилецький у книзі «Поетична творчість Івана Франка» без підстав посилається на те, ніби Франко використав для написання згаданої строфи «Слово» з «початкового літопису». Текст, на який посилається автор, заперечує цю думку².

У листах до Франка Драгоманов не раз дорікав поетові за фактичні помилки, припущені ним в статтях, що друкувалися в журналі «Світ». Цілком вірогідне припущення, що на ці закиди Драгоманова Франко відповів ось цією строфою:

Дурний, хто помилок лякаючись,
Не сміє братися до діла, —
Так, як би я не їв, лякаючись,
Щоб кришка в голосницю не влетіла (строфа 8).

Своїм характером і будовою ця строфа нагадує народні приказки.

* * *

У третім циклі збірки вміщені притчі. Притчі про вдячність, віру, любов, покору, про радість і смуток нагадують собою вірші з розділу «Паренетикон» не лише розміром, а й думками та темами. Так, наприклад, темою першої притчі було «Слово св. Кирила Александрійського», в якому сказано:

2. Сл. св. отець о лихомании и пьянствѣ (Яковлева, стор. 73).
У Франка строфа 25.

3. Сл. св. отець о разсмотрѣнии любви (Яковлева, стор. 59).
У Франка строфа 28.

4. Сл. Ів. Зл. о гордѣнии (Яковлева, стор. 195):
У Франка строфа 31 і т. д.

¹ Яковлев В. А., стор. 42.

² Ю. Кобилецький. Поетична творчість Івана Франка, Київ, 1946, стор. 71.

втіху скривдженому і зрадженому народові. Тематично зв'язане з розглянутою притчею слово з давнього «Ізмарагду» про любов до «роду свого», якому Франко у 12-й строфі надає іншого відтінку і нового звучання. Євангельське розуміння любові до «роду свого» поет розширює в любов до Вітчизни і підкреслює, що любов до Батьківщини мусить стати понад всяке почуття.

Бережи маєток про чорну годину,
Та віддай маєток за вірну дружину,
А себе довічно бережи без вину,
Та віддай майно, і жінку, й себе за Україну.

Зацькований тодішнім суспільством, залишений «друзями», Франко більше, ніж хто інший, відчував відсутність вірних друзів... Очевидно, це й наштотувало його на використання «Притчі св. Варлаама о трех друзьях»¹. Ця притча є в багатьох рукописних збірниках, є і в романі «Варлаам і Йоасаф», але текстуально найближча притча Франка до тексту притчі з давнього «Ізмарагду». Поет обробляє тему з давнього джерела і створює «притчу про приятель», в якій хоче навчити, як треба обережно шукати справжнього друга. Перед смертю батько заповідає синові знайти собі вірного друга. На слова сина «Та в мене друзів щирих много єсть», що за його «кожен піде, хоч на гак», батько відповідає, що багато є друзів при їді і вині, «та в горю помогти напевно ні». Він радить синові перевірити друзів: піти вночі попросити, щоб захистили від напасті. Син послухав батька і вночі з важким нав'юченим мішком пішов прохати захисту до своїх друзів, але всі йому відмовили, а дехто погрожував і «власням донести» про злочин. Тоді він пішов до друга свого батька, який ласкаво прийняв його і ладен був уже сховати, але син «сказав йому батькову річ і все, що діялося з ним сю ніч». Так син «фальшивих друзів збувся, а вірного пізнав» — говорить Франко.

Хоч поет і взяв схожу тему і зберіг в основі своїй сюжетну лінію «Притчі св. Варлаама», але значно змінив ситуацію, героїв, а дію, що розгортається в творі, переніс у сучасну йому добу, від чого «притча про приятель» лише виграла і зазвучала не повчанням, як в «Ізмарагді», а закликом до справжньої великої дружби.

Про відсутність справжніх друзів, лицемірну любов говорить і в «Притчі про любов», правда, джерело цієї притчі інше, взяте з апокрифа про Йосифа Прекрасного².

Із великої, дуже поширеної апокрифічної повісті поет відібрав найістотніше, найхарактерніше і створив коротку притчу.

¹ Там же, стор. 219, II ред., гл. 47.

² Ів. Франко. Апокрифи і легенди, т. I, стор. 124.

думку можна ствердити розглядом притч: про життя, красу, приязнь, смерть, правдиву вартість, нерозум та піст.

«Притча про життя» основана на «Притчѣ об Инорогѣ», що походить з буддійського життя, як це стверджує сам Франко. Він її досліджував не тільки в зв'язку з романом «Варлаам і Йоасаф», а й окремо. Про це Франко в листі до Драгоманова від 20/III 1889 року писав: «Монографійка про неї (притчу — О. М.) у мене майже готова і займає майже з аркуш друку». Порівняння текстів притчі з романом «Варлаам і Йоасаф» і притчі, яка є в «Ізмарагді» Яковлева, наводить на думку, що Франко користувався першим джерелом. До такого висновку приводить нас більша текстуальна схожість, а саме: в притчі з Варлаама і в притчі Франка немає горлиць, що приносять смокви, рожки і ягоди. Відсутній ворон, який кидає на чоловіка «горящіе уголья», і немає двох дерев з «золотыми и с серебрянными листьями», а все це є в притчі з «Ізмарагда».

Отже, Ів. Франко, пишучи притчу про життя, мав за взірець текст роману «Варлаам і Йоасаф». Ось її зміст:

На чоловіка в безлюдному степу напав голодний лев. Тікаючи від звіра, чоловік встиг схопитися за пень берізки, що росла в розщілині гори і повис над прірвою. Обпершись, побачив, що його єдину опору підгризають дві миші, а над головою розлючений лев ревів, на дні пропасті страшний дракон з роззявленою пащею чекав на нього, під ногою ворушилась в щілині гадюка. Навче холодним трупом повис він, але раптом помічає мед в щільнику на вершку берези і солодощі меду приневолити про все забути, «найшовши в тих краплинах медових несказану високу розкіш раю». Устами Будди поет розшифровує: чоловік — то кожен із нас, голодний лев — смерть, дракон — вічне забуття. «А миші чорна і біла — ніч і день», що вкорочують життя, гадюка — то власне тіло, що в кожній хвилині може відмовити служити нам, берізка — «людська пам'ять — щира та коротка». А мед — братня любов, що

Розширює життя людське в безмір,
Підносить душу понад всю тривогу;
Над всю турботу із-за діл минутих —
В простори повні світла і свободи.

Зберігаючи сюжет згаданої притчі, Ів. Франко створив, змінивши закінчення і деякі дрібниці, чудову притчу, сповнену глибокими філософськими думками та висновками. Він зумів, використавши стару буддійську притчу, створити високохудожній твір, в якому показав не лише власні переживання, а й надихав зміст її демократичними думками, що загострювали увагу до великої братньої любові. Тільки така любов, вважає поет, може принести

казав, що в них є і, повчаючи, розказав, як треба цінувати не зовнішню форму, одіж, а цікавитися змістом людини.

Із першої частини цієї притчі Ів. Франко і взяв тему для створення своєї «Притчі про смерть». Для написання «Притчі про правдиву вартість» поет використав другу частину давньої «Притчі про смертну трубу і чотири скриньки». Коли у «Притчі про смерть» Франко залишає сюжет, ситуації давнього оповідання, робить незначні зміни; дає ширші малюнки і безіменного царя називає Асока, — то в «Притчі про правдиву вартість», зберігаючи ім'я того самого царя Асока, будує інший сюжет, вводить нові ситуації і бере не 4 ковчеги, а 2 скриньки, як у вірменському варіанті цієї притчі, а найголовніше — повчальний елемент більше посилює. Читачеві не важко прийти до висновку, що золоту скриньку автор порівнює з тим панством, що ходило в золоті, а в серці носило гниль і зраду, дерев'яна ж скринька — то народ, що береже в душі своїй скарби щирої любові, людяності, доброти.

В праці про роман «Варлаам і Йоасаф» Іван Франко, говорячи про текст списку Ібн Хісдай, вказує на притчу про царя і побожного пастуха, якого цар запрошує на обід. Ближче вивчення змісту притчі дає нам право сказати, що саме з цього твору поет запозичив тему для написання «Притчі про піст», в якій досить поетично переспівав млявий сюжет давньої притчі і гостро висміяв зовнішню релігійність панівних верств.

До того ж джерела веде притча Франка про нерозум. Справді, поет знав декілька варіантів схожої притчі. Так, у тексті Ібн Хісдай є притча про птаха, у грецькій — про солов'я, у вірменській — про горобця, у бомбейському (арабський текст) — знову ж таки про горобця. У крехівському тексті притча про солов'я пропущена. Вірогідно, що Франко запозичив її з грецького тексту¹.

Зіставлення цього перекладу з Франковою «Притчею про нерозум» наводить нас на думку, що це й є той взірець, яким користувався поет при написанні своєї притчі.

Правда, Франко не просто переспівав давню притчу, а зробив помітні зміни: у творі Франка головні персонажі — пташка і стрілець, у давній притчі — соловей і пташник, крім того, порядок «наук» пташки змінений, що ще більше підкреслило авторове тлумачення: не жалкувати за тим, що сталося, не рватися переробити вже зроблене, ніколи не вірити в те, що неможливе. Ці перестановки, як і незначні зміни в ситуації та прекрасна поетична форма вірша, зробили притчу доступною широким масам читачів. Одночасно «Притча про нерозум» є данина поета тому внутрішньому станові, в якому він перебував у ті невідрадні часи, коли, втомлений і принижений, споглядав життя.

¹ Там же.

в якій за допомогою чудової поетичної форми блискуче розкрив зміст апокрифічної повісті, гостро скритикував дволичну любов дворака. На облесливі слова дворака Йосиф відповідає:

«Минувше ти збудив сумне...
Мій друже, не люби мене!

і далі пояснює, як багато гіркого йому принесла любов:

Отець любив мене й жалів —
За це братів на мене гнів.
За це в рові я смерті ждав,
За це невольником я став.
Потім Пантефрія жена —
Любила страх мене вона,
Та за любов її дарму
Попавав я на сім літ в тюрму.

Отож, облудної, лицемірної любові, признається Йосиф, «страх боюся». В цьому творі ми добачаємо автобіографічну сторінку поета, в тому розумінні, що Франко бачив і відчував на кожному кроці огидне лицемірство у відношенні до себе, очевидно, саме через це запозичена тема з апокрифа про Йосифа Прекрасного з такою силою зазвучала в обробці Франка.

У романі «Варлаам і Йоасаф» є «притча про смертну трубу» і чотири скриньки¹. Це «оповідання винято із більшої в старій Русі дуже улюбленої повісті про Варлаама і Йоасафа» — зазначає Франко в книзі «Староруські оповідання» (1900, ч. 238).

В притчі розповідається, як цар, «велій славен зело» їхав на позолоченій колесниці і по дорозі зустрів двох чоловіків із закривавленим обличчям, похмурих і в подертій одежі; при наближенні до них скочив з колесниці, упав на землю, поклонився їм, обняв з любов'ю і поцілував. Супроводжуючи царя, вельможі і князі обурилися цим вчинком, а брат царя, вражений негідною поведінкою владаря, докоряв йому за це. По приїзді додому цар увечері наказує протрубити біля двору свого брата, що означало, за звичаєм, з'явитися на смертну кару. Ранком в одежі смертника нещасний, ридаючи, з'явився в царські палати. Цар розказав братові, що вчорашні два чоловіки для нього були страшніші від голосної труби і він мусив їх шанувати, бо це були проповідники бога. Щоб повчити й міністрів, цар тут же після розмови з братом наказує йому «створити ковчеги» — два обложити золотом і вкласти в них смердючу падаль, а інші два помазати смолою і наповнити дорогоцінним камінням та пахощами. Коли були готові «ковчеги», цар покликав своїх вельмож і запитав, який із чотирьох найдорожчий. Всі вказали на золоті. Тоді цар розкрив ковчеги, по-

¹ Ів. Франко. Варлаам і Йоасаф. Львів, 1897, стор. 17—18.

із Ковельської Палії,¹ яку він ґрунтовно досліджував і в якій містилося оповідання про «Арота». Ангели Арот і Марот, послані богом на землю судити людей, напившись вина, від жінки Астарте, що прийшла до них в справі, вимагають брудної любові, але жінка, дізнавшись від них про таємниче слово, з його допомогою підноситься до бога і розказує йому про грішні справи ангелів. За це бог зробив її зіркою, а «святих» повісив у Вавілоні залізними ланцюгами за ноги «на пам'ять праведним суддям». Франкові вдалося, переробляючи оповідання про двох грішників, не лише створити цікаву легенду, а й довести думку, що коли говорити про моральну чистоту, то треба починати не з низів, а з царів і панів, бо їх мораль завжди брудна.

Цікава «Легенда про вічне життя» є останньою в цьому розділі і найбільш пластично передана. В архіві Франка є книга під № 93 в картонній обгортці, хребет і роги з коленкору. На хребті вибито золотими літерами «Легенди». На першій сторінці рукою Франка написано зверху заголовок «Рукопис Київського Михайлівського монастиря, ч. 1653, т. III, К.». У книзі є три легенди, переписані різним почерком і виправлені рукою Франка. Третя по порядку і є легенда про Олександра Македонського без початку і кінця. В ній говориться про різні походи Олександра, які описані на стор. 45—187. Уже одне те, що рукопис спеціально переписувався для Франка, що сам поет старанно правив його, говорить про той великий інтерес Франка до образу Олександра. А згадування в легенді про Роксану, Птолемея, Арістотеля дає нам деякі підстави гадати, чи не була ця легенда взірцем для поета, коли він писав «Легенду про вічне життя»? Заодно, може це надто сміло, нам би хотілося сказати і про другу здогадку, що ця легенда могла наштовхнути поета на написання «Притчі про красу», в якій головними героями є Арістотель і Олександр Македонський. Та все ж наші міркування ще не дають права заперечувати іншу думку, що Франко міг використати якийсь інший давній переказ про Олександра Македонського і на його основі створити «Притчу про красу». Ось зміст першої: Аскет молить богиню зробити так, щоб «старість і смерть оминули» його, і богиня дає чудодійний золотий горіх, що має принести безсмертя аскетові. Після довгих роздумів аскет приносить горіх «богорівному» Олександрові. Але навіщо вічно жити молодим, — думає Олександр, — без коханої дружини, і віддає дар Роксані, а та віддає горіх коханцеві — генералові Птолемею, а отруту — Олександрові. Птолемей за тими ж роздумами віддає повії подарунок Роксани. Остання, почувши, що цар смертельно хворий, приносить йому чародійний горіх. Від цієї «пропащої» жінки Олександр дізна-

¹ Ів Франко. Апокрифи і легенди, т. I, стор. 79.

Остання — «Притча про красу», тісно зв'язана спільними джерелами з легендою про вічне життя, і тому мова про неї буде в розділі легенд.

* * *

У наступному четвертому циклі вміщено шість легенд, з яких дві: «Указ проти голоду» та «Побіда» є короткі анекдотичні малюнки з східного життя, а дві: «Un coeur simple» (Свята Доместіка) та «Життя, і страждання, і спіймання, і смерть, і муки, і прославлення преподобного Селедія» є сатиричні травестії на агіографічні твори житійної літератури про муки, страждання святих. Тему для написання сатиричної легенди «Свята Доместіка», Франко взяв із рукопису Степана Самборина ось з яких слів жартівливої статті: «Бѣ нѣкая вещь низу главу носяще. Разгнѣвася на сію вещь дому владыка, всади ю в темницу, по мнозѣ же времени выведе ю с темницы и заклати ю копѣмъ проб... ризы же ся огнѣмъ ожегошася, сама же бысть распята на дрѣвѣхъ»¹. А мотив про «св. Селедія» він міг перейняти із гумористичної збірки XV і XVI віків, в якій вміщені пародії на Отченаш, Богородице діво,.. святого Селедія і т. ін. Про що досить виразно говорить Франко в рецензії на працю П. Житецького «Энеида И. П. Котляревского и древнейший список ея» (див. ЗНТШ, 1900, т. 38, стор. 38).

Цими творами Франко ніби хоче відживити традиції пародійної літератури на біблійно-релігійні теми, що були такі поширені у XVII і XVIII століттях. Про те, як влучно висміяв поет релігійну догматичність окремих положень в сатиричних легендах (Св. Доместіка — домашня свиня) і в другій («св. Селедій — оселедець»), свідчить рецензія Юліана Дзеровича на «Мій Ізмарагд» в «Богословському віснику».² Рецензент, посилаючись на творчість польських письменників Семирадського і Сенкевича, намагається довести, що вони підносять героїство і силу духа християнських мучеників, «а наш, безперечно один з талановитіших синів нашого народу, піднімає на глум «святих», кепкує з мучеників, пхаючи насилу в лик їх і «свиню» і «оселедця».

Така оцінка сатиричних легенд Франка красномовно говорить про слушність критики релігійних приписів, про гострий осуд тодішніх умов, які породжували злигодні трудового народу.

В останніх двох творах «Арот і Марот» та «Легенда про вічне життя» автор порушує загальнолюдські питання буття. В легенді «Арот і Марот» Франко використав оповідання про двох ангелів-грішників (талмудичне). Цю легенду письменник міг запозичити

¹ Ів. Франко. Карпаторуська література XVII—XVIII віків (додаток) ЗНТШ, т. 38, стор. 91.

² Богословський вісник. Львів, 1900, № 1.

Поетові впадають в око в тогочасному селі, в селі доби розвитку капіталізму, феодальні кріпосницькі залишки: це хати без комина, в яких «дим всю хату заповняє, хапле очі, сльози витискає». Минали десятиліття, змінювались уряди та пани, лише злидні залишались постійними в селянській хаті з «благословення бога». Такий стан прекрасно показав Франко в останніх рядках вірша:

Там під сволоком завитий в шматті
Лист небесний — писаний бог-зна ким,
Йосифінський наказ панщизняний,
Прадідівський квит на тридцять буків,
Діда скарга за ґрунтець забраний,
Батьків акт ліцитаційний¹ драгий, —
Ось весь спадок, що лишивсь для внуків.

Отже, і для внуків нічого відрадного в тодішньому суспільстві немає.

У такому селі, з його віковими забобонами, темрявою, з його церквами і шинками під опікою всесильного жандарма, живе глитай-лихвар, що дає гроші в борг і з богом у серці бере проценти.

В іншому плані написаний твір «На пастівнику», що темою і настроєм своїм перекликається з давніми есхатологічними легендами апокрифів. Старий парубок Сень після оповідань пастухів про конокрадів, війну та божевільну жінку розказує підліткам, що вивели в степ на ніч коні пасти, про суд, про антихриста, який має прийти на землю перед страшним судом. Оповідання Сеня нагадує нам народну легенду про вола на краю світа. Правдоподібно, ця легенда і наштовхнула Ів. Франка написати поезію «На пастівнику». Тільки такий поет, як Франко, що знав добре реальне життя і не гірше давню літературу, міг показати таке чудове сплетіння реального з легендарним, сучасного з минулим. У розмовах пастухів про війну, новітню панщину, соціальну боротьбу чується реальна оцінка буття народу, про яке співається в пісні:

Нема добре та й не буде.
Була війна та й ще буде.
Брат на брата ворогує,
Сестра сестрі смерть готує,
Син на батька ніж підносить,
Донька мамі смерті просить.

В цих словах розказується про страшне життя визискуваного народу, жорстоку класову боротьбу. Фантастична розповідь Сеня про чудодійного вола, що спас уже п'ять гір і, як спасе останню, настане страшний суд — не може затемнити реальних і жорстоких картин життя, несправедливості. Пастухи скаржаться на важкі,

¹ Ліцитація — продаж з торгів.

ється про мандрівку горіха і воліє краще вмерти, ніж «битись в сітях брехні», жити серед облудного життя. Він віддає перевагу смерті і кидає горіх у вогонь. Показане в легенді лицемірство, зрада викликають огиду до кожного, хто живе за правилами гнилої буржуазної моралі. В ній ми чуємо лункий відгук настроїв змученого серця поета тією зрадою і ошуканством, якого зазнав Франко не раз на собі.

Закінчуючи огляд віршів із циклів «Паренетикон», «Притчі», «Легенди», нам хотілось би зазначити, що Іван Франко, використовуючи теми й мотиви давнього «Ізмарагду», фольклорні скарби з різних джерел, найчастіше переспівує ті, в яких підкреслюється якась незначна вада, риса, хиба людини чи її поведінки. А в інших творах на запозичені теми поет, як про це говорилося вище, з позицій демократичного гуманізму критикує все, що йшло врозріз з його революційно-демократичним світоглядом і ніякого, як це намагались довести буржуазно-націоналістичні критики, класового миру в цих віршах нема. Поет модернізував лише зброю, продовжуючи непримиренну боротьбу з гнобителями свого народу.

* * *

Філософські роздуми поета, порушені у віршах паренетикону, притчах, легендах, мають зв'язок з людським буттям. Іван Франко не відмежовував їх від реального, а, навпаки, тісно зв'язував згадані твори з темами сучасного йому галицького села. Цю думку стверджують останні два цикли збірки «По селах» і «До Бразилії».

Прискорений розвиток капіталізму в останній чверті XIX ст. характеризується непомірним визиском, конкуренційною боротьбою, гонитвою за оволодінням нафтовими копалинами й інтенсивною диференціацією села. Все це несло нові злидні в убогу хату галицького селянина. Спостережливий і вразливий поет болісно переживає зубожіння трудового народу і відгукується на безрадісну дійсність рядом творів, що вміщені в циклі «По селах».

У першому вірші поет розгортає картини убогого села:

На підгір'ю села невеселі
Простяглися долом — долинами,
Мов край шляху на твердій постелі
Сплять старці обвішані торбами.

Жахом віє від сіл, що руйнуються:

Похилилися смерекові стіни,
Там і сям стемпльовані дрючками,
Мов каліки, ждуть собі заміни,
Щоб спочить розбитими кістками.

Ще про страшніше життя селян-емігрантів ми довідуємося з «Листа із Бразилії». Розпукою і квилінням звучать слова Олесі, коли вона перераховує важкі пригоди подорожі і нужденного життя в лісах Бразилії. Голод, пропасниця, смерть винищували тисячі емігрантів. «Було нас сорок, є ще вісімнадцять», — признається Олеся.

Вірші «До Бразилії» — це ілюстрація історії ганебного польсько-шляхетського панування. Оспівані поетом криваві сльози, здичавіння, розклад та вимирання українського народу — це страхотливі картини галицької дійсності кінця XIX ст. Вони будили свідомість народу і розхитували твердині проклятого ладу. В цьому велике їх пізнавальне значення.

* * *

Підсумовуючи все, що досі було сказано, хотілось би ще підкреслити, що усунення Івана Франка від політичного та громадського життя, позбавлення роботи в часописах, крах надій на одержання кафедри у Львівському університеті, брудна критика з боку польської шляхти та українських буржуазних націоналістів, а до того втома і хвороба викликають у поета важкі філософські роздуми, що обертались навколо питань змісту людського буття.

Франко шукає в давніх збірниках твори з відповідними настроями і, трансформуючи запозичені теми й мотиви, створює чудові, глибоко ідейні твори гуманно-демократичного звучання.

Заглиблення поета в давню літературу не відривало його уваги від реального, а, навпаки, ще більш зосереджувало погляд на різних сторонах тогочасної дійсності.

Настрої смутку, зневіри, що з'являлись іноді у творах поета, завжди поступались перед оптимізмом революційного демократа. Хоч у збірці «Мій Ізмарагд» інколи чується журба і смуток, все ж життєстверджувальна поезія з її мажорними тонами залишається характерною рисою збірки.

Джерелами, з яких Франко запозичав теми й мотиви для написання значної частини паренетикону, строф та окремих притч і легенд, були давні «Ізмарагди». Більшість притч і легенд ведуть нас до джерел апокрифічних і роману «Варлаам і Йоасаф». Теми віршів першого та двох останніх циклів взяті з сучасного поетові життя.

Запозичені мотиви й теми давньої літератури поет не просто переспівував, а часто перероблював, насичував правдою життя. Трансформовані автором теми давньої літератури відбивали не лише внутрішній світ поета, його скорботу над долею народу, а й викривали найогидніше в тодішньому суспільстві — владарів-

безправні умови, в яких вони живуть, хоч до активного виступу проти несправедливості не доходять.

Такі ж реалістичні теми віршів останнього розділу: їх Франко взяв з галицької дійсності кінця XIX століття. Відомо, що передо-ва прогресивна галицька інтелігенція, а насамперед наш поет, рішуче виступали проти еміграції галичан до Бразилії, бо сподівання на покращення життя за межами своєї батьківщини плодили пасивний протест замість рішучої боротьби з існуючим ладом. Та все ж розбуджена різними агентами уява селянина про щасливе заможне життя в Бразилії викликала колосальне переселення з Західної України (1895—96 р.р.).

Франко не міг стояти в стороні від цих, страшних своїми наслідками, подій і виступив у «Kujer-i lwowsk-ому» з статтею «Добродій людства», в якій не лише висміяв агента-вербувальника, але й показав, хто зацікавлений в еміграції селян до Бразилії, хто на цьому набивав кишені. Одночасно поет створив ряд поетичних творів, що об'єднуються однією темою і зібрані під заголовком «До Бразилії».

Розпука й злидні гнали десятки тисяч безталанних селян з рідної країни в невідомі краї, щоб там вони знову стали жертвою капіталу. Яка страшна правда і скільки печалі чується в цих рядках:

Коли почувеш, як в тиші нічній
Залізним шляхом стугонять вагони,
А в них гуде, шумить, пищить, мов рій,
Дитячий плач, жіночі скорбні стони,
Важке зітхання і гіркий проклин,
Тужливий спів, дівочії дисканти.
То не питай: Цей поїзд — відки він?
Кого везе? Куди? Кому вздогін?
Це — емігранти.

Дальші картини ще більше розкривають жахливе поневір'я змучених марними надіями, брудних і виснажених жінок, чоловіків і дітей, що їдуть в еміграцію.

Поет тужить над злою долею рідного йому народу:

Гей, розіллялось ти, руське горе,
Геть по Європі і геть поза море!

Несказанно важких поневір'я зазнавав галицький народ на шляхах еміграції, а хто бачив це життя,

Будуть ще внукам казати проти ночі:
«Дивний тут люд ночував із півночі.
Рідну країну з слізьми споминав він,
Але з прокляттям від неї тікав він».

Я. БІЛОШТАН

ДО ЛІТЕРАТУРНО-СЦЕНІЧНОЇ ІСТОРІЇ
ДРАМИ ІВАНА ФРАНКА «УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ»

У багатогранній громадсько-літературній діяльності Івана Франка театральні інтереси і драматичний жанр посідали велике місце. Спробувавши писати драми ще як шкільні завдання учнем вищих класів Дрогобицької гімназії, Іван Франко своє зацікавлення драматичною літературою зв'язав з розвитком українського театрального мистецтва і проніс його через усе своє життя.

Вважаючи себе за муляра, що цементом та обломками заповнює в будівлі всякі «люки і шпари», бажаючи бути «не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком» і прагнучи «обняти цілий круг людських інтересів»¹, Франко в 90-х роках задумав «кинутися головно на поле драматичне»². В цей час Франко створив найкращі свої п'єси, які надовго стали прикрасою західноукраїнського театру, а деякі не втратили свого ідейно-художнього інтересу і на радянській сцені.

Через задушливі умови свого життя письменник-демократ Іван Франко багато своїх драматичних задумів не зміг здійснити. З болем у серці признається він Лесі Українці, що через «умови моєї роботи... умови мого життя... умови нашої сцени...» змушений був «скручувати голови» своїм драматичним задумам³. Це болісне признання Франка-драматурга може стати ключем для зрозуміння й розкриття його драматичних творів і образів.

Внаслідок постійного втручання офіційної і неофіційної цензури з метою знешкодити соціальну гостроту Франкових п'єс автор сам змушений був «скручувати голови» своїм творчим драматичним задумам, в силу чого не всі опубліковані п'єси Франка зберегли єдність політично-ідейної наснаги і художньої досконалості.

Тільки знаючи цензурно-політичні умови Австрії, серед яких довелось творити І. Франкові, ми зрозуміємо, чому драматичні за-

¹ О. М(аковей). Ювілей 25-літньої діяльності Івана Франка. (Літературно-науковий вісник, 1898, т. 4, стор. 129).

² Матеріали для культурної і громадської історії Західної України, т. I, К. 1928 р., стор. 474.

³ М. Деркач. Серед блоктотів і записок Івана Франка. (Література і мистецтво, 1941 р., № 5, стор. 41).

гнобителів, і критикували вади людини взагалі. Франко зумів заховані скарби життєвої мудрості, вікового досвіду людини, змертвлених часом і мовою стародавніх збірників, огріти своїм чуттям, вдихнути свіжу нову думку, розкрити перед новим поколінням зміст життєвої мудрості, навчити людину шанувати кращі прояви людського духу і гуманності.

У збірці «Мій Ізмарагд» Іван Франко виступає як лірик-філософ, гуманіст і революційний демократ. Мені здається, що слова Луначарського «Жорстокість революціонера — єдина жорстокість, що може йти пліч-о-пліч з найглибшою ніжністю серця», сказані на адресу Шевченка, можна повністю прикласти до Франка. Справді, цю думку підтверджують якнайкраще твори «Мого Ізмарагду». Майже в усіх поезіях збірки поет гостро осуджує не-нависний буржуазний світ з його облудно-лицемірною мораллю, продажністю і угодовством. Але ми чуємо в них пристрасну любов до рідного народу, скорботу над його долею. І тим і другим поезії революціонізували, розбуджували свідомість народу, примушували думати над способами знищення ненависного ладу.

Збірка «Мій Ізмарагд» — великий вклад Ів. Франка в скарбницю української літератури. Різноманітністю тем і проблем, показом широти людських інтересів, порушенням філософських питань Франко підносить українську літературу до кращих зразків світової літератури.

Особи, як бачимо, досить промовисті, титули яких вказують на їх соціальний стан і ідеологію, а, значить, і на ставлення до «му-жицького» сина Ів. Франка.

З п'ятнадцяти надісланих на конкурс п'єс ні одна не викликала проти себе такого заперечення, як «Украдене щастя». Член журі конкурсу Євген Олесницький зазначив у своєму повідомленні про результати конкурсу, що «з деяких боків піднесли проти цієї драми закиди, що вона неморальна... Інший закид, — продовжував Є. Олесницький, — піднесений у анкеті і підпертий більшістю її членів, лежить у тім, що автор невластиво віддав роль чорного характеру жандармові. Дехто добачив у нім пониження інституції жандармів, дехто боявся, що з цієї причини уряд не дозволить виставляти цієї драми»¹ (підкреслення моє — Я. Б.). Як бачимо, зовсім не інкримінуючи п'єсі художньо-сценічних вад, виступаючи виключно проти соціального спрямовання твору, конкурсна комісія виставила два мотиви, за якими драму І. Франка визнала «невартою ні першої, ні другої премії».

Перший — «неморальність» п'єси. Клерикально-народовська комісія з її занадто «сором'язливими, пуританськими смаками» вважала п'єсу «образливою для моральності». Тільки один член комісії, Євг. Олесницький, взяв в оборону Франкову драму і виступив проти обвинувачення, заявивши, що «закидів тих не поділяємо, бо сам факт подружнього віроломства, представлений у драмі, не робить її ще неморальною — інакше, — додавав він, — належало б на основі цього закиду усунути з театральних репертуарів щонайменше половину найдобріших драматичних творів»².

Другий закид п'єси, висловлений більшістю голосів, мотивувався дискредитацією в ній інституції жандармерії. Немає потреби підкреслювати, що польські графи і галицькі «новоєрівці» побачили в драмі «Украдене щастя» негативний образ представника австрійської адміністрації, деморалізуючий вплив жандармів на селі, і тому драма Франка могла побачити галицьку сцену тільки після заміни жандарма сільським поштарем.

На основі цього можна прийти до висновку, що й закиди комісії про «неморальність» п'єси були виявом ворожості галицької націоналістичної буржуазії та польської шляхти до прогресивних ідей письменника-демократа.

З надісланих п'ятнадцяти п'єс на конкурс Франкова драма була найкращим твором³. Навіть той же ідейний противник Франка

¹ Євг. Олесницький. Драматичний конкурс галицького Виділу краевого за рік 1892, Зоря, 1893, стор. 58.

² Там же.

³ О. Маковей писав: «Зовсім безсторонні люди казали, що з-поміж трьох нагороджених на конкурс... творів драматичних, «Украдене щастя» таки найкраще, хоч воно й одержало тільки третю нагороду» (Ів. Франко, «Зоря», 1896 р., стор. 19).

думи І. Франка були набагато ширші від того, що він міг написати.

Показовим актом «обвинувачення проти всіх», що винні у цьому злочині, «проти всього, що вимагає цього злочину», як писала Леся Українка¹, є літературно-сценічна історія драми «Украдене щастя», про що й буде йти мова у цій статті.

Першу редакцію своєї п'єси закінчив І. Франко в першій половині вересня місяця 1891 року і тоді ж надіслав її у Крайову управу — виконавчий орган Галицького сейму, яка в березні цього ж року оголосила конкурс на оригінальні українські п'єси².

Офіційна урядова конкурсна комісія, складена головню з ідейних противників І. Франка — з шляхтичів та народовців — «новоєрівців», зрозуміла соціально-викривальний характер «драми з народного життя» «Украдене щастя» і поставилась до неї рішуче негативно. Один із впливових членів цієї комісії — грецько-католицький піп і довголітній «царсько-королівський» професор української мови і літератури у Львівському університеті Омелян Огоновський відіграв злочинно негативну роль у текстуальній і сценічній долі п'єси та у визначенні премії за неї. Попередньо прочитавши п'єсу ще 18 листопада 1891 року, він категорично засудив її за те, що «в характеристиці головних дійових осіб — Анни Задорожної і жандарма Михайла Гурмана проявляється тенденція радикальна», тому вважав, що «такі особи з неморальними прикметами годі виставляти на сцені», а тим самим «такі писання, як «Украдене щастя», не можуть увінчатись нагородою конкурсовою»³.

Внаслідок негативної оцінки Огоновського Франко переробив свою драму й послав її знову на конкурс. Конкурсна комісія зібралася 14 січня 1893 року і зробила свій присуд про конкурсні твори.

Небезінтересним буде навести персональний склад конкурсної комісії, яка складалася з восьми членів, а саме:

- 1) проф. О. М. Огоновського,
- 2) графа Станіслава Бадені,
- 3) автора «новоєрівської» угоди з польською шляхтою Олександра Барвінського,
- 4) адвоката Євг. Олесницького,
- 5) члена Виділу крайового Дам'яна Савчака,
- 6) учителя В. Коцовського,
- 7) польського публіциста Платона Костецького,
- 8) кандидата адвокатури Миколи Шухевича.

Засідання відбулося під головуванням заступника крайового маршала, шляхтича Антона Хамця.

¹ М. Деркач, там же.

² В листі до Драгоманова з 15 вересня 1891 р. Франко писав: «Написав я драму з народного життя і послав її на конкурс у Виділ краєвий». (Матеріали для культурної і громадської історії Західної України, стор. 361).

³ М. Возняк. До історії тексту драми «Украдене щастя» Франка. (Радянський Львів, 1945 р. № 2—3, стор. 46—47).

що друкувалася під псевдонімом Наталка Полтавка. Зміст п'єси такий: ліберально настроєна 22-літня панночка з зубожілої родини, Катря Чайківна, зазнавши розчарувань у сфері панського життя, ідеалізує народний побут, сама одягається в селянську одягу й закохується в простого, але багатого парубка Михайла Коршуна. Вона відвідує розваги селянської молоді і наперекір своїй матері виходить заміж за Михайла. Але дуже скоро виявилось, що її погляди на народ не відповідають дійсності. У неї нічого спільного з чоловіком немає у думках, у звичках, у культурних запитах. Він не може зрозуміти «тонкої» душі своєї дружини. Як кажуть, — вона йому про образи, а чоловік про гарбузи. Він не розуміє лермонтовського вірша «И скучно и грустно»... Нарешті він забобонний і «по-хамському» ставиться до Катрі, зраджує її... Вирішили «полюбовно» розійтись, і Катерина з дитиною повертається до матері-поміщиці.

Виходить, що причиною розлучення Катерини з Михайлом є різниця в культурі й світоглядах ліберальної інтелігенції і селянства. І. Франко визначив ідею цієї п'єси як «проповідь проти хлопманії» і проти ідеї занадто тісного братання інтелігенції з людом. * «Саме це і подобалось народовцям» — додає він¹ (підкреслення моє — Я. Б.).

З художньо-сценічного погляду «Катерина Чайківна» була немічно скомпонована, на що одностайно вказувала літературно-театральна критика. Євг. Олесницький писав: «Катерина Чайківна» грішить іменно тим, що ця річ розложена зовсім непотрібно аж на 11-ть відслон, так що драма ця в тім виді, як єсть тепер, — безоглядно представленою бути не може»² (підкреслення моє — Я. Б.). Такий же категоричний присуд цій п'єсці виніс і критик О. Маковей, заявивши, що «з усіх нагороджених драматичних творів «Катерина Чайківна», як драма найслабіша і на першу нагороду зовсім собі не заслужила»³ (підкреслення моє — Я. Б.).

Навіть Ом. Огоновський про «Катерину Чайківну» писав, що «штука слаба, автор не має поняття про драматургію»⁴. Визнав цю п'єску «так само за слабу із сценічного боку» і І. Франко⁵. Визначення цій нікчемній мелодрамі першої премії справді можна пояснити тільки тим, що сама її «проповідь проти занадто

¹ Рецензія Франка вистави цієї драми в № 339 газети «Kurjer lwowski» за 1893 р.; Ів. Франко. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів, 1910, стор. 276; Ос. Маковей. Новини нашої літератури (ЛНВ, 1898, т. II, стор. 38).

² «Зоря», 1893, стор. 57.

³ «ЛНВ», 1898, т. II, стор. 40.

⁴ «Радянський Львів» 1945, № 2—3, стор. 46.

⁵ Згадана рецензія Франка, його ж «Нарис», стор. 276.

О. Огоновський змушений був визнати, що «у автора добачається талант драматичний». Євг. Олесницький в повідомленні про конкурс подав докладну оцінку літературно-сценічної вартості п'єси, відзначивши, що автор «виявив велике знання народного життя і людської душі і правдиво змалював психологію дійових осіб, а сама драма написана із знанням сцени» і тому «повна живої акції». «Під сценічним поглядом, — писав Євг. Олесницький, — не можна цій драмі нічого закинути», а тому вона «буде цінним» набутком у репертуарі нашої сцени і в нашій драматичній літературі¹.

Ця позитивна оцінка зайвий раз доводить, що урядовий конкурсний комісії був неприйнятний ідейний, викривальний зміст високимистецького твору революційного демократа І. Франка.

Конкурсне журі складалось з ідейно-політичних противників І. Франка — офіційних представників австро-шляхетського уряду та «новоєрівців», що, як писав І. Франко в листі до Драгоманова, «гаряче промовляли проти преміювання моєї драми», та переважили поляки, які були за те, щоб преміювати хоч одну галицьку річ². Так галицькі угодовці довели до того, що визначено Франкові з усіх можливих найнижчу, третю премію, але й то з застереженням і під умовою, що Франко зробить у своїй драмі зміни, вказані комісією³. Уся ця обурлива конкурсна історія з драмою «Украдене щастя» була виявом ідейно-політичної боротьби між представниками польської шляхти та українськими буржуазно-націоналістичними угодовцями, з однієї сторони, і революційним письменником і діячем І. Франком, — з другої. Поряд з такими пізнішими фактами, як недопущення Франка до кафедри в університеті, як забалотування його кандидатури під час виборів, конкурсна комедія з драмою «Украдене щастя» була одною з ланок у довгому ланцюгові злочинств західноукраїнського буржуазно-націоналістичного табору австрійської орієнтації та польської шляхти у відношенні до революційного діяча і поета І. Франка.

Найкраще характеризують ідейні симпатії і літературно-театральну компетенцію та мистецькі смаки комісії ті твори, що вона їх визнала за високохудожні, ушанувавши першою та другою преміями.

Першу премію в сумі 300 гульденів одержала драма в 5-ти діях і 11-ти одмінах — «Катерина Чайківна», автором якої була третьорядна українська письменниця Надія Матвіївна Кибальчич,

¹ «Зоря», 1893, стор. 58.

² Матеріали для культурної і громадської історії Західної України, стор. 405—406.

³ Радянський Львів, 1945, № 2—3, стор. 47.

відкидаючи залицяння до неї придуркуватого бурсака і ловеласа, сина місцевої просфорниці, з примхи закохалась в мужицького парубка. Переситившись розкошами і щастям любові з парубком, вона спродує село і задумує їхати до міста шукати свіжих вражень. Та неоглядна пані не завважила, що вона грає з вогнем. Бідна дівчина, мужичка Катерина, у якої пані відібрала її судженого, відомстила своїй розлучниці (убиває її ножом).

Як «Катерина Чайківна», так і її літературна посестра «Мужичка» (Катерина) провалилась на сцені і незабаром зникла з репертуару. Так само життя посміялось над «верховним літературно-драматичним судилищем» галицького сейму.

Не зайвим буде нагадати, що на цьому конкурсі була п'еса І. Тобілевича «Бурлака», яку високо оцінив І. Франко, назвавши її «вельми живим і драматичним малюнком безправ'я, яке царює в Росії від гори до низу¹. Але конкурсна комісія не визнала п'есу вартою нагороди. Обурюючись цим фактом, І. Франко писав: «Ця штука під назвою «Чабан» була на конкурсі Виділу краювого у Львові, — на тім самім, на яким першу премію одержала така безграмотна п'еса, як «Катря Чайківна», а другу премію одержав плагіат з Островського». З гірким сумом закінчував Франко: «Тільки тепер, прочитавши «Бурлаку», ми можемо до глибини душі застидатись за наш тодішній ареопаг².

Виявивши світоглядну обмеженість, літературно-театральну неосвіченість і несмак, керуючись клерикально-сервілістичним принципом щодо австро-шляхетського уряду, «верховне літературне судилище» змушувало І. Франка кілька разів переробляти драму і нарешті визнало за неї тільки третю премію в сумі 200 гульденів, обікравши таким чином автора на 100 гульденів, як справедливо скаржився він у листі до А. Кримського.

В Галичині присуд журі викликав серед передової громадськості здивування і почуття обурення, але факт залишився фактом³.

Митарства п'еси не закінчились вимогами конкурсного журі. Як повідомляє «Kurier lwowski» за 1893 рік з 31 жовтня (№ 302, стор. 4, у розділі «Театр, література і мистецтво»), уже премійовану і давно приготовану автором п'есу «не можна було ще виставити, бо п'еса ще не вернулась з цензури з намісництва». Лише після «досить довгої тяганини з властями поліційно-цензурними», як писало «Діло» (1893, № 250, стор. 1), ця вимучена і спотворена ворожим втручанням п'еса попала нарешті на сцену з сільським

¹ Рецензія Франка на «Бурлаку» Івана Тобілевича (Житте і Слово, т. VI, Львів, 1897, стор. 94).

² Там же, стор. 95. Ів. Франко, Нарис, стор. 276.

³ С. Паньківський. Тернистим шляхом (Театр, 1939, № 68, стор. 17).

тісного братання інтелігенції з людьми» була співзвучна думкам і настроям конкурсного журі. До того ж, ця малесенька п'єска на 30 сторінок була безмірно насичена етнографічними аксесуарами, так що на кожній другій сторінці її парубки і дівчата сходились, жартували, співали й танцювали без усякої потреби, героїня тимчасом плакала аж дванадцять разів! Дії п'єски коротенькі, деякі лише на кілька хвилин, а завіса опускалась мала аж одинадцять разів. Навіть коли авторка змінила п'єсу на дев'ять «відслон», то й тоді О. Маковей писав, що в «театрі клопіт з 9-ма відслонами. Ледве чи повернеться коли знову вона на сцену». Не дивно, отже, що її літературно-сценічна доля заздалегідь була вирішена, і, як з сумом писав директор театру Лев Лопатинський, в театрі її «постигла сумна судьба¹, і більше вже її «не находимо в репертуарі... театру², — писав О. Маковей в 1898 р., — хоч редакція «Зорі» і видала п'єсу окремою книжечкою в 1897 році».

Ще більше здивовання викликає позитивна оцінка і визначення другої премії в сумі 250 гульденів Костянтину Писанецькому (Ванченкові)³ за п'єсу «Мужичка», яка була переробкою твору О. Островського «Светит, да не греет», на що перший указав І. Франко. Через кілька днів після оголошення результатів конкурсу в листі до М. Драгоманова він писав: «З преміями Виділу краевого вийшла невеличка історія... Тепер показалося, що премійована на другім місці драма Писанецького є перекладом чи переробкою дуже близькою до одної з драм Островського⁴. Один з критиків, іронізуючи з автора «Мужички» і з невігластва конкурсної комісії, дотепно зазначив, що Ванченко добре зробив, що послідовно списав з Островського, бо інакше б він не написав п'єси і вже певно «не дістав би премію в Галичині»⁵. Євг. Олесницький констатував, що ця п'єса своїм ідейно-художнім змістом стоїть значно нижче, ніж «Катерина Чайківна», бо «в ній нема глибшої мислі і що сам сюжет не новий і доволі зужитий»⁶.

Вставивши деякі нові персонажі, переробивши окремі сцени і змінивши кінець та заголовок з «Светит, да не греет» на «Мужичку» (Катерину), Ванченко вивів нудьгуючу урядову дворянку, що,

¹ «Буковина», 1898, № 6.

² «ЛНВ», 1898, т. II, стор. 37.

³ Ванченко був артистом російської трупи у м. Житомирі, потім в 1883 року в українській трупі М. Старицького, а пізніше мав свою трупу. Як автор п'єс, він належав до тієї категорії ремісників, що особливо зросла в 90-х роках, засмічуючи сцену різним літературним мотлохом. Ванченко багато пустив у світ «драморобщини», переробляючи чужі твори, як, наприклад, «Відьма» з повісті Ожешкової «Друзі» або «Циганка на Поділлі» з Крашевського.

⁴ Матеріали для культурної і громадської історії Західної України, стор. 405, 406.

⁵ «Зоря», 1899, № 7, стор. 137, 239.

⁶ «Зоря», 1893, стор. 58.

і навіть другорядні були чудово виконані і п'єса справила сильне враження»¹. Зал тремтів від оплесків, передова громадськість прийняла п'єсу з радісним захопленням, нагородивши автора гарячими оваціями, які «його глибоко зворушили і певно осолодили не один гіркий спомин з давніх часів»².

Друга вистава «Украденого щастя» пройшла ще з більшим успіхом, і «автора драми І. Франка викликали на сцену, а Євг. Олесницький вручив йому в аудиторії лавровий вінок «від молоді»³. Бурею оплесків публіка вітала Франка, а він, як згадує С. Паньківський, «скромний, засоромлений, як школяр, прийняв вінок. Стояв, на всі боки кланявся і усміхався»⁴. «Украдене щастя» так сподобалось публіці, що на її вимогу труп, залишаючи Львів, на прощання знову показала Франкову драму «при переповненому залі» (третій раз)⁵, а самі артисти на прощальному вечорі проголошували тости за здоров'я першорядного українського драматурга д-ра Івана Франка⁶.

П'єсі і виставі драми «Украдене щастя» були присвячені численні літературно-театральні статті, в яких критика назавжди утвердила в театрі Франка-драматурга, відзначаючи реалізм і майстерність п'єси. Теофіл Мерунович у статті в «Gazet-i narodow-ій» стверджував, що «для української національної справи поява такої п'єси — це політичний випадок, бо такий твір доказує її життєвість красномовніше і сильніше, ніж стоси газетної бібули»⁷.

Рецензент Струсевич, підписаний літерами С. Т. Р., у «Ділі»⁸ захоплено пише про п'єсу: «Основа драми підхоплена живо з життя... характери осіб змальовані живо і природно. Вони проведені консеквентно від зав'язки фабули драматичної аж до її розв'язки. Умотивовані психологічно. Акція драми розвивається перед очима цілком природно і спокійно; одна подія впливає з другої і нема ніяких промахів. Автор знав дуже складно вплести в головну акцію побічні і на їх тлі ще краще, ще більш виразно визначається основа драми. Безперечно, що знамените знання психології тої верстви народу, з котрої взяв автор тему драми, причинилося в великій мірі до повного успіху цілого твору..., взагалі треба зачислити драму «Украдене щастя» між первотвори нашої літератури драматичної. Драма трактована реалістично в повнім того слова значенні, а по мимо того, автор знав додержати таку уміреність, що нічим не разить глядача... Автор, доктор І. Франко,

¹ С. Паньківський. Тернистим шляхом (Театр, 1939, № 6, стор. 17).

² «Зоря», 1896.

³ «Діло», 1893, № 251.

⁴ С. Паньківський. Тернистим шляхом (Театр, 1939, № 6, стор. 17).

⁵ «Діло», 1893, № 255.

⁶ «Діло», 1893, № 256.

⁷ «Радянський Львів», 1945, №№ 2—3.

⁸ «Діло», 1893, № 250.

листоношею замість жандарма, як того зажадала і «царсько-королівська» поліція.

Галицький театр зігнував п'єси двох перших премій і обрав для постанови нагороджену третьою премією п'єсу І. Франка, яка в такій змінній редакції вперше була виставлена на сцені в Кам'янці Струмиловій, а згодом тріумфально обійшла всі міста Галичини¹.

У Львові вперше було поставлено драму «Украдене щастя» 16 листопада 1893 року.

З уваги на особливий інтерес до прем'єри «Украдене щастя» у Львові, наводжу повністю два театральні оголошення, вміщені в газетах за 1893 рік. «Зоря» повідомляла, що «Русько-народний театр у Львові» розпочинає з днем 18 н. с. жовтня ц. р. вистави у Львові в залі товариства «Frohsinn». В репертуарі, складеному спеціально для Львова, між іншими драматичними творами виставлене буде «Украдене щастя» І. Франка (стор. 383—384). А 16 листопада «Діло» вже сповіщало, що «Львівський Руський народний театр... в четвер дня 16 н. с. листопада 1893 р. пораз перший виставляє «Украдене щастя». Драма з сільського життя зі співами і танцями в 5 діях д-ра І. Франка, відзначена нагородою на конкурсі Виділу краю 1893 р.

О с о б и :

1. Микола Задорожний	К. Підвисоцький
2. Анна — його жінка	А. Осиповичева
3. Михайло Гурман
(почтар) сільський листоноша	С. Янович
4. Олекса Бабич	С. Підвисоцький
5. Настя — його жінка	Є. Підвисоцька
6. Шльома орендар	А. Шеремета
7. Жандарм	А. Нижанківський

Р е ж и с е р К. Підвисоцький».

Як згадує актор галицького театру С. Паньківський, прем'єра «Украдене щастя», п'єса з життя галицького народу, у Львові перетворилась у справжнє свято. В день вистави зібралось у театрі дуже багато публіки, зокрема студентської молоді. Настрій у всіх був піднесений. В театрі був присутній автор п'єси. «Артисти, — писав С. Паньківський, — грали дуже добре. Чудово змальовані з психологічного боку типи тодішнього галицького села, забиті й затуркані сваволею й зловживанням представників влади, знайшли чудових виконавців — інтерпретаторів у галицьких акторах, що весь свій вік близько стояли до народу. Всі три головні ролі

¹ Ст. Чарнецький. Перша вистава «Украдене щастя» (Література і мистецтво, 1941, № 3, стор. 37); С. Паньківський. Тернистим шляхом (Театр, 1939, № 6, стор. 17).

народу, — правда, яку так рідко знайдемо у так званих «народних» п'єсах. Реалізм Франка... це трагедія життя того народу, про який, пишучи у нас, так мало його знають і так його дуже зогиджують. П'єса його це не апологія народу, але, навпаки, показ його таким, яким він є... Глядача автор удержує у постійному напруженні, а в кожній дії повно драматичних сцен, які проймають до глибини..., а над усім стоїть високо правда... Українська драматична література здобула в драмі Івана Франка прекрасну оригінальну річ».

Характеризуючи сценічне виконання п'єси, рецензент зазначив, що п'єса мала величезний успіх, в чому сприяла їй талановита гра артистів — К. Підвисоцького, С. Яновича і А. Осиповичевої.

В 1900 році М. Коцюбинський у статті «Іван Франко», вміщеній у газеті «Волян», дав чітку і правильну характеристику драматичній діяльності Франка. Він писав: «В драматической литературе Франко не новичок. Его драма «Украдене щастя»... создала ему славу драматурга.

Написанная на оригинальную тему — деморализующее влияние жандарма в деревне, в семье крестьянина — она отличается тонкой обсервацией жизни, рельефным изображением характеров, живостью акции»¹.

Отже, попавши на сцену, хоч і в спотвореному вигляді, «Украдене щастя» відразу здобуває собі широку популярність і забило обох своїх конкурентів.

Але ідейні противники І. Франка продовжували боротьбу проти п'єси, намагаючись здискредитувати її автора перед громадськістю. Так, в 1900 році в газеті «Діло» появилася рецензія на виставу «Украдене щастя» в м. Перемишлі. Рецензент чіплявся до автора драми за те, що на сцені замість жандарма введено сільського листоношу. Цю наклепницьку рецензію підхопив угодівсько-клерикальний орган Олександра Барвінського «Руслан» і теж обвинуватив автора п'єси в тому, що він за 200 гульденів дав «обрізати» всю драму².

Але Франко, як і завжди, блискуче викривав ідейно-класовий характер нападів на нього, гостро полемізував з противниками, захищаючи своє «дітище» від бездарних рецензентів.

В «Літературно-науковому віснику», відповідаючи на причіпки, Франко писав: «Рецензентові захотілось знівечити драму — що ж, це йому вільно... Але чого не вільно рецензентові і чого не дозволить собі ніякий чесний чоловік, це — нівечити і зогиджувати твір при допомозі брехні. А таких брехень нагородив рецензент на «Украдене щастя» більше, ніж треба... Брехні — це фактичний скелет

¹ М. Коцюбинський. Твори, т. V, 1930, стор. 286.

² «Діло», 1900, № 138; «Руслан», 1900, № 166.

перший раз виступає на полі драматичному і здобув повну перемогу на цій лінії...»

Перейшовши до питання, як театр відтворив п'єсу на сцені, рецензент писав: «Трьом артистам, К. Підвисоцькому, С. Яновичу і А. Осиповичевій припала роль представити три головні особи дійові. Всі вони вив'язались зі своєї задачі дуже добре, а гра їх свідчила про совісне перестудіювання ролі.

К. Підвисоцький представив тип м'якого, добрячого мужика, о низькій ступені інтелігенції. Але після нашої гадки треба би оминати тон плаксивий, котрий цілком не причиняється до виразнішого замарковання слабого характеру, а, навпаки, осмішує деякі сцени трагічні.

С. Янович у ролі листоноші Михайла вибився своєю грою на перший план. Поминувши вже саму зовнішню вдачу артиста до того рода ролі (гарна стать, дзвінкий, сильний голос), мусимо з признанням піднести, що міміка і жестикуляція доповняли знаменито цілість гри. Певність своєї переваги над окрешаючими особами, як цього хотів автор, пробивалась в кожному найменшій рухові Яновича і тому гра його полонила глядача при кожній появі на сцені.

А. Осиповичева зрозуміла пасивний характер своєї ролі і знала удержатись на тій становищі через цілу драму... Осиповичева не далась прорватись пафосові, не числила на ефекти, котрим так легко підпадають героїні драми, а трактувала свою роль цілком реалістично».

Як виходить з цієї просторої рецензії, режисер вистави К. Підвисоцький трактував образи Миколи і Анни не зовсім згідно з задумом автора драми. Ролі Миколи і Анни відтворені, як пасивні безвільні характери.

Статтю «Діла» передрукував повністю «Kurjer lwowski» в № 324, 325 за 1893 рік.

На третій день після прем'єри — 18 листопада — «Kurjer lwowski» у своїй статті «Руська штука конкурсова» високо оцінив п'єсу І. Франка.

Невідомий автор, підписаний літерою «З», писав: «Третю нагороду одержав наш колега Іван Франко за драму народну «Жандарм»... П'єса Франка, хоч її скастрував комітет і нарешті поліційна цензура, зробила могутнє враження і сміливо можемо твердити, що в українській драматичній літературі вона займе видатне місце. Про це можна судити з того прийому, якого зазнала вона серед громадськості.

Франко, який до того часу в українській літературі виступав як публіцист, поет і повістяр, переконав нас, що і в драматургії українській займає поважне місце. Його п'єса то не ідилія народу, витворена тільки розумом, не солоденька фантастична річ, то річ, створена на реальній тлі, а головна її якість — глибокі знання

На радянській сцені драма «Украдене щастя» популярна з перших днів революції. В 1924 р. здійснив постановку п'єси «Украдене щастя» Запорізький театр ім. Марії К. Заньковецької¹. У 30-х роках «Украдене щастя» все частіше з'являлось на сцені наших театрів.

Найбільше вистав цієї п'єси було в 1940—41 р.р., серед яких відзначається вистава Київського театру ім. Ів. Франка і вистава Запорізького театру ім. М. Заньковецької. В радянському театрі вже установилась традиція виконання п'єси, яка зводиться до того, що всіх трьох головних героїв — Миколу, Анну і жандарма вважають однаковою мірою нещасними жертвами буржуазного ладу.

Проте в світлі даних про літературно-сценічну історію п'єси традиція сценічного втілення образів драми, зокрема образу Анни й особливо жандарма Михайла Гурмана, потребує перегляду, бо ця традиція не основана на тексті п'єси, не виправдана ним; театри нав'язують авторові чужі для нього ідеї.

Але це вже тема окремої статті.

¹ В. Яременко. Двадцятип'ятиріччя (Радянський Львів, 1947, № 10, стор. 78)

рецензії, вони обсіпані і приперчені густо кпинами, які показують, що у рецензента є справжній талант на фігуру, звану у німецьких цирках «der dumme August» (дурний Август)¹.

До кінця 1893 року п'єсу «Украдене щастя», крім Львова, виставлено в 12 провінціальних містах і скрізь вона користувалась заслуженим успіхом, справляючи на глядачів велике враження. Часто переповнені зали глядачів просили повторювати цю виставу. З того часу сценічний успіх ця п'єса мала завжди і, як говорить сам Франко, «скрізь там, де її грали добре».

Через десять років після надрукування, а саме в 1903 році, перший раз була виставлена п'єса на Україні трупю корифеїв, в приміщенні театру Бергоньє. Миколу Задорожного грав Іван Карпович Тобілевич, жандарма Михайла Гурмана — Микола Садовський, Анну — Л. Ліницька.

Не слід забувати, що по всіх містах Західної України п'єса «Украдене щастя» йшла в перекрученому вигляді, з поштарем замість жандарма. Коли були спроби режисерів виставити п'єсу в друкованому оригіналі, то правління «Руської Бесіди» не погоджувалось на це. Тільки 1907 р., в непрофесійному аматорському гуртку львівського «Сокола» пощастило С. Чарнецькому виставити вперше п'єсу в такому тексті, як вона була надрукована в «Зорі» за 1894 рік та випущена окремим виданням того ж року.

Миколу Задорожного грав письменник Михайло Яцків, Анну — артистка з Наддніпрянської України Марія Махницька, жандарма Михайла Гурмана — Степан Чарнецький. На репетиціях цієї вистави бував автор драми Іван Франко, даючи зауваження і вказівки. Вистава пройшла дуже вдало. Австрійський цензор не добачив змін у тексті п'єси, львівські глядачі були надзвичайно задоволені².

Поновлено у друкованій редакції п'єсу в 1913 р. в Кам'янці Струмиловій. Анну грала Рубчакова, Миколу — Василь Рубчак, Настю — Осиповичева.

В цьому ж сезоні режисер Яцько Остапчук другий раз хотів поставити драму в друкованому оригіналі в м. Збаражі, але трапився скандал. Після першої ж дії присутні представники влади заборонили виставу і вже далші дії грали по-старому, з поштарем замість жандарма³.

Конкурсна історія п'єси, тяганина з поліційно-цензурними властями та наклепницькі причіпки в «Ділі» і «Руслані» показують, в якій задушливо-важкій та інтригуючій атмосфері класової боротьби пробивалась на сцену Франкова драма з народного життя про деморалізуючий вплив жандармерії на селі.

¹ «Радянський Львів», 1945, № 2, 3, стор. 54—55.

² С. Чарнецький. Перша вистава «Украденого щастя» (Література і мистецтво, 1941, № 3, стор. 37).

³ Там же.

О. ДЕИ

ДО ПОГЛЯДІВ ІВАНА ФРАНКА НА УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР

Франко і фольклор — мало досліджена проблема в досучасному франкознавстві й історії української фольклористики. Буржуазні вчені не присвятили їй жодної ґрунтовної наукової праці. Вони або замовчували й ігнорували фольклористичну діяльність Франка, або подавали її побіжно і спрощено. Це залежало від характеру партійних та політичних переконань чи позицій істориків української фольклористики.

Ставлення буржуазної науки до Франка - фольклориста, як і до Франка взагалі, є яскравою ілюстрацією лєнінського положення про «дві національні культури в кожній національній культурі», воно є красномовним доказом існування двох напрямків в дореволюційній українській фольклористиці — буржуазного і революційно-демократичного.

Фольклористична спадщина Франка і не могла знайти вірного і всестороннього висвітлення в буржуазній науці, бо Франко був найвизначнішим представником української фольклористики революційної демократії. Він, як ніхто з попередніх фольклористів, глибоко вникнув в ідейну й художню скарбницю народної творчості. І як вчений, третина наукової спадщини якого присвячена українському фольклору, і як збирач та видавець, що залишив свої публікації в «Етнографічних збірниках», і як письменник, що щедро черпав із джерел народної творчості, — Франко завжди стояв на революційно-демократичних позиціях. В багатьох висновках він перегукується з нашою радянською фольклористичною наукою, тому вивчення Франка-фольклориста означає одночасно збагачення сучасної фольклористики.

Погляди Франка на народну творчість мають багато спільного з поглядами Белінського, Чернишевського та Добролюбова. Важко, щоправда, на сучасному етапі франкознавства детально встановити, в яких конкретних питаннях фольклористичної науки впливав той чи інший з російських мислителів — революціонерів-демократів, як і важко вказати безпосередні шляхи і сліди цього

тивної творчості, є абсурдом, і що пісні, які сьогодні живуть в устах народу або записані з його вуст, є витвором «моральних і інтелектуальних вождів народу», тобто напевно тої самої «суспільної ієрархії», якій завдячуємо в Галичині так багато різноманітних добродійств. Подібне твердження не тільки не заслуговує на заперечення, але само по собі є найкрасномовніше свідощтво, що автор не має уяви про суть і історію поезії і що в тій матерії знаходиться в стадії того, що німці називають «der Köhlerglaube» (сліпа віра)¹.

Не згоджується Франко в цьому пункті і з відомими російськими вченими, в роботах яких знайшла свій відбиток згадана теорія реакційного напрямку історичної школи. Він глибоко сумнівається в слушності думки В. Перетца про те, що «простонародное в массе случаев первоначально было продуктом творчества культурных высших классов».

«...в повнім обсягу, — каже Франко, — ся теза певно не устоїться», бо «як могли з таких дерев'яних, незугарних та важких творів, як більшість давніх віршів, повстати такі чудові, граціозні та високопоетичні перли, як більшість наших народних пісень?». Навпаки, чи «кращі між віршами і кантами, записаними в XVII і XVIII віках не були випадком витворами простолюддя, перенесеними на папір яким-небудь книжником з пам'яті або з уст простолюдних співаків?»².

Вирішуючи питання походження фольклору на користь народних мас, Франко в статті «Тополя» Шевченка» детально розкриває процес виникнення і циркуляції народно-поетичних сюжетів і творів. Він визнає авторство в фольклорі, однак в основі цього визнання лежить не прагнення протиставити масі талановиту одиницю, а, навпаки, вміння висвітлити єдність індивідуального і колективного моменту в фольклорному процесі. Коли, наприклад, в залежності від буржуазної реакційної фольклористики Овсянико-Куликовський вважав, що одиниці з народу здібні лише сприймати продукти чужої творчості — панівних класів або інших племен — і нести своєму народові³, то Франко в творчості безіменних народних поетів вбачав акт, що дає поштовх до розвитку традицій народної творчості на основі нових явищ реального життя. Народний поет не виходить з рамок традиції, створеної колективом; він живе загальними інтересами, і тому його твір є колективною власністю, яку народ з повним правом піддає змінам і переробкам.

¹ І. Франко. *Jak powstają pieśni ludowe?* Ruch, Львів, 1887, стор. 145.

² І. Франко. Рецензія на книгу В. Перетца «Историко-литературные исследования», ЗНТШ, т. 41, 1901, стор. 25 (Бібл.).

³ Див. Овсянико-Куликовский. *История русской интеллигенции*, ч. II. Сочинения, т. VIII, 1911, тр. 158.

впливу.¹ Вірніше говорити не про вплив, а про «дію ідей», на яку вказував В. І. Ленін в статті «Критичні замітки по національному питанню». Ленін писав: «...ми знаємо твердо, що, поряд з ідеями великоросійської попівської і буржуазної культури, діють тут (на Україні — О. Д.) і ідеї великоросійської демократії та соціал-демократії» (Ленін, т. XVII, стор. 130). В галузі української фольклористики кінця XIX і початку XX століть дії теоретичних поглядів російських революційних демократів, безперечно, найсильніше виявлені в фольклористичних роботах Івана Франка.

Іван Франко, як і російські революціонери-демократи, вважав фольклор головним духовним надбанням народу, відображенням його багатогранного життя, він високо оцінював художній бік народної творчості, її історично- і науково-пізнавальну та громадську вагу.

Природу народної творчості Франко визначив через стисле окреслення поняття народу, а до розкриття її суті підійшов з матеріалістичного розуміння ролі мас в історії. Під поняттям «народ» Франко розумів трудові верстви населення. Народ, його економічні відносини, його праця і розвиток, як каже Франко в статті «Мислі про еволюцію в історії людськості», є рушійною силою історії. Тільки така точка зору «ставить історичну науку на найширшій з дотеперішніх основ, значить, ставить її найосновніше і найміцніше»². На ній базувався Франко, даючи висвітлення природи українського фольклору, його ідейних та художніх якостей.

Фольклор — це колективна творчість народу, художнє пізнання трудящими свого життя; — це створена народом скарбниця, якою він користується, яку зберігає і постійно збагачує. Всякі спроби реакційної буржуазної науки відняти народну творчість від її творця й носія Франко нещадно розвінчував. Коли в західно-європейській фольклористиці ще до Всеволода Міллера виникла теорія аристократичного походження народної творчості, Франко відразу ж виступив проти неї. Відповідаючи на твердження одного з дрібних її прихильників і інтерпретаторів, Франко в ущипливо-іронічному стилі в статті «*Jak powstają pieśni ludowe?*» писав:

«Недавно в звітах історично-літературної комісії Краківської академії наук читали ми розвідку доцента Львівського університету Кравчинського, в якій той учений муж серйозно твердить, що саме поняття народної пісні, *respectively*³ колек-

¹ Лише одна робота Франка — «*Najnowsze prądy w ludoznawstwie*» виявляє безпосередні сліди впливу М. Чернишевського, особливо його статті «Постепенное развитие духовных философских учений в связи с развитием языческих верований» (т. VII).

² І. Франко. Мислі про еволюцію в історії людськості. «Світ» Львів, 1881, № 3, стор. 54.

³ Чи то.

Це матеріалістичне розуміння залежності ідеологічних явищ від матеріальної бази стало міцною основою для правильної оцінки процесу розвитку фольклору. Відживання старого в народній творчості і виникнення нового Франко сприймає як внутрішню закономірність цього процесу. Він не сумує, як Цертелєв, Лукашевич чи Срезневський, за тим, що, мовляв, над берегами Дніпра зникають пісні і що там залишились лише глухі відгуки колишніх багатих мелодій патріархальної України; він не здійсмає гвалту, як буржуазний націоналіст Куліш, що українську пісню витискають російські двірські куплети і солдатські пісні. Франко говорить не про занепад народної творчості, а про зміни, яким вона підлягає в процесі історичного розвитку суспільства. Франко бачить, як патріархальні і кріпосницькі відносини на Україні змінюються капіталістичними. Під впливом капіталізму деякі «традиції в новіших часах, як і всяка старовина, забуваються і тонуть у хвилях тої економічної та соціальної кризи, яка захоплює щораз глибше й гостріше широкі верстви нашого народу»¹. В першу чергу зникають місцеві народні перекази, бо капіталізм руйнує патріархальне село, породжуючи великий рух людності. Франко вимагає якнайшвидшого запису цих переказів, виготовляє для цього спеціальні квестіонари, організовує велику сітку кореспондентів Етнографічної Комісії Наукового Товариства ім. Шевченка.

В той же час під впливом нових явищ економічного й суспільного життя з'являється нове і в народній творчості. Негативний вплив капіталізму на місцеві патріархальні перекази, легенди тощо в жодному разі не означає зникнення фольклору взагалі. Навпаки, в цю епоху з'являється якісно новий його вид — фольклор робітничий. Франко перший звернув на нього увагу, показавши в статті «Дещо про Борислав» та в деяких оповіданнях (особливо «Вівчар») перші прояви процесу формування робітничого фольклору Бориславського басейну.

Виникнення робітничого фольклору Франко вважає ще одним доказом здатності мас до художньої творчості, ще одним свідченням того, як зміни в суспільно-економічному житті народу породжують нові явища в фольклорі.

«Що поетична творчість нашого народу, — читаємо в щойно згаданій статті Франка, — ще не вичерпалася, що він усе ще спосібний видобувати щораз нові тони, відзиватися щораз новими, а все хорошими, ніжними і характеристичними піснями на всякі біжучі справи, котрі глибше діткнуться його життя і показують вплив на його суспільні й економічні обставини, — цього, думаю, нема потреби доказувати, — зрештою

¹ І. Франко. Квестіонар для збирання місцевих переказів. Хроніка НТШ, 1907, ч. 32, стор. 16.

«...незначне нераз зерно первісного індивідуального замислу з часом майже щезає серед тих додатків і переробок, котрим підлягає первісний твір в устах цілої маси. Народ задержує і присвоює собі пісні і інші твори фантазії не для того, що котрийсь поодинокий складач зовсім влучно віддав в своїм творі мислі і чуття маси, але для того, що ті мислі і чуття вложені там самою масою, а не яким-небудь одним складачем. Се єсть причина, чого майже кожную пісню народну стрічаємо в багатьох варіантах, не раз формою або змістом дуже небагато подібних до себе»¹.

Франко, таким чином, в українській фольклористиці розв'язував суперечність індивідуального й колективного моменту в фольклорі подібно до Горького — в російській. Обидва вони визнавали і безпосередньо колективне творення фольклору («пісні людові, — писав Франко, — в великій частині не постають відразу готовими з голови одного складача, але, переходячи з уст до уст, творяться...»² і індивідуальне, як дві сторони єдиного процесу.

Суть фольклору Франко схарактеризував на основі матеріалістичної естетики російських революційних демократів.

«Чим є поезія? — запитує він в праці «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних». — Не уймаючи честі ані одній з тисячі голошених теорій, осмілююсь твердити, що поезія є представленням життя»³.

Зміни в соціально-економічних умовах життя народу викликають певні зміни і в поезії, в творчості народу: виникають нові твори, переосмислюються традиційні. Обстоюючи постійну здатність народу до поетичної творчості, Франко першоджерелами і першопричинами появи новотворів в ній вважає нові явища в матеріальному бутті широких мас.

«Всякому, хто пильно вдивляється в історичне життя, в хід розвитку якогось народу, — ясно відразу, що всякий новий напрям, нові відносини і погляди серед нього проявляються аж тоді, коли звершиться яка-небудь переміна в економічних та політичних обставинах життя того народу. Поки новий напрям думок прорветься наверх, поки він запанує і надасть усьому свою відрубну ціху, то ґрунт його економічний та політичний мусив уже бути давно готовий. Значить, — *переворот духовний та літературний усе наступає по перевороті економічній*» (підкреслення Франка)⁴.

¹ І. Франко. Рец. на роботу: «Sagen und Märchen der Südslaven in ihrem Verhältnis zu den Sagen und Märchen der übrigen indogermanischen Volksgruppen von Dr. Friedrich S. Kraus». Зоря, 1883, № 1.

² Там же.

³ «Зоря». Львів, 1884, № 15—16, стор. 122.

⁴ І. Франко. Критичні письма про галицьку інтелігенцію. «Молот», Львів, 1878, стор. 87.

няльної школи, виходячи з зовнішньої подібності методу дослідження, як це роблять деякі історики українського фольклору (М. Сумцов, О. Колесса та Ф. Колесса). Порівняльний метод в роботах І. Франка служить цілком своєрідний, оснований на революційно-демократичному розумінні фольклору, фольклористичній системі, яка, в свою чергу, надає методові якісно іншого характеру.

Особливо яскраво така діалектична взаємозалежність підходу до фольклорних творів і тлумачення їх виявляється в дослідках Франка над українськими піснями, яким присвятив він свої найкращі наукові фольклористичні праці. Не ігноруючи порівняльного методу дослідження кожної пісні, Франко розкриває зв'язки їх з реальною дійсністю, намагається пізнати життя народу через його творчість. Жодна школа з готовою фольклористичною системою не відкривала таких можливостей. В передмові до «Студій над українськими народними піснями» Франко відмовляється від готових схем і, «не вдаючися ні в які загальні міркування ані системи», ставить перед собою мету вирішити після критичної перевірки матеріалу «далеко важніші проблеми: зв'язок пісні з життям і його інтересами, зв'язок з історією народу, з його національною свідомістю та соціальним почуттям, зв'язок із загальною еволюцією народу, з хронологією його подій, з психологією його творчості. Такі критичні дослідження над поодинокими піснями дуже часто дозволяють нам заглянути ближче в те, з яких сфер і груп народної маси плили дані пісні, в яких сферах оберталися, яким інтересам чи поглядам служили»¹.

Таке висвітлення фольклору, що не обмежується історичними, суто літературними чи естетичними рамками, а враховує діалектичні зв'язки кожного твору з загальним матеріальним і духовним життям народу, було новим в українській фольклористиці. Воно впливало з революційно-демократичного світогляду Івана Франка.

Не дивно, що історіографи українського фольклору не могли зрозуміти своєрідності фольклористичних праць Івана Франка. Буржуазний вчений О. Колесса вважав, що Франко «з боку методичного склоняється до еклектицизму та адапціонізму, — однак з огляду на сам предмет дослідження дає тут перевагу методові історичному».² Така оцінка методу Франка є прагненням поставити Івана Франка в один ряд з буржуазними фольклористами кінця XIX віку і звести всю його фольклористичну систему до пануючих в буржуазній фольклористиці теорій і систем. Ця оцінка оснований не на аналізі поглядів Франка на фольклор в зв'язку з

¹ І. Франко. Студії над українськими народними піснями. Львів, 1913, стор. 6.

² О. Колесса. Головні напрямки й методи в дослідках українського фольклору. Прага, 1927, стор. 7.

се дуже гарно доказав Драгоманов своєю працею про «Нові українські пісні про громадські справи». Звісна річ, не всякі справи відкликаються в його піснях. Щоб яке діло відкликалося в пісні народній, до цього треба: 1) щоб се діло було йому близьке, тикало часто його життя, вражало ненастанно його увагу; 2) щоб воно дотикало не певні вибрані одиниці, але цілу масу народу, чи то в цілім краю, чи тільки в певній місцевості, т. є. звівши се на інші слова, щоб було діло більше економічне, ніж політичне і 3) щоб діло те для народу було ясне і зрозуміле. Сі причини пояснюють нам, чому, наприклад, так багато пісень зложив наш народ про рекрутчину, появу, котра повторюється рік річно, і близько тикаючу кожного осібника в народі, — а так мало пісень про війни, в котрих хоч і були українці-воєнки, але котрі велися не в нашім краю, велися за діла нашому народові чужі і незрозумілі; чому, наприклад, між народом нашим появлення майже кожного нового роду картоплі (бульби) викликає нові пісні, а ні одної пісні не викликали такі появи, як заведення краєвої автономії, конституції і виборів до деяких рад і соймів; чому, наприклад, викликало обширну і гарну пісню повішення в Коломиї 1877 року звісного розбійника Драгарюка, а не викликало її замордування московського царя».¹

Перед фольклористом і стоїть завдання вивчити в зв'язку з певним фольклорним твором ті реальні обставини, які сприяли виникненню даного твору, ті нитки, які в'яжуть його з життям трудового народу.

Дотримуючись рамок певної фольклористичної школи, як каже Франко, дослідник не може правильно вирішити це завдання, бо існуючі школи підходять до кожного конкретного факту народної творчості з заздалегідь виробленою теоретичною схемою і намагаються втиснути його в цю схему. За таке підтасовування фольклорного матеріалу Франко в згадуваній статті «*Jak powstają pieśni ludowe?*» гостро критикує міфологічну та антропологічну школи в світовій фольклористиці.

Історично-порівняльний метод, яким користувався Франко в своїх найбільших фольклорних працях, набирав у нього своєрідного характеру: замість погоні за численністю зразків, іноді зовсім неподібних один до одного, замість метафізичного співставлення їх і порівняння, замість частих апіорних припущень, — Франко намагався кожний фольклорний сюжет чи твір розглядати лише в тісних зв'язках з спорідненими сюжетами і творами, в діалектичних зв'язках з матеріальним і духовним життям народу. Франка не можна зараховувати до рядових представників історично-порів-

¹ І. Франко. Дещо про Борислав, «Світ», Львів, 1882. № 16—17, стор. 296.

історія, побут, зв'язки з сусідніми народами, і лише на другому — джерела східні. Корені такої різниці порівняльного методу зазначених вчених і методу Франка лежать безперечно в їх класових позиціях, в їх світогляді.

Вже в першій фольклористичній роботі «Жіноча неволя в руських піснях народних» Франко на перше місце поставив розгляд пісень в органічному зв'язку з конкретними обставинами життя селянства, показав, як в народній творчості відображається тяжке соціально-економічне положення трудящих. Ця робота з'явилася в «Зорі» за 1883 рік, ніби у відповідь на помішену в 1882 році в тому ж журналі статтю А. Боровиковського «Женская доля після малоруських пісень». Порівняння обох робіт показує, наскільки глибше й вірніше, ніж буржуазний учений, сприймає Франко народну творчість. Він, як і Добролюбов¹, в українських жіночих піснях бачить відображення не ідеального селянського життя, про що говорить робота А. Боровиковського, а важкого економічного стану селянства, що породив жіночу неволю, отже і «жіночі псалми» — пісні.

Користуючись фольклором в письменницькій практиці, Франко часто описує середовище й умови, в яких побутує народний твір, висвітлює причини, що викликають його до життя, — коротше, розкриває місце народної творчості в житті трудящих. Франко в даному разі ніби відповідає на вимогу М. О. Добролюбова відтворювати «всю обстановку как чисто внешнюю, так и более внутреннюю, при которой удалось... услышать эту песню или сказку»². Тому саме фольклорні твори в прозі реаліста Франка є органічними клітинами, а не штучними прикрасами, властивими для творів письменників етнографічної школи. Досить порівняти оповідання «Лесишина челядь» Франка з оповіданням Павлика «Ребенщукова Тетяна» (оповідання написані майже одночасно, у них автори скористувалися однотипним фольклорним матеріалом), щоб наочно пересвідчитися в цьому.

Відображаючи реальне життя народу, народна творчість виробила своє окреме обличчя. Які ж ідейні та художні риси цього обличчя відзначає Франко як найбільш характерні, найбільш типові, як такі, що втілюють найбільш цінні якості самого народу?

Народна творчість, як підкреслює Франко, має *соціальний* характер. Не тільки тому, що вона вірно відображає соціальну, класову боротьбу певних історичних епох, що вміє побутовим і запозиченим сюжетами давати соціальне вмотивування, але по самій своїй природі. Народна творчість — духовний витвір і надбан-

¹ Н. Добролюбов. Кобзарь. Полное собрание сочинений, т. IV, СПб., 1912, стор. 98.

² Н. Добролюбов. Народные русские сказки. Сочинения, т. I, ГИЗ, 1934, стр. 433.

його загальним світоглядом; вона виплила з нерозуміння вищенаведеного визнання автора «Студій».

Франко дійсно був противником ексклюзивності в методах досліджу, але противником не в розумінні захисту еклектизму (вимогу Франка поєднувати методи історично-порівняльної й антропологічної школи при вивченні весільних обрядів не можна вважати еклектизмом¹), — а в розумінні розширення способів наукового опрацювання фольклору і уникнення однобічності, властивої пануючим школам в науці.

Основною хобою історично-порівняльного методу є мимовільний відрив народної творчості від реального життя. Франко, для якого фольклор є в першу чергу відображенням життя трудового народу і матеріалом до пізнання його, не міг миритися з цим недоліком. Якщо Веселовського і Драгоманова задовольняв космополітичний підхід до інтернаціональних фольклорних сюжетів, то Франка, для якого пізнання народу є необхідною умовою служіння його інтересам, цікавила та сторона цих сюжетів і творів, що відображає реальне життя українського народу.

Франка не задовольняв метод Веселовського особливо в тій його частині, де ці вчені кидалися «на річ найнебезпечнішу — охоту до уподоблювань і утотожнень, посунену до ексцесу, до занедбання елементарних вимог наукового методу, який поперед усього велить розрізняти речі хоч на око подібні, але сплоджені різними місцевостями, різним часом, різними культурними кругами»². Кажучи конкретніше, Франко заперечував метафізичний космополітичний метод розгляду фольклорних явищ і вимагав діалектичного. Він гостро критикував роботи Митрофана Дикарева, що йшов за Веселовським в цьому питанні.

При порівнянні сюжетів Франка не так цікавило спільне в них, як відмінне, — те, що «дає матеріал для пізнання світогляду, характеру і психології народу»³. Він не прихильник «бігати пити з тої криниці», з якої пили «Веселовські та Лібрехти», і тому, прочитавши роботу М. Драгоманова про Костянтина, Франко з незадоволенням і здивуванням, вибукував: «Ну, та й втелючили ви індійщини!»⁴.

На першому плані при розгляді джерел народної української творчості у Франка стояло завжди реальне життя народу, його

¹ І. Франко. Najnowsze prądy w ludoznawstwie (Найновіші напрямки в фольклористиці). Lud., 1895.

² Посмертні писання Митрофана Дикарева. Львів, 1913, передмова І. Франка, стор. VIII.

³ І. Франко. Старинна романсько-германська новела в устах руського люду. Зоря, 1883, № 2, стор. 29.

⁴ Листування І. Франка і М. Драгоманова. Матеріали для культурної і громадської історії Західної України, Київ, 1928, стор. 342—343.

економічну першопричину тяжкого становища жінки в суспільстві. Жіноча неволя, — твердить, базуючись на пісенному матеріалі Франко, — «основана не на грубих та варварських обичаях народних..., чуття і здоровий розум народу супротивляються їй..., але викликає її не що інше, як тиск поганих обставин економічних на життя родинне» (стор. 40). Такі ж висновки щодо російських народних ліричних пісень робив і В. Г. Белінський (т. VI, стор. 409, 480).

Відображення народною творчістю тяжких соціально-економічних умов життя трудящих, втручання її в громадські справи, спроба критично поглянути на весь суспільний лад особливо яскраво виявлені в новіших сатиричних народних творах і насамперед в піснях та анекдотах. Це явище Франко вважає позитивним і виключно важливим. Воно «свідчить про вищий розвій народного самопізнання, коли народ починає критично розглядати суспільний устрій, який його оточує, а не сміючи, або й не вміючи висказати своїх вражень просто, висказує їх гумористично-іронічним способом, у їдких, насмішливих пісеньках. Сі пісеньки хоч і не живописують, як історичні думи, характеру і життя всього народу, та зате для всякого чоловіка, що живе сучасним життям, вони, хто знає, чи не важніші, як історичні думи»¹.

Вбачаючи в сатирі вияв зросту соціальної свідомості широких мас (погляд, висловлений ще М. О. Добролюбовим в статті «О степени участия народности в развитии русской литературы»), Франко близько підходить до розуміння її активної агітаційної ролі.

Поруч із соціальним змістом, властивим народній творчості у всій різноманітності її жанрів — пісням, казкам, легендам, прислів'ям тощо, Франко відзначає в ній цікаві явища соціального переосмислення старих сюжетів та соціального мотивування сюжетів запозичених. В записаній ним «воянцькій пісні», наприклад, його увагу притягують нові рядки, «составляющие несомненную попытку придать древнему сказанию о козацких невзгодах современное, общественно-нравственное значение, посредством расширения понятия войны на современную социальную борьбу между «братьями». Величественные по своей простоте стихи

Нема добра та й не буде:
Була війна та й ще буде,
Брат на брата ворогує, — ...и т. д. .

составляют, на мой взгляд, выражение того самого пробуждения более широкого общественно-нравственного сознания среди ук-

¹ І. Франко. Рецензія на книгу «Сербські думи і пісні» в перекладах Сарицького. Друг, 1877, стор. 109.

ня трудових мас, отже, вона не може бути соціально індиферентною, не може не виступати проти «соціального авторитету» панівних класів. Адже ж не випадково була конфіскована «Русалка дністрівська» — цей альманах, що вчинив протест проти тодішнього «соціального авторитету» Галичини — духовенства, клерикалізму саме введенням «в літературу бесіди і пісень того народу, котрий між освіченими панами вважається худобою, не чоловіком»¹.

Соціальний характер фольклору в розумінні відображення ним класової боротьби Франко стверджує аналізом багатьох фольклорних і літературних творів. Так, він закидає Шевченкові, що в «Гайдамаках» патріотична струна починає дзвеніти фальшивим звуком, бо поет, мовляв, не відбиває соціальної боротьби, а проявляє формальний патріотизм. Хоч Шевченко і «зачав свою поему соціальним контрастом, — пише Франко, — зачав зовсім в дусі переказів народних і історичної правди, але патріотичний звук живо переміг: з боротьби соціальної вже з появленням конфедератів стає боротьба національна».

«Адже, — продовжує Франко, — крім ляхів і євреїв, мусив поет наткнутися на козацьку старшину, а описуючи її, хоч би й з живих переказів народних та пісень, мусив наткнутися на її гордування та ворогування з простим народом, з «голоотою». «Гайдамаччина, як Шевченко міг зміркувати з оповідань та пісень народних..., була вибухом боротьби соціальної, не патріотичної»².

Що в даному разі Франко в поняття «патріотичний» вкладав саме не соціальний, а лише національний зміст, свідчить його лист до Пипіна:

«Мені здається, — пише Франко, — що критична замітка Белінського про «Гайдамаків», хоч побіжна, та не зовсім справедлива, мала значний вплив на Шевченка, охолодила його козацький патріотизм в напрямі, рівнобіжнім до думок Белінського — патріотизму на основі чисто людській, соціальній»³.

Не місце тут вдаватися в критику Франкової (до речі, написаної під немалим впливом Белінського) оцінки «Гайдамаків». В наведеному уривку для нас важлива вказівка Франка на соціальний характер народної творчості. Її зустрічаємо майже в кожній фольклористичній праці Івана Франка. Розглядаючи жіночу народну лірику в згаданій праці «Жіноча неволя», він приходить до висновку, що більшість аналізованих ним пісень вказує на соціально-

¹ І. Франко. Критичні письма про галицьку інтелігенцію. «Молот», 1878, Львів, стор. 92.

² І. Франко. Причинки до оцінення поезії Т. Шевченка. «Світ», 1881, стор. 160.

³ І. Франко. Лист до Пипіна від 23 січня 1888 р. Газета «Вісті», 10/І 1940 р. Київ.

Недаремно Франка обурює «Хуторна поезія» П. Куліша, де той кидає болотом на Хмельницького і на українські пісні та думи, називаючи останні «витворами п'яними та розбишацькими». Франко з гордістю відзначає, що йому не доводилось зустрічати в збірниках народної поезії творів подібного типу, як і не траплялось стикатись з «лакейськими куплетами», які приписує українській народній творчості М. Старицький, вбачаючи в цьому її нидіння й занепад». Навпаки, — відповідає Франко, — фольклор весь час розвивається і збагачується, і в ньому не можна не помітити «таких високогуманних і навіть артистичних творів нашої народної музи, як «Дума про побіг трьох братів із Азова», «Про Самійла Кішку», «Про Марусю Богуславку», або як новішими часами складені пісні «Про наймита», «Про бурлаку» і багато інших»¹.

Відносячи наймитські пісні до високогуманних творів, Франко показує, як у фольклорі високі почуття людяності нероздільно поєднані з почуттями соціального характеру. Гуманність народної творчості соціально визначена. Цією ж рисою характеризується і гуманність самого Франка-письменника. Такої гуманності закликав він вчитися в народу. Друкуючи в журналах («Світ», «Зоря», «Життя і слово», «Народ» і ін.) окремі зразки народної поезії, Франко постійно звертав увагу письменників і поетів на її незрівнянну майстерність у висловлюванні людських почуттів, бажав бачити таку майстерність у літературі, одним з завдань якої він завжди вважав виховання любові до трудового народу. Це один з красномовних фактів, що свідчать, як боровся Франко за народність в літературі, поділяючи думки російських революціонерів-демократів про те, що ступенем гуманності характеризується ступінь народності літератури.

Як найбільш характерну ознаку народної творчості, Франко відзначає її *реалізм* у відображенні народного життя, уміння схопити найяскравіше і найтипівіше в житті і дати йому правдиве висвітлення.

Особливо виділяється в цьому відношенні пісенний жанр, на підставі якого, як зауважує Франко, можна найповніше виявити обличчя всього українського фольклору. Саме цьому жанрові присвятив він кращі свої фольклористичні роботи, і тому, цілком закономірно, міркування й висновки Франка щодо характеру української народної творчості ми тут ілюструємо в більшості поглядами його на пісню.

«Коли ходить про реалістичне малювання деталей», — пише Франко про реалізм народної поезії, — то «в піснях чисто народних ми бачимо, що народ наш любить в яскравім ма-

¹ І. Франко. «Хуторна поезія» П. І. Куліша. Світ., 1882, № 15, стор. 270.

раїнського народу, на которое мастерски указал М. Драгоманов в своей книге «Нові українські пісні про громадські справи»¹.

Порівнюючи сербські, болгарські та українські варіанти пісні про Івана і Мар'яну, що її аналізує Франко в своїх «Студіях», він приходить до висновку, що в українському варіанті найкраще умотивовано факт зради Мар'яни. Наша пісня пояснює його «соціальним контрастом: турчин — пан, а Іван — бідний хлібороб.

За Іваном би бідувати,
За турчином панувати»².

Вважаючи соціальну мотивацію подій типовою ознакою народної творчості, Франко-письменник іноді, при користуванні фольклорними сюжетами як канвою для своїх творів, вносив таку мотивацію навіть там, де в фольклорному сюжеті-зразку її і не було (драма «Камінна душа»).

В українських народних переробках запозичених чи книжних сюжетів відзначає Франко цю ж характерну рису. Для прикладу назвемо хоч би притчу про Лазаря, в українській обробці якої, — як влучно він зауважує, — «положено вагу особливо на соціальний контраст обох братів і на потребу людських, братерських відносин до бідних і недужих»³.

Останніми словами Франко вказує ще на одну типову особливість народної творчості — її *гуманність*. Народу, як колективу, невластиві експлуататорські почуття, він протестує проти насильства і в своїх творах завжди відзначається чуйністю і вразливістю до знедолених та пригноблених. Високими гуманними почуттями пройнята вся народна поезія, гуманність є типовою ознакою казок, новел, легенд і інших жанрів фольклору. Особливо яскраво виявлена вона в найновіших творах. Ці думки Франко ілюструє багатьма фольклорними зразками.

Аналізуючи новелу про «усмирення непокірної» в варіантах різних часів і народів, він приходить до висновку, що «супроти грубих середньовічних понять про жінку, які видніються в германсько-романських опрацюваннях сеї новели, руське⁴ її опрацювання репрезентує новіші сучасні поняття. Руському народові, котрий так багато і так довго терпів, ненависна всяка неволя і всяке насильне неволення. Він, сам бідний і упосліджений, старається у всіх творах свого багатого духу будити симпатію і співчуття до бідних і успосліджених»⁵.

¹ М и р о н. «Пісня вояцька». Киевская старина. 1888, т. XXIII, кн. 12, стор. 145 — 146.

² ЗНТШ, т. 75, 1907, стор. 44.

³ І. Франко. Передмова до «Перебенді» Т. Шевченка. Літ.-наук. бібл., кн. I, Львів, 1889, стор. 34.

⁴ Русинами в Західній Україні колись називали українців.

⁵ І. Франко. Старинна романсько-германська новела в устах руського люду. «Зоря», 1883, № 3, стор. 47.

треба і місця й студій чимало; я наведу тільки одну характеристику пісню..., в ній народ сам далеко краще і вірніше малює своє положення, власне свої економічні обставини, ніж я би се міг зробити»¹.

І далі Франко цитує народну пісню. Таке ж використання народної творчості (пісні, переказу, прислів'я тощо), як історично-пізнавального документу, знаходимо в його статтях «Лук'ян Кобилиця», «Галицька індемнізація» та інших. Однак Франко підкреслював, що, притягуючи фольклор для характеристики певної епохи чи події, треба його відрізнити від безіменних творів, складених очевидцями або учасниками подій. Не можна, наприклад, віршів плутати з народними піснями, бо «се ж може бути велика різниця, чи про якусь подію говорить збірна творчість народна, чи якийсь один репрезентант чи то одного суспільного класу, чи партії, чи народності»².

Наскільки велику вагу клав Франко на реальні та історичні основи народної творчості, говорять поодинокі випадки, коли він забував межі об'єктивного аналізу і доходив до невірних антиісторичних тверджень історичної школи. Так, велике місце, віддане картинам природи в піснях, він згоден пояснювати історичною долею українського народу, його самотністю:

«Зневірившись на своїх сусідах, не знайшовши жодного в світі друга, вернувся народ наш до первісного і самотнього в світі свого приятеля, до природи, і перед нею жаль свій виливав. Звідси то походить, що в духовних творах нашого народу — в піснях — природа бере так гарячий уділ»³.

Правда, такі перебільшення Франко допускав рідко, та й то не в наукових роботах, а в принагідних романтично-овіяних висловленнях при виступах на врочистих зібраннях та в художній прозі. Коли, приміром, в 90-х роках Франко зробив крок назустріч теорії культурно-історичної школи (Всеволода Міллера) про аристократичне походження фольклору, то це виявив він лише в художньому творі («Коли ще звірі говорили»⁴); в науковій праці ця теорія з'явилася в такій інтерпретації, яка не заперечує творчих здібно-

¹ «Молот», 1878, Львів, стор. 88.

² І. Франко. Рецензія на збірник «Козацькі часи в народній пісні» В. Будзиновського. ЗНТШ, т. 73, 1906, стор. 206—207.

³ Архів І. Франка, № 487/5.

⁴ В «Байці про байку» в образно-романтичному стилі Франко говорить про аристократичне походження східної казки. Тут він перегукується з В. Міллером («Екскурси в область русского народного эпоса», М. 1892, стр. VI), котрий билинний епос вважав за руїни князівських хоромів, в яких влаштувався «неприхотливий оло́нецкий крест'янин». У Франка східні казки названі «впливом мудрості царів, звіздарів». «Наша нинішня байка і казка то є та сама попелюшка, що заклата живе в брудній одежі, в душній кухні при простій роботі, а на ділі є царівна родом, з високого блискучого замку». (Вид. 1899, Львів, стор. 111).

люванню подробиць побутових, і можемо хіба... подивляти ту незрівнянну пластику, вірність і певність в схоплюванні сих подробиць і в їх доборі»¹.

В народну пісню, як каже Франко в іншому місці, «прориваються речі самі типові, загальні».²

Реалізм фольклору він розуміє так глибоко, що основною цінністю фантастичних творів народу — казок, байок, легенд — вважає їх правдиве, реалістичне зерно.

«Не тим цікава байка, що говорить неправду, а тим, що під лушиною сеї неправди криє, звичайно, велику правду. Говорячи ніби про звірів, вона одною бровою підморгує на людей...»³

Твердження Франка про реалізм народної алегорії рівноцінні думкам М. Горького про реалізм народної фантастики, про реалістичні основи міфотворчості. Як художник, Франко сам не раз звертався до казкового жанру саме з метою в фантастичному обрамуванні дати реалістичні картини дійсного життя. Відповідаючи на негативне ставлення М. Драгоманова до казки «Без праці», він в листі від 5 квітня 1892 року писав:

«Я пару разів перероблював сю казку і певно дещо поправив, але не все. І дорога мені в ній не казочна, ідейна основа, а оте тло, взяте з дійсного життя, дійсні ті живі фігури (Івана, князя, Ніни, барона), котрі я в неї вплив»⁴.

Вірне реалістичне відображення життя народною творчістю дає право Франкові говорити про її історично-пізнавальне значення. До цього питання він підходить з суто демократичних позицій. Історія в розумінні Франка — це історія маси, народу. Тому, насамперед, заслуговують на вивчення ті з історичних пісень, які відображають «випадки типові і суспільні порядки, старші від XVII віку», а не ті, що говорять про окремих осіб і діячів, котрі часто не мають нічого спільного з історією України. Перші дають більший матеріал історикові, ніж другі.

Виходячи з розуміння реалізму й історично-пізнавальної ролі народної творчості, Франко в публіцистичних та наукових працях густо користується її свідченнями, притягає фольклорний матеріал для ширшої і яскравішої характеристики певних історичних подій та епох. Так, наприклад, в «Критичних письмах про галицьку інтелігенцію» умови життя селянства за кріпаччини він подає за допомогою народної пісні:

«Щоб списати повний образ життя народу за панщини, на то

¹ І. Франко. Наші коляди. Львів, 1890, стор. 27.

² І. Франко. Критичні письма про галицьку інтелігенцію. «Молот», 1878, стор. 88.

³ І. Франко. Коли ще звірі говорили. Львів, 1899, стор. 194.

⁴ Листування І. Франка і М. Драгоманова, стор. 375.

спрямування, вітає Франко, а всю народну творчість цінує за її свободолюбивий дух, ставить вище просвітительської галицької літератури «москвофілів» і «народовців». Народна творчість ніде і ніколи не виявляла рабських думок і моралі подібно до галицьких «рутенців». Навпаки, народ, знаходячись під подвійним — і соціальним і національним — гнітом, ніколи не počував себе рабом і завжди був упевнений в своїй кінцевій перемозі. Творчості його властивий глибокий *оптимізм*.

Думка про оптимізм фольклору, який ніксли, як «струї живої рух, не кінчиться й не спить», висловлена Франком ще в юнацькому сонеті «Народні пісні», де поет говорить, що пісня, як кринична погожа вода «тисячі живить», існує для того, «щоб чистим жаром серце запалити»¹.

З революційним пафосом підкреслив Франко ще раз цю рису народної творчості в одному з віршів під заголовком «Наймит». В ньому він порівнює пригнічені маси народу України з наймитом, що оре панський лан і співає тужливу мелодію, але сильну духом, пісню. В тій пісні, співаній від серця, не песимізм, а «надія вольності жие». У вірші звучить віра в перемогу «непоборного сина землі» — трудящих.

Здоровий оптимізм пісні наймита і взагалі народної творчості, уособленої в тій пісні, — ось що акцентує Франко в зверненні до народу кінцевими рядками своєї поезії:

Ори, ори й співай, ти, велете, закутий
В неволі й тьми ярмо!
Пропаде гніт і тьма, обпадуть з тебе пута,
І ярма всі ми порвемо².
Недаром ти в біді, пригнетений врагами,
Про силу духа все співав,
Недаром ти казок чарівними устами
Його побіду прославляв.
Він побідить, прорве скорупи пересуду;
І вольний власний лан
Ти знов оратимеш, щаслив із свого труду,
У щастю, як у горю, — великан!³.

Так глибоко розумів Франко суть народної творчості вже в перші роки своєї діяльності. В пізніших фольклористичних роботах він не раз вказував на оптимізм фольклору, на оптимізм народу і завжди, як «син народу, що вгору йде», черпав з цих джерел силу для праці і боротьби.

Думки Франка про оптимізм народної творчості співзвучні з думками В. Г. Белінського і М. Горького. Белінський російську народну поезію вважав за «новое свидетельство бесконечной силы

¹ «Друг», 1874, Львів, стор. 51.

² Подаємо цей рядок в редакції збірки «З вершин і низин».

³ «Друг», Львів, 1876, стор. 312—313.

стей народу («Etnologia i dzieje literatury»). Це поодинокі випадки впливу поглядів буржуазної культурно-історичної школи на Франка, поглядів, що суперечать його фольклористичній системі. З цими збоченнями Франка з революційно-демократичного шляху в фольклористичних роботах слід рахуватися, однак в жодному разі не можна таких окремих випадків узагальнювати і характеризувати Франка як послідовника культурно-історичної школи чи як еkleктика.

Франко постійно підкреслював, що народ в своїй творчості широко виявляє власні духовні сили і здібності. Народна творчість, правдиво відображаючи реальне життя, не обмежується лише фіксацією певних фактів чи явищ, але й дає їм оцінку, розкриває прогресивні прагнення, думки і бажання народу.

«Етнографічні праці останніх років, — пише Франко, — показали нам стільки мислі, стільки поступу і розвитку в світогляді народу, що бесіда про його варварство тепер виходить хіба смішною. Народ наш, хоч і тисячними манівцями, так як і сама наука, доходить же звільна до далеко правдивіших, поступовіших і радикальніших думок, ніж їх має не один з його нинішніх просвітителів»¹.

Протиставлення провідних думок українського фольклору думкам реакційної інтелігенції тодішньої Галичини насичене досить глибоким змістом. Ставлячи народну творчість вище буржуазно-міщанської писанини, Франко в той же час розкриває фактично важливі суттєві риси українського фольклору.

Бо що являли собою галицькі «просвітителі»? Чим була їхня діяльність в другій половині ХІХ століття?

«Окрім язикових спорів», — як влучно характеризує цю інтелігенцію М. Коцюбинський, — вона «займалася високою політикою, а та політика зводилась до того, щоб як-небудь запобігти ласки правительства, що-небудь, хоч дрібницю випросить у нього. Це була політика рабів... Ідея абсолютизму, бюрократичне «чинопочитання», затхлість, байдужість до живих народних інтересів, повне безсилля в духовній сфері, схоластичність, теологічний та догматичний спосіб думання — от чим характеризується тодішня, навіть краща, частина галицької інтелігенції»².

Всі ці риси зовсім невластиві народів, отже й невластиві його творчості. Народ в своїх творах оспівує свою, класову правду; він гостро критикує і висміює підлабузництво, зраду, запроданство, приниження та егоїзм. Народну сатиру, як жанр такого

¹ І. Франко. Кілька слів про те, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. «Світ», 1882, № 17, стор. 304.

² М. Коцюбинський. І. Франко. Збірник 2, «М. Коцюбинський і Західна Україна», Чернівці, 1940, стор. 71.

Він широко використовував фольклорні художні засоби в своїй прозі й поезії і радив іншим письменникам звертатись до них. Народну поезію Франко ставив вище декадентських хворобливих викрутасів. Найвищу похвалу для літературного твору він давав, прирівнюючи його до народної пісні. Такої оцінки заслужили від Франка лише нариси Стефаника — письменника, який з незрівняною майстерністю вмів поєднати суворий реалізм з глибоким ліризмом. «Його нариси, — писав Франко, — як найкращі народні пісні, в котрих нема жодної риторики, ані сентиментальності, тільки голе наївно заобсервоване життя, — дійсність сумна, але скупана в золоті найчистішої поезії».¹

Наскільки велику роль може іноді відіграти народна творчість для літератури, Франко показує на прикладах поезії Шевченка та Шашкевича. Трапляється, що вона вирішує долю цілих літературних явищ. Так, характеризуючи «українську школу» в польській літературі, Франко відзначав, що поезія Б. Залеського чародійну силу завдячує не своїм ідеям, а тільки позичкам з художніх скарбів українського фольклору.²

До народної поезії радив звертатися Франко і в питанні добору і збагачення мови. Адже фольклорний твір за час свого побутування в народі підлягає чималим мовним і формальним змінам, часто зовсім губить ті риси, з якими він вийшов з рук більш талановитої одиниці. Народ добирає найвлучніші слова та образи, позбуваючись діалектної лексики і блідої образності, що їх міг мати твір напочатку.³

¹ Література і мистецтво, Львів, 1940, № 4, стор. 28.

² І. Франко. Рецензія на роботу О. Колесси «Ukraińska rytmika ludowa w poezjach Bohdana Zaleskiego». ЗНТШ, т. 42, стор. 31 (бібл.).

³ Щодо українських історичних пісень Франко висловив іншу, з першого погляду, суперечну цій думку. Аналізуючи різні варіанти історичних пісень, він спостеріг, що найповніше відображають певну подію чи дух епохи варіанти в старіших записках. Це його штовхнуло до сумнівів у відстоюваній ним теорії колективного творення фольклору.

«...вид являється такий, немов би ми з вищого поетичного рівня сходили на нижчий, немов би річ, утворена талановитою одиницею, пішовши з рук до рук, обтовклась, стратила первісні ясні контури. Се суперечило би, — визнає Франко, — вповні теорії колективної народної творчості, особливо довгих, епічно-ліричних пісень, і підтверджувало би, хоч малесеньким прикладом, думку італійського вченого Доменіка Компаретті: «Кожна поема без виїмку, чи безіменна, чи ні, була індивідуальним твором, ділом штуки» («Козак Плахта», ЗНТШ, 1902, т. 47, стор. 28).

Не сміємо в цьому «малесенькому прикладі» добачати відгуків теорії буржуазної реакційної фольклористики про зниження якості твору в процесі побутування в народі. По-перше, Франко тут не говорив в дійсному, а лише в умовному способі, а, по-друге, він ототожнив тут поняття «поетичний рівень» з поняттям «історично-пізнавальний рівень». Про останнє яскраво свідчить одне місце з «Студій над українськими народними піснями», де Франко історичну пісню порівнює з монетою, яка «ходить з рук до рук:

духа» народу (Собр. соч., т. VI, стр. 358), М. Горький говорив, що взагалі «фольклору совершенно чужд пессимизм», бо «коллективу как бы свойственны сознание его бессмертия и уверенность в его победе над всеми враждебными ему силами». (Доповідь на з'їзді письменників).

Величезною заслугою Франка в українській фольклористиці є, подібно до М. Горького — в російській, розуміння фольклору як *художньої* творчості народу. В той час як Драгоманов не тільки обминав художній і поетичний бік фольклору, але й відкидав його, називаючи російський народний епос — билини — нехудожніми і грубими (стаття «Новий погляд на великоруський богатирський епос Влад. Стасова»), Франко твердив, що при характеристиці багатого змісту народної творчості, її соціального загострення, реалізму, типізації, оптимізму і інших головніших ознак ніяк не можна забувати, в яку досконалу і природну художню форму вміє вкласти їх народ, як він вміє оперувати різним стилем.

«Не знаєш, — пише Франко про коломийки, — чому більше дивуватися: чи багатству поетичних мотивів, чи широті і різnorodності життєвої обсервації, чи мелодійності, грації та простоті язика. Жарти пересипаються з висловами глибокого чуття, чистий запал мішається з іронією, ніжність з брутальними погрозами й прокляттями — зовсім як у дійсному житті. Автори й авторки пісень не люблять церемоній і добирають найвлучніших слів, щоб передати свої почуття».¹

Особливо захоплювався Франко художньою майстерністю народної поезії, своєрідним її поетичним стилем, «який полягає головню в короткості та пластиці вислову і в живості та правдивості картин».²

Проте «тонко розвинений артистичний інстинкт народу»³ Франко відзначає не лише в піснях (тут він виступає найповніше і найяскравіше — і в слові, і в мелодії), а й в усій народній творчості, жанрові обсяги якої Франко розумів дуже широко — від народної новели, що стоїть на межі з прозовими фольклорними жанрами, аж до образних висловів та зворотів, межуючих з надбаннями мови.⁴

Майстерність і простота народної творчості в художньому відображенні життєвих явищ захоплювала Франка-художника.

¹ І. Франко. Рецензія на збірник «Коломийки», виданий В. Гнатюком ЛНВ, т. 40, стор. 167.

² І. Франко. Старе й нове в устах народу. Український етнографічний збірник, т. I, Київ, 1914, стор. 18.

³ І. Франко. *Bel ragiar gentile*, ЛНВ, 1906, т. 33, стор. 288.

⁴ Див. попередню статтю і передмову І. Франка до «Галицьких народних казок» О. Роздольського. ЕЗ, т. I, Львів, 1895, стор. 3, також ЕЗ, т. 28, 1910.

ність такої ж лексики в фольклорі дає право поетам вживати її у своїх творах. Мова фольклору — це обличчя живої мови народу; нею постійно повинні користуватися письменники, бо в іншому випадку вони, «відбившись від живої народної мови, фатально відбиваються і від живого змісту в літературі і попадають у таку мертвечину, від котрої на десять миль віє гробовим холодом».¹ Діалектичне розуміння взаємовідношень між змістом і формою (в даному разі мовою) змушувало Франка звертати велику увагу на мовний бік своїх творів, хоч, тримаючись стежки — «черпати її з усіх доступних джерел: з ліпших письменників і з уст рідного люду», він добре знав, що «мова, хоч і який коштовний скарб, не є все-таки найвищим скарбом; що життя народу і його розвій, придбання економічні, громадські і духовні є скарби далеко важніші, для котрих мова є тільки одним із способів».² В цьому вислові втілено гострий протест проти декадентської словесної еквілібристики.

Друкуючи в літературно-критичних журналах народні пісні, Франко часто підкреслював влучність, ядерність і художність народного вислову, вміння рельєфно передати певні життєві явища. Проте письменників він застерігав від стилізації і наслідування, вважаючи, що кожен з них, використовуючи надбання народної творчості, повинен в той же час виробити своє власне, індивідуальне обличчя, яке в великій мірі визначається і мовою.³

Комплексом всіх розглянутих ознак фольклору — і змістовних, і формальних — визначає Франко його дійсне обличчя, характер народної творчості, яка являється не тільки документом минулого, а ще більше втіленням духовного життя народу в сучасності. Натхненню характеристику, дану Франком українським коломийкам, можна без застереження поширити на всю народну творчість при висвітленні його поглядів на останню. Слухаючи коломийки, як пише Франко, «одну за одною, співані безладно, принагідно селянами, нам певно і в голову не приходить, що се перед нами перекочуються розрізнені перлини великого намиста, частки великої епопеї сучасного народного життя... Зведені до купи в систему, що гуртує їх відповідно до змісту, вони складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями і кольорами, де бачимо сльози і радості, працю і спочинки, турботи і забави, серйозні мислі і жарти нашого народу в різних його розверстуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили; його

¹ І. Франко. Рецензія на «Хрестоматію...» Є. Сабова. «Життя і слово», 1894, кн. II, стор. 305.

² І. Франко. Говоримо на вовка, скажімо і за вовка. Зоря, 1891, № 18, стор. 358.

³ І. Франко. Михайло Старицький. ЛНВ, 1902, т. XIX, стор. 25.

Заохочуючи до збирання українських народних приказок, Франко в зверненні «до всіх любителів нашого народу і його гарної образовой та багатим досвідом збагаченої мови»,¹ постійно підкреслював, «який багатий і важний скарб вносять приповідки в скарбівню нашої мови і який широкий та високий образ дають вони про духовне життя, інтелігенцію, гумор, іронію і життєву обсервацію нашого народу».²

Збагачуючи свою мову, Франко-письменник сперся на дві скарбниці — живу західноукраїнську народну мову і літературну мову України, мову Шевченка. Щоб уникнути вузько діалектних лексичних і фразеологічних нашарувань, він орієнтувався на народну творчість, яка ще з дитячих років прищепила йому любов до українського слова.

«Оті простесенькі сільські байки, — писав про це Франко, — як дрібні тонкі корінчики вкорінюють у нашої душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі речей у житті забудете, а тих тихих хвилин, коли вам любя мама чи бабуса оповідала байки, не забудете до смерті»³.

Вдосконалюючи і поповнюючи мову своїх творів, Франко по декілька разів переробляв тексти деяких оповідань, повістей і поезій, шліфував їх мову, перевіряв навіть окремі слова з фольклорними матеріалами. Що він це робив, свідчать, крім різних редакцій окремих творів, його записні книжки, а також відповідь письменника на статтю «Галицькі вірші» Чайченка (Б. Грінченка), поміщену в «Зорі». Автор статті дорікав Франкові, Уляні Кравченко, Маслякові та іншим поетам за вживання діалектної лексики і русизмів. На матеріалах народної творчості Франко дуже дотепно показує безпідставність закидів Чайченка, вважаючи, що наяв-

рисунок затирається, блідне і об'єм зменшується, пропадають або псуються імена, побутові та історичні деталі, затираються мовні особливості, рисунок робиться більше шаблоновим і конвенціональним, іноді переходить у карикатуру, а не навпаки. А навпаки буває лиш у виїмкових випадках, коли обезбарвлена та обшліфована пісня попадається в руки талановитій одиниці, яка зуміє надати їй хоч почасти нову, індивідуально закрашену подобу» (ЗНТШ, т. 78, 1907).

В даному разі Франко, безперечно, має рацію, бо до цього штовхає саме життя, зміни в мові поколінь, в їх поняттях і вимогах. Франко говорить лиш про рисунок на монеті, а не про її суть. Монета, як була золотою, так і залишилася.

Сказане Франком про історичні пісні не виправдовує все ж його методу штучного відтворення первісного «повного» варіанту комбінацією з багатьох варіантів, бо як би не був реконструйований текст, він всього-навсього — гіпотеза, абстракція, а відомі записані варіанти — реальний факт, дійсне, існуюче фольклорне явище.

¹ І. Франко. Передмова до «Приповідок», ЕЗ, 1905, Львів, стор. XI.

² ЕЗ, 1908, Львів, т. 24, стор. 5.

³ І. Франко. Коли ще звірі говорили. Львів. 1899, стор. 196.

Франко проте не був прихильником етнографічно-романтичного методу користування народною творчістю; він бачив, що діалектико-суспільного життя вимагає від поетів не епігонства в шевченківсько-пісенній формі, а «нової енергійної дикції»¹, «виведення поезії на ширший (від епігонів — О. Д.) шлях творчості»². Глибоко розуміючи характер фольклору, його ідейну й естетичну сторону, Франко наполягав на зміні напрямку користування ним, переходу від формального наслідування до змістовного переосмислення.

Франко твердив, що мистецтво, література, відриваючись від народу і його творчості, гублять реальний зміст, перестають бути корисними для народу, замикаються в собі. Особливо гостро засуджував він за це модерністів, в творчості яких бачив хоробливість і загнивання.

Ведучи постійну боротьбу за реалістичний напрямок в літературі і мистецтві Західної України, Франко радить митцям ретельніше прислухатись до живого слова й мелодії народної поезії, а не йти шляхом буржуазної занепадаючої культури Західної Європи. В цьому відношенні голос його зливався з голосами прогресивних представників української і російської культури, в деяких питаннях він перекликався з голосом сучасності.

Чудовою ілюстрацією останньої тези може служити Франкова оцінка музичної продукції галицьких композиторів. Відомо, що західноукраїнська музика, як і література, була цілком відірвана від народних основ і потреб і розвивалася шляхом рабського слідування гіршим західноєвропейським зразкам. Не дивно, що Франко в передмові до власного перекладу «Фауста» словами В. Г. Белінського «У нас нема літератури!» кинув виклик всім буржуазно-міщанським літераторам Західної України, а М. Лисенко в тих же 80 роках минулого століття в листі до Франка докоряв західноукраїнським композиторам за відсутність реалізму й народності:

«Нема, нема у вас реальної школи; без неї і в музиці і в поезії ви довіку будете не самими собою; все поневірятиметесь по задвірках найпослідущої австрійської продукції; коли б то доброї німецької (дарма, що вона чужа), а то тієї панславистичної бездарної мішанини, що вродилася на тлі німецько-польсько-чеської-mélange культур. От уже ми — як не як — куди ж в кращих обставинах поводитись. Часи ці псевдокласики ми вже не зазнаємо; у вас же вона саме розцвітає. І тим гірше, що попри цьому всьому у вас така чудова пісня народна...»

Поруч з народною мелодією, М. Лисенко вказував на інше джерело, звідки повинні черпати композитори вміння і сили для

¹ І. Франко. Лист до О. Пчілки, «Червоний шлях», 1923, № 2.

² І. Франко. Михайло П. Старицький, ЛНВ, т. XVIII, 1902, стор. 132.

традицію й вірування, його громадські й етичні ідеали. Все це... наповнює нас правдивими гордощами, коли в тім поетичнім дзеркалі бачимо здорову, чисту та так рухливу та невтомну творчу душу нашого народу»¹.

Тільки глибоко аналітично розуміючи фольклор, оцінюючи його з революційно-демократичних позицій, Франко зміг побачити його реалізм у відображенні життя трудового народу, соціальне трактування тем, гуманність, оптимізм і до всього того високу художню майстерність, чудову мелодію народної поезії та багату добірну мову. Погляди Франка на характер народної творчості своєю суттю заперечують всілякі спроби зарахувати його до рядових представників історично-порівняльної школи або характеризувати як еклектика.

Тільки на базі глибокого розуміння фольклору міг Франко одним з наріжних каменів розгляду нової літератури класти вивчення фольклорних її основ, іншими словами — вивчення важливого джерела її народності. Маючи намір писати історію української літератури для лейпцігського видання «Magazin für die Literatur des In- und Auslandes», він в листі від 23 грудня 1882 року до М. Драгоманова так окреслює профіль своєї роботи:

«Я би бажав трактувати її не так, як Пипін, котрий поштампував нас після випадкових державних кордонів, — але брати цілу літературу, а її відміни (галицьку, буковинську, угорську) як поодинокі школи, з більше або менше затемненими провідними думками. *Конечно, основою всього мусив би бути огляд пісень і взагалі літератури самого люду... Уяснивши на підставі пісень тип української поезії, її окреме й оригінальне обличчя, слідити відтак у літературі артистичній його модифікації і зміни, — се, думаю, дасть єдину раціональну підставу до суцільного трактування цілої української літератури...*»² (Курсив мій — О. Д.).

Таким чином, Франко одним з основних завдань літературознавства вважає розкриття «ступеня участі народності в розвитку літератури», на що виключну увагу звертав М. О. Добролюбов.

Не місце тут вдаватися до характеристики поглядів Франка на зв'язки літератури й фольклору в процесі її розвитку, — вони складають окреме велике питання його фольклористичної системи. Скажемо лише, що Франко надавав народній творчості виняткову вагу в становленні й розвитку нової літератури, а в часи своєї письменницької і наукової діяльності він, як і Добролюбов, боротьбою за фольклор відстоював одне з творчих джерел літератури.

¹ І. Франко. Рецензія на 2-й том «Коломийок», виданих В. Гнатюком, ЛНВ, 1906, кн. 7, стор. 508.

² Листування І. Франка й М. Драгоманова. Матеріали для культурної і громадської історії Західної України. Київ, 1928, стор. 37.

штучних псевдонародних композицій, бореться за дійсно народну музику.

«Спеціально у нас в Галичині, — пише Франко, — Бортнянський зробився злим демоном нашої музики. Він заслонив собою нашим композиторам увесь світ, відучив їх чути голоси природи, зашпунтував їх вуха на чари нашої народної пісні, накинув усій нашій музиці шаблонний, ненаціональний і неприродний характер. Кожного постороннього знавця — будь він Ніщинський, чи Лисенко — вражає се від першого разу. Я мав нагоду прислухуватися, як наші наймолодші композитори, навіть такі талановиті, як Остап Нижанківський і Філарет Колесса, надармо силкуються вибитися з-під фатального впливу Бортнянського. І для того я закінчив би сі свої уваги голосним окриком — бажалось би, щоб в інтересі розвою нашої музики його повторили зі мною якнайширші круги боянів і композиторів: *Los von Bortnianskij!*»¹.

Як революціонер-демократ, Франко бачив, що буржуазне за-непадаюче мистецтво не може служити інтересам народу, що для дійсного мистецтва і літератури необхідно творчо користуватись, в першу чергу, художніми і мистецькими надбаннями свого народу.

Ці прогресивні думки Івана Франка і М. Лисенка про необхідність письменникам і композиторам користуватись національними скарбами, а не нехтувати ними на догоду запозиченням від загниваючого буржуазного мистецтва, близькі нашій сучасності. Вони нам служать цінною зброєю в боротьбі проти низькопоклонства перед буржуазною розтлінною культурою, в боротьбі з антипатріотичною діяльністю космополітів, що ігнорують національні надбання радянських народів, в боротьбі за національну форму і соціалістичну змістом українську радянську літературу та музику.

¹ «Артистичний вісник», № 5, 1905, Львів, стор. 57 (Геть від Бортнянського!).

створення дійсно народної музики — це класична російська музика. В тому ж листі він писав, як сам любувався з «сполуки чудової форми з чисто народними елементами у Глинки, Даргомижського, Римського-Корсакова, Мусоргського, а до свого повертався, щоб творити по тих напрямках.

У вас цих зразків нема. Нема! У вас або чудна (хоч і велика) німещина, або медово-поточна і теж не народна польщина послугують за зразок; нема вам у кого вчитись, нема до чого придивлятись. То хоча б же по сяких-таких українських зразках руководились, бо ці ж зразки суть продуктом... реального відношення до штуки і наслідком висліджування по тих великих зразках сусідньої і чисто слов'янської штуки»¹.

Іван Франко, «котрий знав високу ціну народної етнографії і силу пісень»², палко розділяв думки Лисенка і, будучи великим любителем музики, намагався спрямувати західноукраїнських композиторів по правильному річищі творчості, на яке вказував М. Лисенко. Про це свідчить замітка Франка в «Зорі» 1885 року (№ 23), в якій він словами Лисенка вказував на основний недолік галицьких композиторів:

«У вас усіх нема охоти до народної етнографії, нема захвату до безцінних перел народної усної музи... Вона одна є оригінальна в строю, в складі, і нею лишень перейнявшись, можна до якогось спасенного наслідку прибитись; інакше всі оті квартети, котрі пишуться у вас по нарису і зразку німецько-чеських квартетів, не варті й доброго слова. Вони ухиляють людей від правдивого ґрунту творчості, не порушують жодної струни життя, всі вони мертві. Коли б замість отих штучних квартетів взялись тямущі люди та розібрали на 3—4 голоси щиро народні пісні наші розкішні, — то то був би гостинець правдивий для вашої спольщеної (під поглядом музикальним) публіки, котру все тягне від свого рідного. А то всі ваші складателі пруться в обійми тої німецької музики найгіршого розбору, котра нового вже не прорече нічого»³.

Про це ж свідчать і деякі рецензії Франка (одна з них — незакінчена — знаходиться в архіві Франка під № 438 (10) і стаття 1905 року в «Артистичному віснику». Остання написана з приводу композицій Бортнянського, які базувались на «західних, італійських формах, перейнятих ним від німецьких та римських маєстрів», і не мали ці композиції нічого спільного з українськими народними мелодіями. Франко, як і Лисенко, виступає проти

¹ Архів І. Франка, № 216, стор. 812—814.

² Там же. Лист М. Лисенка до О. Нижанківського від 22 січня 1891 р.

³ «Зоря», 1885, № 23, стор. 276.

К. ЧУМАК

ВИДАННЯ ТВОРІВ І. Я. ФРАНКА ЗА 30 РОКІВ
РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

...безмежна відданість революції і звернення з революційною проповіддю до народу не гине навіть тоді, коли цілі десятиріччя відділяють посів від жнив.

(Ленін, Твори, т. XV, вид. 3, стор. 424).

За життя Франка і після його смерті польська шляхта та українські буржуазні націоналісти ненавиділи Франка, намагалися зменшити його роль, принизити його літературну діяльність, не допустити його творів до трудового народу.

Франко писав: «Публіка, що позівала, читаючи «Домну Розанду», «Дениса», «Повість без титулу» і т. ін., але вдавала, що вони їй дуже подобаються, почала кипіти гнівом, коли в друку почали появлятися мої перші бориславські нариси. Кожний пренумерант газети у нас уважав себе не тільки пренумерантом і читачем, але і компетентним суддею всього надрукованого в газеті чи книжці, починаючи від правопису й язика, а кінчаючи провідною ідеєю. І коли надруковане не подобалося йому, він уважав себе в праві дати вираз своєму обуренню, і то вираз якнайдосадніший. Номери «Друга», «Правди», «Громадського друга», «Світа» й інших часописів вертали в редакцію украшені написами, колекція яких могла б бути оздобою якої хочете епіграфічної збірки. «Чи сказився?» — запитував один пренумерант. «Не смійте мені присилати такої огидної макулятури!» — гримав другий. «Возвращается обратным шагом к умалишенным», — глаголав от писання третій» (Франко, Молода Україна, Львів, 1910 р., стор. 36—37).

Редактори тодішніх газет не хотіли друкувати оповідань Франка. Так, редактор «Зорі» Борковський відмовився друкувати Франкове оповідання «Муляр», бо, мовляв, він такого факту ніколи не бачив, а муляри, на його думку, найгірші «п'яниці» (Франко, там же, стор. 39), отже оповідання не варте будь-якої уваги, не те що друку. Оповідання «Лесишина челядь» було засуджене редактором «Зорі», тому що воно «заповідається як ідилія, а кінчиться дідько знає як» (Франко, там же, стор. 39).

Все своє життя поет мріяв про той день, коли українські землі, український народ будуть возз'єднані в єдину українську вільну державу:

...прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.
(Франко, «Мойсей», Львів—Київ, 1922, стор. 6).

Палкі патріотичні твори Франка немало сприяли здійсненню цих мрій і надій українського народу. Здійснились надії Франка:

...що колись вільніше ще дихнеться,
Що доля ще й мені всміхнеться,
Що блиснуть і мені ще радощі життя.
(Франко, «Я поборов себе»).

Всміхнулася доля, якщо не Франкові, то його праці, його творам, які написав він за своє життя, — а написав Франко багато за порівняно короткий вік. Його перу належить, за неповними бібліографічними даними, 4637 творів. Значна частина цієї величезної спадщини до встановлення радянської влади не була відома широким масам читачів, навіть художні твори Франка — поетичні, прозові, драматичні, які є окрасою української літератури — ніколи не були видані повністю, а деякі не публікувалися зовсім («Перша вчителька», «У вагоні» та інші). За тридцять років радянської влади на Україні випущено в світ 410 видань творів Франка тиражем в 4 мільйони 462 тисячі примірників на десяти мовах. Уже в перші роки радянської влади (1920—1922 рр.) окремі твори Франка виходять у різних містах України (Київ, Харків, Вінниця, Дніпропетровськ, Черкаси).

В 1926 році радянська Україна і весь радянський Союз гідно вшанували пам'ять класика українського слова, революціонера-демократа, письменника і громадського діяча Івана Франка. Преса та видавництва популяризували серед українського народу ім'я Франка, яке до Жовтневої Революції серед робітників і селян було мало відоме. Радянська влада своєю національною політикою створила якнайкращий ґрунт до відродження української культури, а тим самим і до величезної популяризації найвидатніших творів українського слова. Виключної уваги надається справі популяризації творчості Івана Франка. Ще задовго до десятиріччя з дня його смерті почалась широка робота над виданням Франкових творів і спеціальних досліджень, присвячених

Франко боронив свої оповідання, свій реалізм, свою правду. 20. XII. 1888 року, полемізуючи з редактором «Зорі», тим же Борковським, з приводу невірної оцінки повісті «Лель і Полель», він писав: «Ваше діло, як редактора — осудити, чи роман підходить під програму «Зорі», чи ні. От це б Ви й сказали прямо, а не виставляли себе на смішність, будши кравцем, та вчити шевця, як має чоботи шити... Те, чого не знаєте, не видали й не чували, ніколи згори не вважайте неправдивим і неможливим. Завсіди ліпше виходити з того погляду, що не тільки світа, що в Вашому вікні». (Архів Франка у львівській бібліотеці АН УРСР, № 489/38).

Та не всі однаково в Галичині відносились до Франка, а також і до його творів. Народ не тільки любив Франка, поважав, зачитувався його оповіданнями, а йшов за Франком, вчився у нього, у його героїв.

В 1898 році накладом громади була видана книга «Привіт Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники». У передмові до збірника читаємо: «Двадцять п'ять літ минає цього року, як І. Франко розпочав свою письменницьку діяльність. Цією нагодою скористувались його прихильники, особливо з молоді, щоб виразити йому признання за щиру, невсипущу працю на користь народу. Вони й склали комітет для проведення його ювілею. Комітет зібрав з добровільних вкладів невеличку суму і вирішив видати за неї кілька книжок в честь ювіляра, призначаючи чистий дохід з розпродажу на ювілейний фонд, що має обернутись на закупівлю почесного подарунку для поета. Дар цей буде не дорогий, та щирий... При наших обставинах на інший і не можна надіятись» (Передмова, стор. III).

Коли у вересні 1939 року Червона Армія прийшла в село Нагуєвичі, село, де народився Франко, єдиною пам'яткою про письменника, що офіційно збереглася в селі, була дерев'яна табличка на місці батьківської хати Франка. Польська шляхта намагалася знищити все, що зв'язане з ім'ям Франка. Так, за її наказом був зрубаний древній гіллястий дуб, під яким часто сидів Франко, створюючи свої пісні; висаджена в повітря скеля, що на ній була прикріплена плита «В честь Іванові Франкові—Гуцульщина. 1916—1926» — велика пам'ятка народу про свого улюбленого поета. Селянам Криворівні більше десяти років довелося переховувати цю плиту під землею на подвір'ї приятеля Франка, селянина Василя Якіб'юка. Тільки в 1939 році, коли червоний прапор замайорів над селами Галичини, селяни Криворівні відкопали плиту й поставили її біля хати Василя Якіб'юка. Тепер стоїть вона серед розкішних квітів і є пам'яткою про революціонера-демократа Івана Франка.

В 1882 році в Нагуєвичах Франко почав працювати над перекладами творів Шевченка на німецьку мову. Франко високо цінив творчість Шевченка, ставив її поруч з творчістю класиків російської та світової літератури і хотів познайомити читачів західної Європи з творами Шевченка. Франко запланував видати ці переклади. Але за життя Франка такий план тяжко було здійснити. Правда, в 1903 році один з віденських журналів вмістив кілька перекладів Франка. В 1915 році Франко знову береться до своїх планів. Маючи мало надії на видання перекладів, він усе ж склав план майбутнього збірника. В нього повинні були ввійти такі твори Шевченка: «Кавказ», «Іван Гус», «Світе ясний», «Марія» та інші — всього 15 поезій. Франко писав в той час: «Вони (переклади — К. Ч.) пролежали в рукописі 23 роки та при теперішніх обставинах пролежать хто знає як довго». (Архів Франка у львівській бібліотеці АН УРСР, № 398/ VIII—IX). Ці переклади лежали справді довго ще після задуму Франка і тільки за радянської влади опублікував їх дійсний член АН УРСР Возняк М. С. в 1930 році. Також лише за радянської влади видані статті «Іван Франко про Толстого» українською мовою.

Кращі твори Франка «Борислав сміється», «Бориславські оповідання», твори для дітей видавалися по кільканадцять разів великим тиражем; в оформленні й ілюструванні цих творів брали участь кращі майстри радянського мистецтва Касіян, Іжакевич та інші.

Широко була розгорнена підготовка до відзначення 85-річчя з дня народження Франка. В 1940 році заплановано ювілейне видання творів Франка в 25 томах. В Держлітвидаві була створена редакційна колегія ювілейних видань Франка, якій належало підготувати наукове видання всіх художніх і літературно-критичних творів Франка з перевіреними текстами і науковим апаратом. Таке видання дало б змогу вивчити творчий шлях письменника, ознайомитись з усією творчою спадщиною Франка, з багатогранною літературною діяльністю. Видання всіх художніх, а також літературно-критичних праць мало завершитись у 1941 році. В основу видання покладено автографи, першодруки й видання творів під доглядом самого Франка. В один із томів цього видання входили статті Франка про Шевченка. Широко представлялися праці Франка, присвячені творчості російських революційно-демократичних письменників, класикам світової літератури. Проспект 20 томів цього видання склав дійсний член АН УРСР Возняк М. С. та 5-ти томів дійсний член АН УРСР Білецький О. І. Двадцять томів цього видання вже підписав Возняк М. С. до друку й вислав до Києва. Та на великий жаль цьому виданню не довелося побачити світу; вийшло лише 2 томи (II-ий і XII-й).

творчості й взагалі діяльності цієї надзвичайно яскравої постаті. Рада Народних Комісарів України видала декрет про відзначення десятих роковин з дня смерті поета. Цим декретом радянський уряд безпосередньо взяв на себе піклування про майбутні видання творів Франка. Важливим пунктом декрету є той, в якому говориться про утворення фонду для надання премій імені Івана Франка за найкращі твори української літератури. Це, безперечно, прекрасний пам'ятник Франкові як революціонерові-демократові, вченому, письменникові і поетові.

В 1926 році харківське видавництво «Рух» почало видавати серію невеличких книжечок, переважно по одному оповіданню в кожній, під назвою «Франківська бібліотека». Таких книжечок вийшло 29, тиражем від 4 до 6 тисяч кожна. Вони швидко розходились між читачами, популяризуючи Франка серед широких трудящих мас.

Серед радянських видань Франкових творів найповнішим поки що є видання, здійснене в 1924—1929 роках видавництвом «Рух». Воно складається з 30 томів різного розміру (від 156 до 500 сторінок). Тут вміщені оповідання Франка, повісті, драматичні твори, поезії, дитячі оповідання та невідома до того часу повість «Лель і Полель» з передмовою дійсного члена АН УРСР Возняка М. С. і в його перекладі. Частина цього видання друкувалась видавництвом «Книгоспілка». Але ні науковим, ні вичерпно повним це видання, — на жаль, найповніше, — не було і не могло бути. В спробах дати примітки і коментарі допущено багато помилок. Так, наприклад, до поезії Франка «О. Люнатикові» дається таке пояснення: «Це відповідь В. Щуратові на його рецензію на «Зів'яле листя» Франка. Щурат у збірці «Без маски» під псевдонімом «Люнатик» висміював Франка». (Франко, Твори, Рух, т. XVIII, стор. 142). Така примітка не має абсолютно нічого спільного з дійсним фактом. Що Щурат писав рецензію на «Зів'яле листя», — це так. Що Франко відповів Щуратові, — це теж так, але поезією «Декадент», а збірка «Без маски» належить Остапові Луцькому, якому й відповідає Франко поезією «О. Люнатикові». Можна було б наводити більше подібних помилок, зроблених видавництвами «Рух» і «Книгоспілка».

Значна кількість коментарів, як-от коментарі до перекладів драматичних творів Пушкіна, мають тенденційний, націоналістичний характер.

Лише за радянської влади побачили світ оповідання Франка: «На вершку», «Іригація»; поезії — «Ти знов оживаєш надіє», «Чом так тривожно», «Сучасна пісня», «Рибачка», «Апострофа», «Перша вчителька», «У вагоні», «Вічна любов», «Хвиля зневіри» і цілий ряд інших.

О. Є. Корнійчука (голова), дійсних членів АН УРСР П. Г. Тичини, О. І. Білецького, тов. Д. Д. Копиці й інших.

Протягом 1946 — 1947 рр. вийшов ряд збірок творів Франка. Так, в 1946 р. «Держлітвидав» видав «Сатиричні оповідання», «Радянський письменник» — «Вибрані твори», «Молодь» — Дитячі оповідання і казки. «Держлітвидав» видає в 1948 р. твори Франка в трьох томах.

У 1947 р. Львівське обласне видавництво «Вільна Україна» видало книгу «Іван Франко про російську літературу», що містить неповну збірку висловлювань і статей Івана Франка про літературу братнього російського народу.

Після Вітчизняної війни «Гослитиздат» виконує план видання творів Франка, накреслений в 1940 р. В 1945 р. вийшов перший том «Избранных сочинений» Франка на відзнаку 25-річчя з дня його смерті. Вибрані твори Франка вийдуть в світ у п'яти томах. Перший том, який вже вийшов, вміщує вибрані поезії і поеми Франка. В окремий розділ виділені чотири поеми: «Смерть Каїна», «Іван Вишенський», «На Святоюрській горі» і «Мойсей». Це видання познайомить російського читача не лише з творами Франка, а й з біографією поета. В першому томі головні моменти життя і творчості письменника подані в передмові О. Є. Корнійчука, а більш широка біографія буде в одному з наступних томів.

Великий революціонер - демократ Франко став за радянської влади одним з найулюбленіших класиків літератури народів Країни Рад, бо він віддав свій могутній талант здійсненню вікових народних ідеалів. Франко з надією писав:

А як мільйонів куплений сльозами
День світла, щастя й волі засвітає,
То чень в новім великім людськім храмі
Хтось добрим словом і мене згадає.
(Франко, Скорбні пісні, III)

Бажання великого Каменяра здійснилися: він став великою силою в громаді людських культур. У нашій радянській країні, країні світла й волі, здобутих у важкій і суворій боротьбі під керівництвом партії Леніна—Сталіна, «в новім великім людськім храмі» — мовами усіх народів могутнього Радянського Союзу — весь наш радянський народ гідно вшановує пам'ять Івана Франка.

Війна з німецько-фашистськими загарбниками поламала багато планів нашої країни, в тім числі і видавничих.

До 25-річчя з дня смерті Франка в 1941 році ювілейний комітет ухвалив кращі твори Франка перекласти на мови народів СРСР, в періодичній пресі друкувати матеріали, що характеризують Франка, як великого письменника, економіста, історика, фольклориста, філософа. Комітет запланував оголосити конкурси на кращу біографію і проект пам'ятника Франкові. Нацменвидав повинен був видати п'ять томів творів Франка єврейською мовою. Дитвидав випустив однотомник вибраних творів Франка для школярів, над якими працював проф. О. І. Білецький; запланована була багатоілюстрована збірка казок.

Пам'ять про Франка зберігають усі народи нашої Вітчизни. В 1940 році в республіках Союзу були створені ювілейні комітети для відзначення 25-річчя з дня смерті Франка, завданням яких було популяризувати творчість Франка на мовах народів Радянського Союзу. В Москві при Спілці письменників був створений Франківський ювілейний комітет під керівництвом письменника орденоносця Фадеева. Державне видавництво художньої літератури готувало до видання п'ятитомник вибраних творів Франка в перекладі на російську мову, куди повинна була ввійти поезія, проза, зразки драматургії і літературно-критичні роботи Франка. Над перекладами працювали кращі поети і письменники: Асеев, Турганов, Твардовський, Светлов та інші. Заплановані були окремі твори Франка в перекладі на російську мову — «Борислав сміється», «Бориславські оповідання», «Захар Беркут». Видавництво «Искусство» готувало однотомник драматичних творів. Тільки частина запланованого «Гослитиздатом» була здійснена. В 1940—1941 рр. вийшли в світ російською мовою «Борислав смеется», «Украденное счастье». Ленінградські поети переклали вибрані твори і вірші Франка, які вийшли під редакцією Айзенштока та Рождественського в малій серії «Библиотеки поэта». Інститут театру і музики друкував великий збірник «Франко і театр».

Ювілей Франка в 1941 р. мав бути святом всієї соціалістичної культури Країни Рад. Тбіліський ювілейний комітет запланував видати тритомник творів Франка грузинською мовою та перекласти одну п'єсу Франка для постановки в театрах Грузії. Літературний журнал «Мнатоба» друкував статті про Франка грузинською мовою та вірші Франка в перекладі поета Ясамані — «Беркут», «Човен». В 1941 р. в Кишиневі вийшли «Бориславські оповідання» молдавською мовою. Друкувалось декілька томів творів Франка польською мовою.

Після Вітчизняної війни в жовтні 1945 року Рада Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У ухвалили продовжити 25-томне видання творів Франка. Затверджено редакційну колегію в складі: акад.

ПОМІЧЕНІ ПОМИЛКИ

Сторінка	Рядок	Надруковано	Повинно бути
22	4 зверху	кучерява»	кучерява»)
22	4 „	№	(№
27	21 знизу	молода	бідная
37	23 зверху	1895	1894
91	2 знизу	тонами.	тонами».
103	2 „	пора»	нора»
111	14 „	і для того	а для того
125	17 „	богам	чужим богам
154	3 „	до культурної	для культурної
158	2 „	1859	1895
159	9 зверху	(Катерина) провалились	(Катерина) провалилась.

З М І С Т

ТЕКСТИ

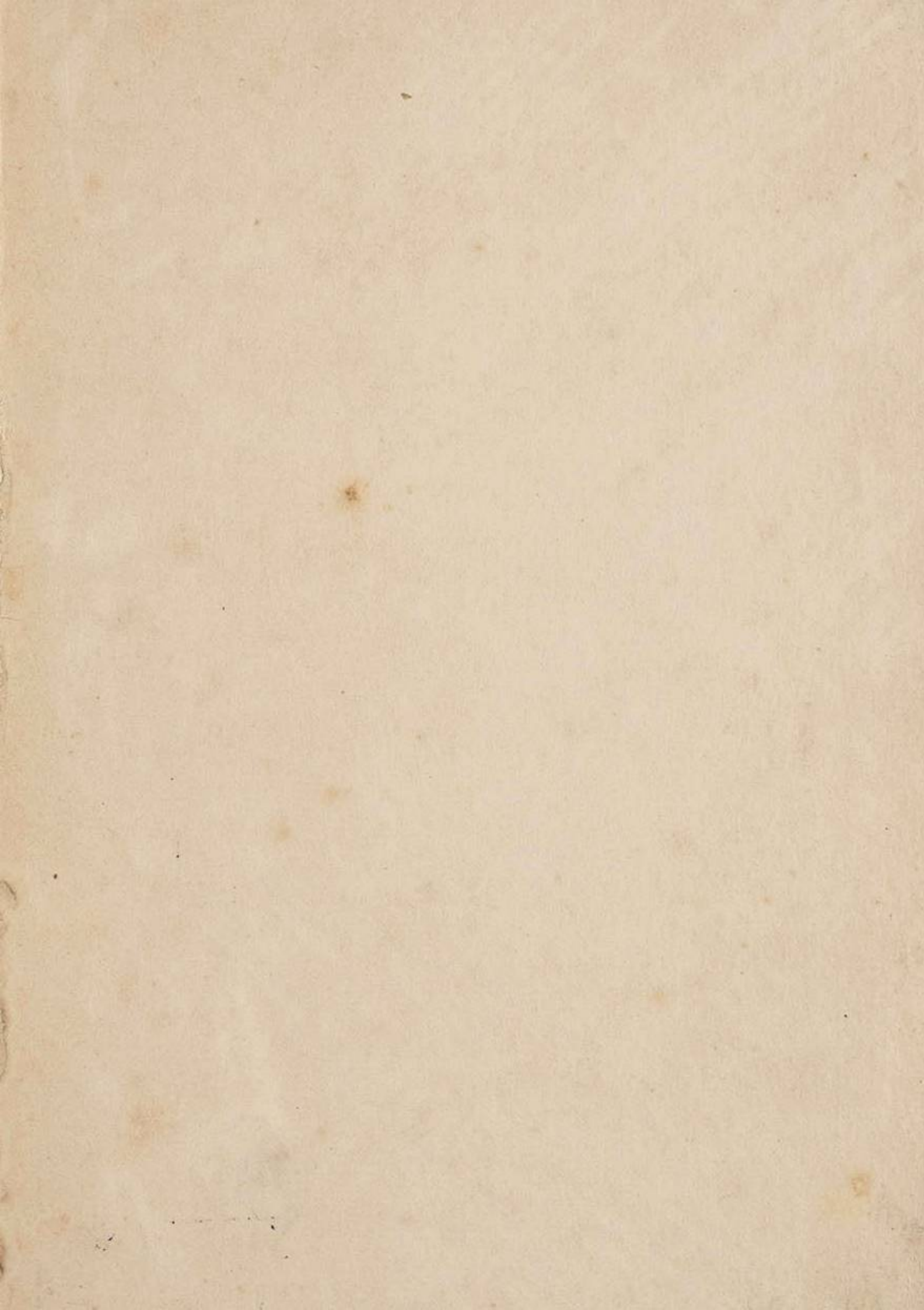
	Стор.
Ів. Франко. Гуцульський король	5
М. Возняк. До фольклорних занять Івана Франка	15

МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ

М. Возняк. Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті	43
М. Возняк. Виборче беззаконня проти Івана Франка	65

СЛІДОМ ЗА ТВОРЧІСТЮ

Я. Ярема. До проблеми ідейного змісту «ліричної драми» Ів. Франка «Зів'яле листя»	91
О. Мороз. До генези й джерел «Мого Ізмарагду» Ів. Франка	125
Я. Білоштан. До літературно-сценічної історії драми Івана Франка «Украдене щастя»	153
О. Дей. До поглядів Івана Франка на український фольклор	167
К. Чумак. Видання творів І. Я. Франка за 30 років Радянської влади на Україні	193

МУЗЕЙ І. ФРАНКА
W KB 14198
W IH 8262

Ціна 10 крб.

Ціна 10 крб.